

UCHWAŁA NR XXV/196/2016
RADY MIEJSKIEJ W SULEJOWIE
z dnia 20 czerwca 2016 r.

**w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego
Doliny Rzeki Pilicy**

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 6a i pkt 12 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 446), w związku z art. 3,4 oraz 13 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1649, z 2015 r. poz. 349, 1240, 1358, 1890), w związku z Uchwałą nr XIV/110/2015 Rady Miejskiej w Sulejowie z dnia 25 września 2015 r. w sprawie współdziałania gminy Sulejów z gminą Przedbórz, Ręczno, Aleksandrów, Żytno, Masłowice i Wielgomłyny w celu przygotowania Strategii Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy dla tych gmin w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Rada Miejska w Sulejowie uchwala, co następuje:

§ 1. Uchwala się Strategię Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy, stanowiącą załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Sulejowa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

PRZEWODNICZĄCY RADY

Adam Stobiecki

NIE BUDZI ZASTRZEŻEŃ
POD WZGLĘDEM
FORMALNO-PRAWNYM

odw. Katarzyna Bielecka

STRATEGIA ROZWOJU TURYSTYKI OBSZARU FUNKCJONALNEGO DOLINY RZEKI PILICY

**PARTNERSTWO NA RZECZ ROZWOJU OBSZARU
FUNKCJONALNEGO DOLINY RZEKI PILICY
Aleksandrów, Masłowice, Przedbórz, Ręczno, Sulejów,
Wielgomłyny, Żytno**

Styczeń, 2016 r.

Konwent Strategiczny

Gmina Aleksandrów

Dionizy Głowacki – Wójt

Paweł Mamrot - Sekretarz

Gmina Masłowice

Bogusław Gontkowski - Wójt

Miasto i Gmina Przedbórz

Miłosz Naczyński - Burmistrz

Gmina Ręczno

Piotr Łysoń – Wójt

Marcin Kusa – Zastępca Wójta

Miasto i Gmina Sulejów

Wojciech Ostrowski – Burmistrz

Dorota Jankowska – Zastępca Burmistrza

Katarzyna Spadło – Kierownik Referatu Inwestycji i Rozwoju

Gmina Wielgomłyny

Bogdan Witaszczyk - Wójt

Gmina Żytno

Mirosław Ociepa - Wójt

Opracowanie wykonano

przez

pod kierownictwem

Bartosza Supła

przy współpracy

Urzędu Gminy w Aleksandrowie

Urzędu Gminy w Masłowicach

Urzędu Miejskiego w Przedborzu

Urzędu Gminy w Ręcznie

Urzędu Miejskiego w Sulejowie

Urzędu Gminy w Wielgomłynach

Urzędu Gminy w Żytnie

SPIIS TREŚCI

<u>WPROWADZENIE</u>	5
<u>CHARAKTERYSTYKA OBSZARU POD KĄTEM ROZWOJU GOSPODARKI TURYSTYCZNEJ</u>	11
<u>ANALIZA SWOT, ANALIZA PROBLEMÓW, ANALIZA CELÓW</u>	42
<u>ANALIZA MOŻLIWOŚCI ROZWOJU OBSZARU FUNKCJONALNEGO</u>	46
<u>STRATEGIA, MISJA I WIZJA OBSZARU FUNKCJONALNEGO</u>	58
<u>PLANY INWESTYCYJNE</u>	63
<u>WDRAŻANIE I MONITOROWANIE STRATEGII OBSZARU FUNKCJONALNEGO</u>	73
<u>PLAN FINANSOWY I ANALIZA MOŻLIWOŚCI FINANSOWANIA PROJEKTÓW TURYSTYCZNYCH I OKOŁOTURYSTYCZNYCH W PERSPEKTYWIE FINANSOWEJ NA LATA 2014 – 2020</u>	74
<u>BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA</u>	78

Wprowadzenie

**TURYSTA, NAWET TEN TYLKO PODZIWIAJĄCY KRAJOBRAZ
PRZEZ OKNO W TRAKCIE PODRÓŻY, TO GOŚĆ
W PRZYRODZIE, PRZYBYSZ DO DOMU ZBUDOWANEGO PRZEZ
NATURĘ¹**

Strategia Województwa Łódzkiego 2020 wyznaczyła pięć obszarów funkcjonalnych, których wspólnym mianownikiem są zbieżne cechy przestrzenne, spójny potencjał endogeniczny, koncentracja i rozwój podobnych funkcji gospodarczych. Istniejące i kształtujące się powiązania funkcjonalne mogą stanowić kanwę dla budowania silnej pozycji konkurencyjnej regionu.

Po przeprowadzonej diagnozie w województwie zostały wytypowane poniższe obszary zdefiniowane i zakwalifikowane jako funkcjonalne²:

- Łódzki Obszar Metropolitarny;
- Zagłębie Górniczo – Energetyczne Bełchatów – Szczerców – Złoczew;
- Zagłębie Ceramiczne – Budowlane Opoczno – Tomaszów Mazowiecki;
- Obszar Rozwoju Intensywnego Rolnictwa;
- Obszary Turystyczne Dolin Rzecznych Pilicy, Warty i Bzury.

Obszar funkcjonalny będący przedmiotem charakterystyki w niniejszym opracowaniu dotyczy doliny rzeki Pilicy i obejmuje siedem gmin z powiatu piotrkowskiego i radomszczańskiego, które podpisały w 2015 r. porozumienie pn. **„Partnerstwo na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego doliny rzeki Pilicy”**.

Są to:

- ❖ Gmina Aleksandrów - powiat piotrkowski;
- ❖ Gmina Masłowice - powiat radomszczański;
- ❖ Miasto i Gmina Przedbórz – powiat radomszczański;
- ❖ Gmina Ręczno – powiat piotrkowski;
- ❖ Miasto i Gmina Sulejów – powiat piotrkowski;
- ❖ Gmina Wielgomłyny – powiat radomszczański;
- ❖ Gmina Żytno – powiat radomszczański.

¹ Natura 2000 ABC dla turystyki, s. 31, Instytutu na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2010.

² Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020, s. 48-61.

Dodatkowo do porozumienia przystąpiły lokalne grupy działania funkcjonujące na obszarze doliny rzeki Pilicy:

- ❖ Stowarzyszenia Dolina Pilicy z siedzibą w Tomaszowie Mazowieckim³;
- ❖ Stowarzyszenie „BUD-UJ” Razem z siedzibą w Ujeździe⁴.

Na spotkaniu w dniu 23 czerwca 2015 r. samorzady nadpiliczne podjęły decyzję o zawiązaniu partnerstwa w celu kompleksowego, spójnego, bardziej skoordynowanego działania prorozwojowego na jego obszarze.

Zadeklarowane obszary współpracy:

- wspólna polityka dotycząca ochrony przyrody (rozbudowa systemu gospodarki ściekowej, wapnowanie gleb);
- wspólna polityka dot. usług komunalnych (system odbioru odpadów, zapobieganie bezdomności zwierząt);
- wspólna polityka dot. zagospodarowania turystycznego (system ścieżek rowerowych, szlaki kajakowe, przystanie, pomosty);
- wspólna strategia promocji regionu;
- wspólna oferta inwestycyjna.

W pierwszej kolejności zdecydowano o działaniach w obszarze turystyki i ochrony przyrody - wspólna polityka dotycząca zagospodarowania turystycznego z wyznaczonymi celami działania:

- ❖ Rozwój lokalny realizowany poprzez zwiększenie ruchu turystycznego w terenach nadpilicznych,
- ❖ Stworzenie bazy do samozatrudnienia mieszkańców w turystyce.

List intencyjny w sprawie współpracy w zakresie budowania partnerstwa na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego doliny rzeki Pilicy na został podpisany w dniu 14 lipca 2015 r. Ponadto w dniu 24 listopada 2015 r. zostało podpisane porozumienie o wspólnej realizacji projektu partnerskiego pn. **„Ochrona przyrody Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy”**. Partnerstwo będzie się ubiegało o dofinansowanie powyższego projektu w ramach Osi Priorytetowej V Ochrona środowiska Działanie V.4 Ochrona przyrody Poddziałanie V.4.2 Przeciwdziałanie degradacji środowiska Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020. Planowana jest także realizacja innych wspólnych przedsięwzięć w ramach dostępnych programów i środków unijnych.

---

³ <http://www.dolinapilicy.pl>.

⁴ <http://www.buduj.eu>.

Powiat Piotrkowski⁵

Powiat Radomszczański⁶

⁵ www.powiat-piotrkowski.pl, dostęp 3.01.2016 r.

⁶ www.radomszczanski.pl, dostęp 2.01.2016 r.

Dokument stał się punktem wyjścia do podjęcia szeregu działań mających na celu realizację wspólnych przedsięwzięć przez samorządy - sygnatariuszy porozumienia, których głównym celem jest rozwój obszarów doliny rzeki Pilicy poprzez wykorzystanie ich walorów przyrodniczo – krajobrazowych do rozwoju turystyki, w tym turystyki wiejskiej, turystyki przyrodniczej przy jednoczesnym poszanowaniu i ochronie przyrody.

Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy jest dokumentem, który wyznacza ramy dla projektów przewidzianych do realizacji na wskazanym obszarze i przyczyniających się do jego rozwoju. Mając na uwadze rozwój w obszarze turystyki, rekreacji, ochronę przyrody strategia koncentruje się na działaniach obejmujących charakterystykę potencjału doliny rzeki Pilicy pod kątem budowania silnej i rozpoznawalnej marki oraz kreowania ciekawych produktów turystycznych, ale także ochrony wysokiej jakości środowiska przyrodniczego.

Środowisko przyrodnicze jest czynnikiem coraz bardziej determinującym funkcjonowanie i rozwój społeczno- gospodarczy. Wysoka jakość środowiska wraz z dostępem do jego zasobów, pełni ważne funkcje ekologiczne, wpływa na jakość życia oraz jakość kapitału ludzkiego. Walory środowiska przyrodniczego decydują także o atrakcyjności turystyczno-wypoczynkowej regionu stając się ważnymi stymulatorami rozwoju gospodarczego. Brak ciągłości obszarów chronionych oraz fragmentacja przestrzeni, jak również silna antropopresja na tereny o cennych walorach przyrodniczych, prowadzą do degradacji środowiska przyrodniczego. Ograniczenie dewastacji środowiska wymaga wsparcia ze strony władz publicznych i ciągłego podnoszenia świadomości ekologicznej mieszkańców województwa. W skali regionu zakłada się zapewnienie powiązań ekologicznych między obszarami o najwyższych walorach przyrodniczo-krajobrazowych w celu uzyskania spójnego wewnątrznie systemu ekologicznego wpisującego się w system krajowy⁷.

Strategia została podzielona na siedem merytorycznych rozdziałów, w których została dokonana charakterystyka potencjału pod kątem rozwoju gospodarki turystycznej, została wykonana analiza problemów i celów, w oparciu o diagnozę społeczno – gospodarczą przeprowadzono analizę SWOT oraz zdefiniowano misję, wizję i strategię działania na lata 2016 – 2023, obejmującą trwającą perspektywę finansową Unii Europejskiej. Strategia zawiera również plany finansowe i inwestycyjne, które zostały wypracowane podczas spotkań konwentu strategicznego w skład którego wchodziłi przedstawiciele samorządów i eksperci, a także podczas przeprowadzonych na przełomie grudnia 2015 i stycznia 2016 badań ankietowych wśród interesariuszy we wszystkich gminach. Celem dla zaplanowanych do realizacji projektów jest efektywne pozyskiwanie funduszy europejskich w ramach dostępnych programów – Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, dlatego też zostały w dokumencie wskazane konkretne zapisy związane z możliwościami skutecznej absorpcji środków zewnętrznych.

Zakres działań partnerstwa został wypracowany podczas spotkań, jakie odbywały się od drugim półroczu 2015 r. Wszystkie gminy były gospodarzami spotkań strategicznych, które były formą panelów dyskusyjnych i warsztatów, dzięki którym udało się wykreować ramy dla realizacji wspólnych celów i przedsięwzięć.

---

⁷ *Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020*, s. 96.

Turystyka jest ważną częścią gospodarki Polski. Udział gospodarki turystycznej w PKB utrzymuje się na poziomie 5 – 6%, z zatrudnieniem szacowanym na ok. 760 tys. osób (4,7% ogółu pracujących), przy czym ok. 170 – 200 tys. osób zatrudnionych jest w działalności związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi. Wpływy z przyjazdu cudzoziemców sięgają w Polsce rocznie 8 – 9 mld euro, z czego ok połowa, to wpływy z tytułu przyjazdów turystów zagranicznych.

Gospodarka turystyczna w znacznym stopniu przyczynić się może do poprawy spójności gospodarczej, terytorialnej i społecznej Polski. Rozwój zrównoważony sektora turystyki wysokiej jakości stanowi jeden z kierunkowych priorytetów rozwojowych Unii Europejskiej. Rodzi to wyzwanie wzmocnienia potencjału gospodarczego i społecznego, sprzyjającego wzrostowi sektora turystyki, rozumianego jako element konkurencyjności gospodarczej regionów europejskich. Turystyka jest czynnikiem dywersyfikacji gospodarki, wywołującym zapotrzebowanie na wykwalifikowane kadry, innowacyjne usługi i nowoczesne narzędzia zarządzania (w tym ICT - Information and Communication Technologies) oraz badania i analizy wspierające zrównoważony rozwój gospodarczy oparty na turystyce. Wszystko to stwarza nowe możliwości ujęcia rozwoju turystyki, jako części polityki regionalnej, wzmacniającej konkurencyjność danego terytorium⁸.

Województwo łódzkie posiada potencjał do rozwoju turystyki aktywnej, agroturystyki oraz turystyki biznesowej. Atrakcyjność turystyczna województwa łódzkiego wynika z wyjątkowego położenia w sercu Polski, zróżnicowania przyrodniczego oraz różnorodności kultury materialnej i duchowej. Przez region łódzki przebiegają szlaki kulturowe o zasięgu europejskim: Szlak Romański, Cysterski, Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej oraz Grunwaldzki. Walorami przyrodniczymi są doliny rzek: Pilicy i Warty oraz zbiorniki wodne: Zalew Sulejowski i Jeziorsko. W Łodzi zlokalizowane są zabytki architektury przemysłowej oraz unikatowe zespoły urbanistyczne. Ważnymi ośrodkami kultury są: Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki, Opoczno, Łowicz, Nieborów, Skierniewice. Region posiada szeroką ofertę festiwalową o randze międzynarodowej⁹.

Obszar doliny rzeki Pilicy posiada wiele walorów turystycznych rozumianych, jako zespół elementów środowiska naturalnego oraz elementów pozaprzyrodniczych, które - wspólnie lub każde z osobna - są przedmiotem zainteresowania turysty¹⁰. Walory turystyczne, dostępność komunikacyjna, infrastruktura turystyczna składają się właśnie na atrakcyjność turystyczną obszaru, miejscowości, szlaku i w większości przypadków decydują o wielkości ruchu turystycznego.

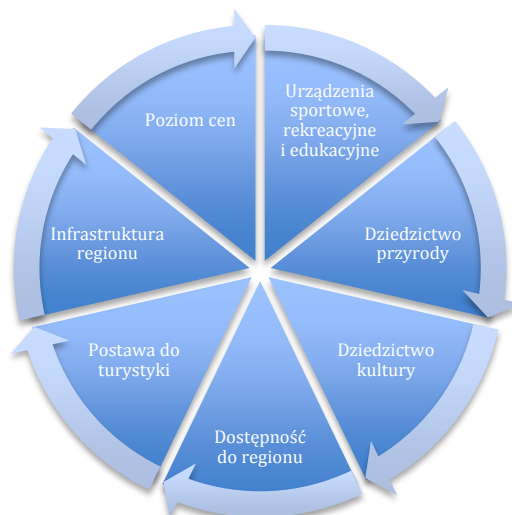
---

⁸ *Program Rozwoju Turystyki do 2020*, s. 3-4.

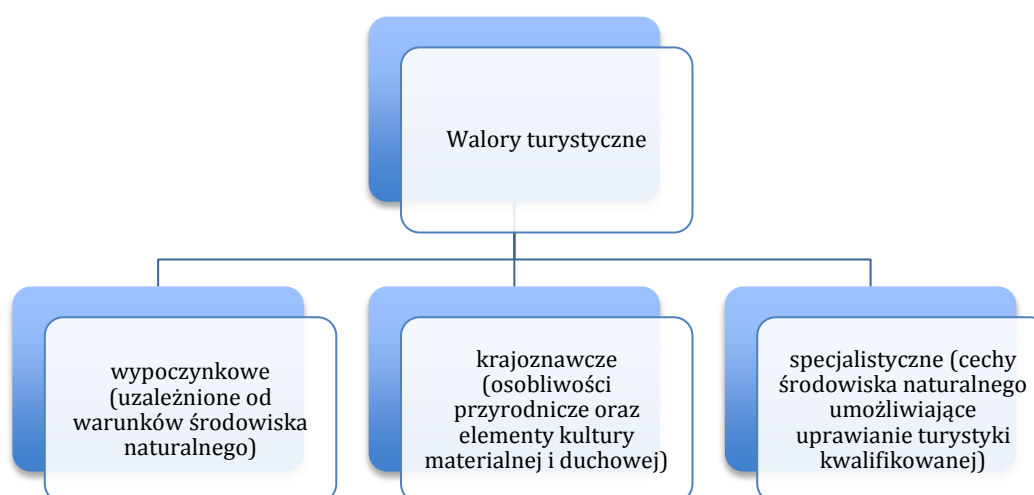
⁹ Tamże, s. 25.

¹⁰ *Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy* dla obszaru składającego się z 4 gmin (miasto Tomaszów Mazowiecki, gmina Tomaszów Mazowiecki, gmina Inowódz, gmina Rzeczyca) oraz powiatu tomaszowskiego, s. 9.

Klasyfikacja atrakcji turystycznych¹¹

Podział walorów turystycznych¹²

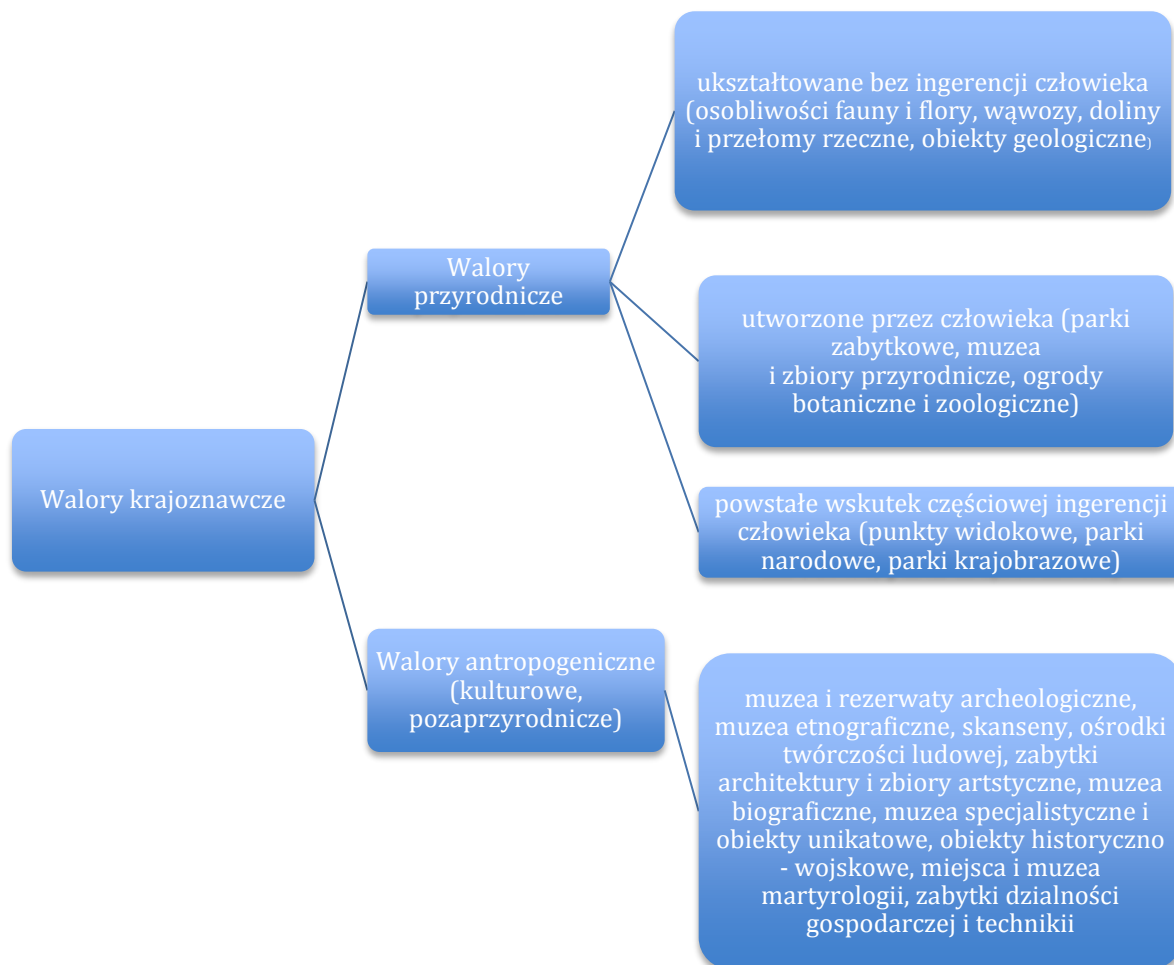

Bez cienia wątpliwości można stwierdzić, że obszar funkcjonalny doliny rzeki Pilicy charakteryzuje się bogactwem walorów turystycznych – wypoczynkowych, krajoznawczych oraz specjalistycznych. Walory wypoczynkowe stwarzają możliwości do odpoczynku, odbudowania sił, z kolei walory krajoznawcze mają charakter przyrodniczy lub pozaprzyrodniczy, które także można podzielić z uwagi na walory przyrody nieożywionej – rzeźba powierzchni ziemi, budowa geologiczna, wody powierzchniowe, klimat i walory przyrody ożywionej – szata roślinna oraz świat zwierzęcy. Do walorów specjalistycznych zalicza się takie cechy środowiska naturalnego, które dają szansę na uprawianie turystyki kwalifikowanej. Wśród tego typu walorów można wyróżnić: kajakarstwo, wędkarstwo, jeździectwo, taternictwo, speleologię.

¹¹ <http://turystyka.amu.edu.pl/tomy/tir3.pdf>, dostęp 10.01.2016 r.

¹² Tamże.

Walory krajoznawcze¹³

Charakterystyka obszaru pod kątem rozwoju gospodarki turystycznej

Zgodnie z *Programem Rozwoju Turystyki w Województwa Łódzkim na lata 2007 – 2020* jednym z głównych priorytetów i kierunków jest budowa przewagi konkurencyjnej regionu w wybranych niszowych formach turystyki. Ważne jest skoncentrowanie się na tych walorach, które są w stanie wyróżnić dany obszar na tle innych rejonów naszego kraju.

Przewagi konkurencyjne Łódzkiego:

- ✓ Położenie, wielkość regionu oraz zróżnicowanie krain geograficznych Łódzkiego (walory naturalne, zróżnicowanie krajobrazowe, walory kulturowe i społeczne);
- ✓ Predestynacje do efektywnej integracji oferty turystyki wodnej, rowerowej, konnej i pieszej;
- ✓ Atrakcyjne tereny, szlaki czekające na zagospodarowanie – wdrożenie kompleksowych rozwiązań;

¹³ Tamże.

- ✓ Atrakcyjny mix walorów kulturowych i krajobrazowych na szlakach

Korzyści dla Łódzkiego:

- ✓ Budowanie wizerunku regionu innowacyjnych, inteligentnych rozwiązań, kreującego rozwiązania proekologiczne, przyjazne dla turystów aktywnych, o atrakcyjnym wzornictwie oraz wysokiej funkcjonalności;
- ✓ Zwiększenie konkurencyjności oferty dzięki połączeniu ofert turystyki rowerowej, konnej, wodnej oraz ułatwieniom transportowym;
- ✓ Zagospodarowanie ekoturystyczne szlaków i akwenów wodnych, w tym Pilicy, Warty, Rawki, jezior i zalewów;
- ✓ Zwiększenie ruchu turystycznego na szlakach turystycznych Łódzkiego, w tym szlakach lokalnych (wpisanie szlaków w system regionalny)¹⁴

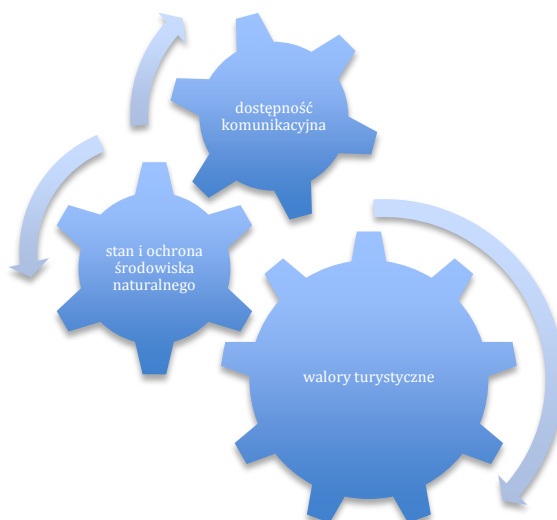
Całość czynników decydujących o możliwościach rozwoju turystyki na danym obszarze jest określana jako potencjał turystyczny. Tworzą go wszystkie elementy środowiska geograficznego oraz zachowania człowieka, które mogą być wykorzystywane do uprawiania bądź zajmowania się turystyką.

Dolina rzeki Pilicy wybrana jako obszar funkcjonalny szczególnie ze względu na swoje walory przyrodniczo – krajobrazowe, które predestynują leżące na nim samorzady do rozwoju atrakcyjnych dla odwiedzających form turystyki. Obszar rozciągający się wzdłuż doliny rzeki Pilicy, obejmuje tylko w województwie łódzkim trzy powiaty oraz kilkanaście gmin, wyróżnia się dużymi walorami przyrodniczymi oraz kulturowymi i w sposób szczególny jest rekomendowany do rozwoju turystyki, w tym przede wszystkim turystyki aktywnej – pieszej, konnej, wodnej, rowerowej, przyrodniczej i ekologicznej, dla której podstawą rozwoju powinny być rodzinne gospodarstwa agroturystyczne. Gminy powinny dążyć do stworzenia kompleksowego modelu turystyki całorocznej, z głównym celem, jakim musi być silne wykreowanie i promowanie produktu turystycznego doliny rzeki Pilicy. Ten rejon jest już bardzo znany wśród kajakarzy. Pilica w sezonie letnim tętni życiem, a spływy kajakowe cieszą się ogromną popularnością, co jest niewątpliwym sukcesem przede wszystkim firm specjalizujących się w organizacji tego typu wydarzeń. Dolina Pilicy to również przepiękne tereny do uprawiania turystyki pieszej, rowerowej, a zimą także narciarstwa biegowego. Jednak te formy aktywności nie są tak bardzo rozpowszechnione, jak w przypadku kajakarstwa. Potrzebne jest usystematyzowanie i uporządkowanie ruchu turystycznego na terenach cennych przyrodniczo poprzez odnowienie istniejących i tworzenie nowych szlaków turystycznych w formie ciągów pieszo – rowerowych. Nowe inwestycje nie tylko podniosą atrakcyjność turystyczną dorzecza Pilica, przyczynią się do zdywersyfikowania oferty wypoczynkowej dla nowych grup docelowych, które są zainteresowane innymi formami spędzania wolnego czasu. Ponadto realizacja takich przedsięwzięć bezpośrednio przełoży się na ochronę przyrody i przeciwdziałanie degradacji środowiska.

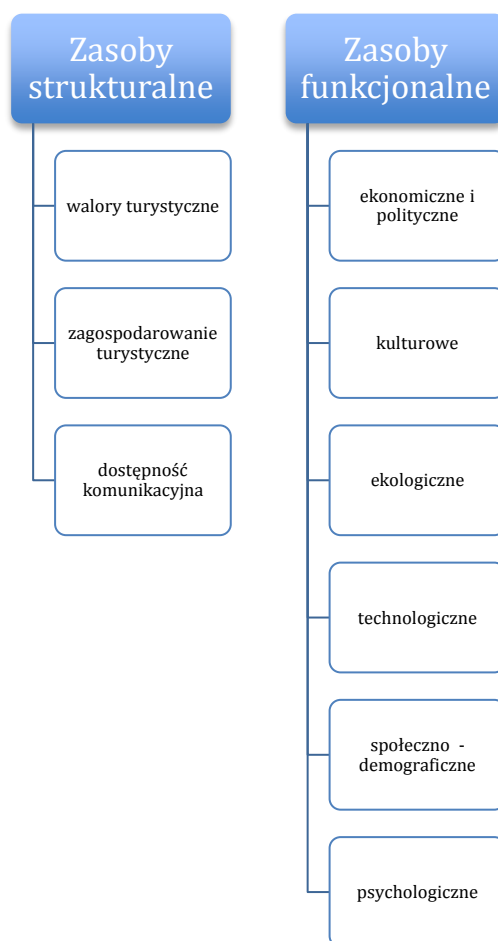
---

¹⁴ Program Rozwoju Turystyki w Województwie Łódzkim na lata 2007 – 2020, s. 19.

Elementy decydujące o atrakcyjności turystycznej regionu¹⁵

Potencjał turystyczny

¹⁵ <http://turystyka.amu.edu.pl/tomy/tir3.pdf>, dostęp 10.01.2016 r.

Zdecydowana większość terenów gmin tworzących partnerstwo znajduje się na terenach Natura 2000, w chwili obecnej w Polsce Natura 2000 obejmuje ok. 21% powierzchni lądowej kraju. Zadaniem programu Natura 2000 jest przede wszystkim chronić tereny najcenniejsze przyrodniczo, które monitoruje Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska. Lokalna społeczność zamieszkała na terenach objętych programem Natura 2000 może wykorzystać i stworzyć dodatkowe źródło dochodu o charakterze agroturystycznym, a zwłaszcza ekoturystycznym. Bazowanie na lokalnym potencjale, łączenie działalności turystycznej z rolnictwem ekologicznym oraz ochroną środowiska przynosi wymierne korzyści¹⁶. Rejony cenne przyrodniczo są swoistym eko-dziedzictwem, które przyciąga coraz większą rzeszę turystów do ostoi, dolin, fortów i łągów. Natura 2000 to szansa na ożywienie terenów, na których nie istnieje żadna infrastruktura turystyczna lub znajduje się ona niskim poziomie.

Jednocześnie należy pamiętać, że program Natura 2000 może się również stać kierunkiem dla rozwoju oraz stwarzać szanse i możliwości, pamiętając, iż przede wszystkim jest to program ochrony przyrody. Celem programu i jednocześnie obowiązkiem wobec społeczeństwa jest zachowanie różnorodności biologicznej dla przyszłych pokoleń. Ta ambitna wizja zapewne wielokrotnie będzie stawała w konflikcie z dążeniami człowieka do rozwoju cywilizacyjnego. Dlatego na program Natura 2000 należy spojrzeć szerzej, uwzględniając w ogólnie pojętym rozwoju społeczeństwa fakt, iż człowiek jest częścią ekosystemów występujących na naszej planecie. Biorąc to pod uwagę rozwój społeczny będzie mógł postępować w sposób zrównoważony, czyli taki który uwzględni zarówno potrzeby rozwoju cywilizacyjnego, jak i możliwości utrzymania środowiska naturalnego w stanie równowagi. Program Natura 2000 jest w Unii Europejskiej narzędziem, który ma sprawić, że ta wizja stanie się faktem. Mimo wielu potencjalnych ograniczeń inwestycyjnych czy rozwojowych, program Natura 2000, w przeciwieństwie do wielu istniejących od lat w polskim prawodawstwie form ochrony przyrody, może nieść ze sobą nie tylko korzyści stricte przyrodnicze. Obszary Natura 2000 mogą stać się istotnym źródłem dochodu i obiektem rozwoju lokalnego. Dotyczy to głównie takich zagadnień, jak:

- **rozwój turystyki** – obszary Natura 2000 to elementy europejskiej sieci ekologicznej z naukowo potwierdzonym dobrym zachowaniem środowiska naturalnego, a co za tym idzie – miejsca znane w całej Europie, dobre do efektywnego biernego i czynnego wypoczynku, co może stanowić czynnik przyciągający turystów,
- **dopłaty dla prywatnych właścicieli gruntów zlokalizowanych w granicach obszarów Natura 2000** - przysługują im wyższe o ok. 20% dopłaty w ramach programów rolno-środowiskowych (więcej na stronie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi) oraz ekwiwalent pieniężny za utracone korzyści, jeśli działania ochronne w ramach obszaru Natura 2000 wymagają np. późniejszego niż zwykle koszenia łąk; o innych korzyściach dla rolnictwa można przeczytać w podręczniku Natura 2000 - Korzyści dla Rolnictwa,
- **wynagrodzenie dla miejscowej ludności za wykonywanie działań ochronnych w obszarach Natura 2000**, jak np. wykaszanie, wypas itp.,
- **zwiększenie szans dla samorządów na zdobycie dofinansowania na realizację projektów i programów poprawiających stan infrastruktury** (kanalizacja, drogi, ścieżki rowerowe, kotłownie na biomasę, programy edukacyjne i szkoleniowe, konkursy itp.); Na obszarach Natura

---

¹⁶ <http://nfosigw.gov.pl/bazawiedzy/edukacja/aktualnosci-edukacja/art,348.html>, dostęp 4.01.2016 r.

2000, przy realizacji sieci kanalizacyjnej na obszarze aglomeracji z doprowadzeniem do oczyszczalni ścieków, obniżony jest wskaźnik długości sieci kanalizacyjnej do poziomu 90 mieszkańców na 1 km sieci, podczas gdy na terenach na których nie występuje żadna inna forma ochrony przyrody wartość ta wynosi 120 mieszkańców na 1km sieci¹⁷.

Tym niemniej należy permanentnie dążyć do podnoszenia jakości bazy infrastrukturalnej, zagospodarowania turystycznego, które niestety pozostawiają jeszcze wiele do życzenia. Chcąc być konkurencyjnym na wymagającym w dzisiejszych czasach rynku usług turystycznych trzeba stawiać nie tylko na walory przyrodnicze, będące dużym plusem, ale również na jakość oferowanych usług, produktów i ich otoczenie. Ważna staje się informacja na temat oferty, dlatego trzeba pamiętać, że to promocja i reklama sprawiają, że dane miejsca stają się popularne, modne. Kluczowym aspektem staje się zatem ścisła współpraca pomiędzy gminami, a podmiotami z branży turystycznej oferującymi usługi noclegowe, gastronomiczne, organizującymi wycieczki, wypożyczającymi sprzęt wodny, rowerowy itp. Coraz popularniejsze staje się tworzenie powiązań kooperacyjnych w formie klastrow, które skupiają podmioty zainteresowane współpracą. Samorządy powinny się natomiast koncentrować na stwarzaniu warunków dla efektywnego rozwoju swoich obszarów w kierunku turystyki wiejskiej, aktywnej, ekoturystyki poprzez budowanie odpowiedniego zaplecza, zapewnienie promocji i informacji o walorach Gminy, które będą zachęcały i przyciągały odwiedzających.

Do największych atutów obszaru należą¹⁸:

- Zbiornik Sulejowski umożliwiający rozwój wielu form turystyki aktywnej m. in. żeglarstwa, kajakarstwa, windsurfingu, turystyki rowerowej, turystyki konferencyjnej i biznesowej;
- Dolina rzeki Pilicy stwarzająca doskonałe warunki dla różnorodnych form wypoczynku i rekreacji: kajakarstwa, turystyki rowerowej, turystyki jeździeckiej wykorzystującej łódzki szlak konny, turystyki wypoczynkowej i weekendowej.

Wszystkie gminy wchodzące w skład partnerstwa są zlokalizowane w dorzeczu rzeki Pilicy, a ich obszary charakteryzują się ciekawymi walorami dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. W ich granicach oprócz miejsc do podziwiania przyrody, znajdują unikatowe w skali kraju zabytki architektury, wiele obiektów sakralnych. W doliny Pilicy występują rozległe kompleksy dawnej Puszczy Pilickiej charakteryzujące się specyficznym mikroklimatem. Znaczna część terenów objęta jest ochroną prawną w postaci parków krajobrazowych – Sulejowskiego i Przedborskiego oraz obszarów Natura 2000. Dolina rzeki Pilicy oraz otulina Sulejowskiego i Przedborskiego Parku Krajobrazowego to największe atuty omawianego terenu.

Gminy tworzące obszar funkcjonalny mają świadomość potrzeby wzmacniania i lepszego wykorzystania unikalnych potencjałów rozwojowych (tzw. kapitałów terytorialnych) tkwiących w regionie oraz skumulowanych w wyznaczonym obszarze. Dlatego też tak ważne jest wzajemne wsparcie i realizacja wspólnych przedsięwzięć, które tylko mogą ze zdwojoną siłą przyczynić się do dynamicznego rozwoju danego obszaru. Siedem gmin z dwóch powiatów zdecydowało się wykorzystać potencjał drzemący w walorach przyrodniczo – krajobrazowych na swoich obszarach i stworzyć sieć kooperacji,

---

¹⁷ <http://natura2000.gdos.gov.pl>, dostęp 4.01.2016 r.

¹⁸ *Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020*, s. 58.

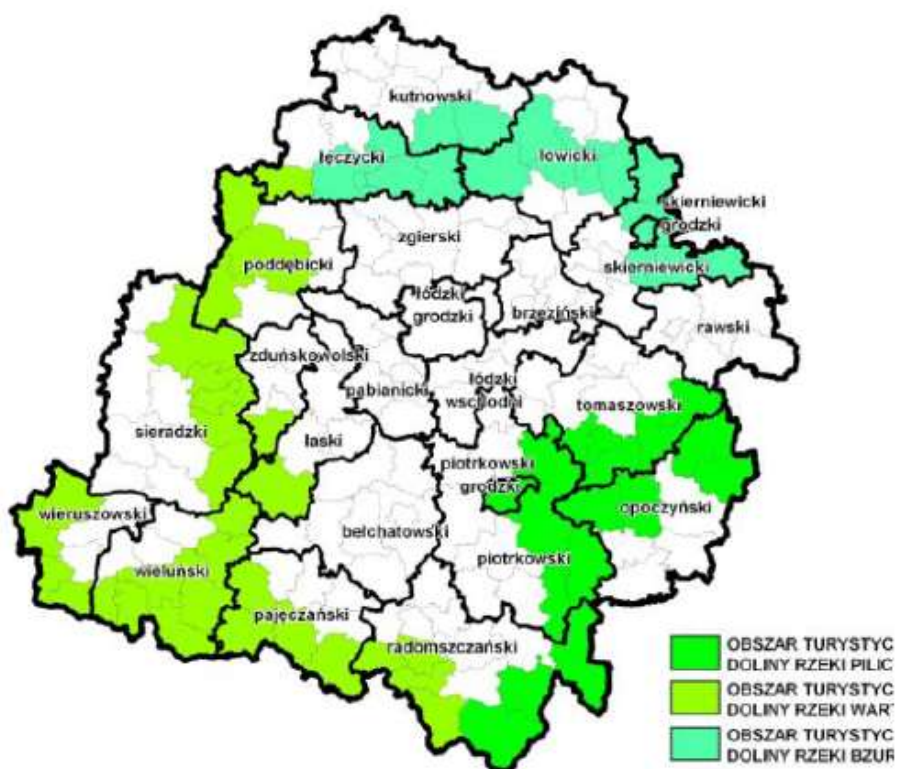

której celem jest rozwój społeczno – gospodarczy doliny rzeki Pilicy i wdrażanie wspólnych projektów. Każda gmina, mimo że z podobnymi krajobrazami, to jednak z innymi zabytkami, innymi produktami z czymś wyjątkowym, co chciałaby pokazać wszystkim zainteresowanym. Wspólnym mianownikiem tych działań jest magiczna Pilica i piękna przyroda, która jest największym atutem tego rejonu.

Do najważniejszych problemów należą przede wszystkim:

- ✓ słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna (brak m. in. parkingów, przystani kajakowych, szlaków turystycznych, ciągów pieszo – rowerowych);
- ✓ słabo zagospodarowane przestrzenie publiczne;
- ✓ zdekapitalizowana baza ośrodków wypoczynkowych;
- ✓ systematyczna degradacja oraz zanieczyszczenie przyrody,
- ✓ niekontrolowane procesy urbanizacyjne;
- ✓ brak systemowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej;
- ✓ utrudniona dostępność transportowa obszaru.

Obszary turystyczne dolin rzecznych Pilicy, Warty i Bzury¹⁹

¹⁹ Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020, s. 60.

Walory przyrodnicze

Pilica

Pilica jest lewym dopływem Wisły o dł. 325,4 km i pow. dorzecza 9273 km, płynącym z Wyżyny krakowsko-częstochowskiej przez Wyżynę Przedborską, Wzniesienia Południo- wozmazowieckie i Nizinę Środkowo- mazowiecką. Wypływa na wysokości 348 m n.p.m. powyżej miasta Pilica w postaci krasowego wywierzyśka o znacznej wydajności. W trakcie biegu rzeka często zmienia kierunek, głębokość i szerokość tak koryta, jak i doliny. W źródłowym odcinku Pilica płynie na wschód w bezleśnej dolinie, dość wyraźnie wciętej w podłoże jurajskie i kredowe, poniżej Żarnowca zmieniając kierunek na północny, a przed Szczekocinami na zachodni.

W plejstocenie górna Pilica odpływała stąd na wschód do Białej Nidy, obecnie okrąża wschodnie krańce Progu Lelowskiego. Poniżej Szczekocin znów przyjmuje kierunek północny, a jej dolina osiąga pod koniecpołem 2 km szerokości; na jej dnie powstało kilka kompleksów stawów rybnych. W rejonie Przedborza rzeka opływa zachodnie krańce Pasma Przedborsko-małogoskiego, a głębokość doliny sięga 50 m. Pod Smardzewicami wody środkowej Pilicy spiętrza zapora ziemna, tworząc Sulejowski Zbiornik Wodny. Dolinie Pilicy towarzyszą lasy, których największe kompleksy występują w okolicach Przedborza (Przedborski Park krajobrazowy), w widłach Pilicy i Luciąży oraz w okolicach Tomaszowa Mazowieckiego (Puszcza Pilicka, inaczej Lasy Spalskie – od XiX w. rządowe lasy łowieckie). Od Tomaszowa Mazowieckiego do Białostrzegów Pilica płynie w swojej własnej pradolinie, skąd w okresie maksymalnego zasięgu zlodowacenia warciańskiego odprowadzała wody lodowco- wozeczne na wschód, prawdopodobnie aż do Prypeci. Wytworzyła się w ten sposób dolina dużej rzeki, która jako mezoregion fizyczno- geograficzny nosi nazwę Doliny Białostrzeskiej. Jej szerokość wraz z tarasami nadzalewowymi dochodzi miejscami do 4 km. Lewy, wysoki i miejscami stromy brzeg doliny (zwłaszcza pomiędzy Domaniewiczami a Tomczycami) jest krawędzią Wysoczyzny Rawskiej, która była strefą moren czołowych wspomnianego zlodowacenia warciańskiego. Porośnięta lasem stroma skarpa wysoczyzny wznosi się tutaj do 30 m ponad poziom wody. Znacznie niższy brzeg prawy to równina radomska. Poniżej Białostrzegów Pilica rozdziela równinę Warszawską od równiny Kozienickiej, meandrując między pasami wydm, zwanych tu Białymi Górami. Dolny odcinek rzeki odznacza się asymetrią doliny, której dno jest podmokłe i posiada liczne sta- rzeczka, a szerokość koryta dochodzi do 100 m. Pilica uchodzi do Wisły na wysokości 93 m n.p.m. Ujściowy odcinek poniżej Warki został obwałowany, a w widłach obu rzek jest położona wieś mniszew. Pilica jeszcze na przełomie wieków XiX i XX była ważnym szlakiem transportowym, a wcześniej przez kilka stuleci odgrywała dużą rolę w życiu gospodarczym mazowsza, gdyż spławiano nią surowce i budulec kamienny nawet do Warszawy z kopalń Wyżyn: krakowskiej i olkuskiej. Postępujące wyniszczanie lasów w jej dorzeczu doprowadziło do spadku poziomu wody i sytuacji, w której w czasie gorącego lata nawet kajakarze osiadają na mieliznach²⁰. Średni spadek doliny rzeki Pilicy od źródeł do ujęcia wynosi 0,78‰, a na podstawowym szlaku kajakowym od maluszyna do mniszewa 0,48‰, co jak na rzekę nizinną kształtuje się korzystnie dla płynącego. Przeciętne spadki wyszczególnionych odcinków rzeki przedstawiają się następująco:

---

²⁰ *Pilica. Przewodnik kajakowy*, s. 14 – 15.

1	Pilica (źródła rzeki) – Żarnowiec	325,4–307,0 km	3,60‰
2	Żarnowiec – Szczekociny pałac	307,0–288,0 km	1,42‰
3	Szczekociny – Koniecpol	288,0–262,8 km	1,15‰
4	Koniecpol – Maluszyn	262,8–237,8 km	0,76‰
5	Maluszyn – Sulejów	237,8–157,2 km	0,50‰
6	Sulejów – Smardzewice zaporą	157,2–136,5 km	0,0‰
7	Smardzewice zaporą – Mniszew	136,5–0,0 km	0,45‰
8	Mniszew – Góra Kalwaria	457,0–476,0 km	0,23‰

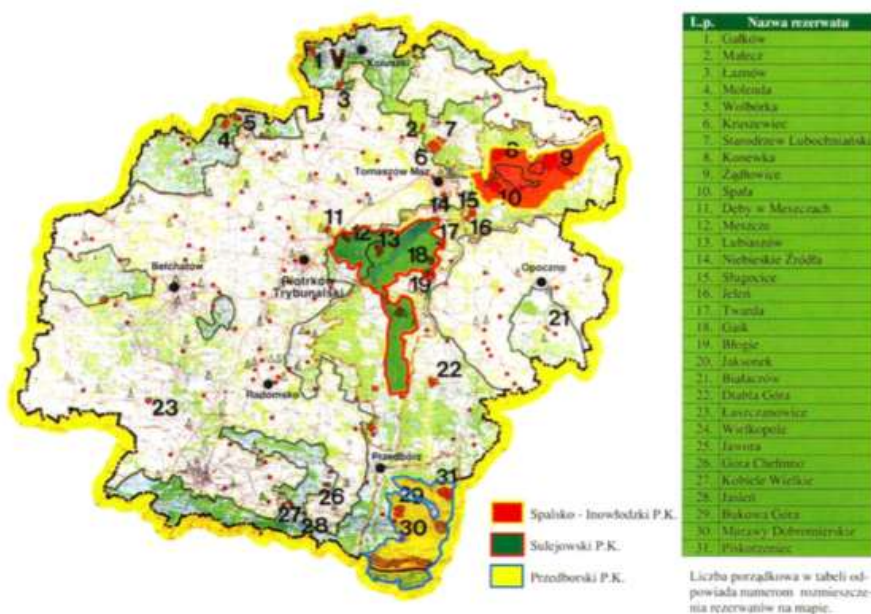
Dzięki wydajności źródeł Pilica wiosną jest dostępna dla kajaków już od miejscowości Pilica, a zasadniczo przez cały rok od Żarnowca. Biegąca stąd trasa spływu ma długość 307 km. Górna część szlaku jest trudna do płynięcia, wiąże się z tym duża liczba przenoszeń kajaka z względu na wąskie koryto oraz liczne przeszkody w nurcie.

Przyrodniczo i krajoznawczo szlak Pilicy jest bardzo atrakcyjny. Meandrujące po dnie swojej pradoliny koryto rzeczne wytworzyło różnej wielkości łagodne zakola, zakręcające niekiedy nawet o 180 stopni. W ten sposób powstało szereg starorzeczy (odciętych współczesną regulacją koryta) oraz wiele stałych wysp różnej wielkości, pokrytych bogatą roślinnością. Przy wyższej wodzie dają turyście urozmaicone możliwości wyboru drogi płynięcia, przy niskiej bywają utrapieniem ze względu na uciążliwe pływaczki. Piaszczyste wszędzie podłoże oraz pojawiające się co kilka kilometrów rozległe plaże w słoneczne dni zapraszają do kąpielii, przy brzegach znajdziemy dużo terenów leśnych z malowniczymi biwakami. Wody Pilicy, niegdyś na znacznym odcinku zanieczyszczone, obecnie posiadają III, a nawet II klasę czystości. Należy jednak pamiętać, że woda z rzeki nigdzie nie nadaje się do picia nawet po przegotowaniu (jak zresztą w całej Polsce) ze względu na zanieczyszczenia biochemiczne oraz wysoki poziom naturalnej zawiesiny po deszczach. Na pokonanie całej trasy od Maluszyna do Góry Kalwarii, liczącej 257 km, należy przeznaczyć 10-14 dni. O ile samą rzeką płynie się stosunkowo szybko i dystans 20 km dziennie dla początkujących, a 25- 30 km dla wprawnych kajakarzy nie powinien nikogo przerażać, to pokonanie zbiornika wodnego i zorganizowanie przewozu kajaków przez zaporę w Smardzewicach zajmuje co najmniej dwa dni. Nie należy jednak traktować tej przeprawy jako uciążliwość, gdyż jezioro Sulejowskie to jeden z bardziej atrakcyjnych i przyjaznych dla turystów sztucznych zbiorników wodnych w Polsce. Jego brzegi oferują nieskończoną liczbę możliwości spędzenia letniego i weekendowego wypoczynku od prostych, kameralnych biwaków do miejsc hotelowych o standardzie trzech gwiazdek.

Poniżej zapory w Smardzewicach rzeka kilkakrotnie zbliża się do wysokiej skarpy lewego brzegu, skąd roztacza się zaskakująco rozległy widok na równiny po drugiej stronie koryta. W wielu miejscach do brzegów przylegają łąki i pastwiska, które tworzą dobre warunki biwakowe nawet dla dużych grup turystów (łatwe ładowanie na niskim brzegu oraz równe, trawiaste podłoże pod namioty). Chociaż tereny te nigdzie na razie nie są zagospodarowane, przy większych grupach zawsze trzeba

wcześniej uzgadniać możliwości takiego biwakowania. Na całej trasie znajdziemy także szereg obiektów godnych odwiedzin (opactwo cystersów i romański kościół z XII w., wywierzyska krasowe „Niebieskie Źródła”, Skansen rzeki Pilicy, muzeum k. Pułaskiego i inne). Pilica tworzy oś hydrograficzną dwóch parków krajobrazowych: Sulejowskiego i Spalskiego, i przepływa przez trzeci – Przedborski. Od 1995 r. tworzą wspólnie jeden Zespół Nadpilicznych Parków krajobrazowych (ZNPk). Zostały utworzone w celu zachowania i ochrony cennych przyrodniczo obszarów, będących poza stałością Puszczy Pilickiej oraz fragmentów Wyżyny Przedborskiej wraz z doliną rzeki czarnej Włoszczowskiej. Puszcza Pilicka jest największym kompleksem leśnym w Polsce środkowej. Łączna powierzchnia wchodzących w jej skład lasów wynosi 55 tys. ha. Ten swoisty, naturalny krajobraz doliny Pilicy, wysoczyzn środkowopolskich wraz z niezbyt jeszcze zniszczoną szatą roślinną, licznymi zabytkami kultury materialnej, żywym folklorem i bogatą historią powinien być zachowany, właściwie zagospodarowany i chroniony, aby mógł służyć społeczeństwu jako wartościowy obszar rekreacyjny, a nauce jako obszar badań²¹. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych jest największym, naturalnym terenem przyrodniczym i wypoczynkowym dla aglomeracji łódzkiej, Piotrkowa Trybunalskiego, Tomaszowa Mazowieckiego, Radomska i Bechatowa. O znaczeniu tego obszaru świadczy fakt, że został zaliczony do krajowej Sieci ekologicznej ecoNeT (europejska sieć ecoNeT jest próbą stworzenia hierarchicznego rejestru obszarów o najwyższych walorach przyrodniczych w skali kontynentu). Na terenie obszaru funkcjonalnego występują: Parki Krajobrazowe – Sulejowski i Przedborski, fragmenty Obszaru chronionego Natura 2000, obszary chronionego krajobrazu, rezerваты przyrody, parki zabytkowe i inne formy ochrony środowiska.

Obszary i obiekty chronion na terenach nadpilicznych²²

Sulejowski Park Krajobrazowy

Park obejmuje i ochrania jeden z najcenniejszych fragmentów dorzecza Pilicy w jej środkowym odcinku od okolic Bąkowej Góry po okolice Tomaszowa Mazowieckiego. Osią parku jest rzeka Pilica i założony

²¹ Tamże, s. 16-19.

²² *Strategia Rozwoju Turystyki i Kultury w gminie Sulejów na lata 2007 – 2020*, s. 16.

na niej w latach 70-tych Zbiornik Sulejowski. Zalew Sulejowski (znany również jako Zbiornik lub Jezioro Sulejowskie), jest to sztuczny zbiornik retencyjny, utworzony w latach 1969 – 73 poprzez spiętrzenie wody rzeki Pilicy w Smardzewicach, w miejscu, gdzie Dolina Pilicy naturalnie się zwęża. Jest to jeden z największych akwenów wodnych w środkowej Polsce o powierzchni 22 km, dł. ok. 17 km i szerokości dochodzącej do 2 km. Zbiornik ciągnie się od Sulejowado Smardzewic. Celem utworzenia zbiornika było zaopatrzenie Łodzi w wodę. Obecnie pełni głównie funkcję turystyczno – rekreacyjną. Stanowi miejsce wypoczynku i rekreacji dla turystów. Są tu liczne plaże, kąpieliska, ośrodki wypoczynkowe, hotele i inne obiekty infrastruktury turystycznej takie jak przystanie wodne i wypożyczalnie sprzętu wodnego. Jest również ostoją wielu gatunków ryb, m.in. szczupak, okoń, leszcz. Park ochrania krajobraz nadrzeczny Pilicy, Czarnej Malenieckiej (Koneckiej), delty Luciaży, śródleśnych strumieni, np. strugi Młynki czy Rosochy. W SPK znajduje się fragment najlepiej zachowanego koryta Pilicy charakteryzujący licznymi, naturalnymi i malowniczymi meandrami. Doliny rzek przepływających przez tereny Parku są niezastąpionymi refugiami faunistycznymi (zwłaszcza ptasimi) oraz florystycznymi. Pozornie nizinne tereny poprzecinane są dolinami i wąwozami przez co mają charakter pagórkowaty z wyraźnymi obniżeniami dna dolin oraz wzniesionymi brzegami odsłaniającymi widoki na otaczające tereny. Na krajobraz SPK składają się również wartości kulturowe. Wody Pilicy stanowiły niegdyś zaczątek pierwszych osiedli ludzkich. W ich sąsiedztwie rozwijała się kultura, która na przestrzeni wieków pozostawiła po sobie ślady w krajobrazie t.j. ruiny zamków, stare kościołki, cmentarzyki. Tradycje i zwyczajach środkowego Nadpilicza są nadal pielęgnowane i przekazywane z pokolenia na pokolenia. Park utworzony został w październiku 1994 r. Położony jest w województwie łódzkim, nad środkową Pilicą, na terenie trzech jednostek fizyczno-geograficznych: Równiny Piotrkowskiej, Wzgórz Radomszczańskich i Wzgórz Opoczyńskich. Poszczególne części parku należą administracyjnie do miasta Piotrkowa Trybunalskiego oraz gmin Wolbórz, Sulejów, Ręczno, Aleksandrów w powiecie piotrkowskim. Mniszków w powiecie opoczyńskim i Tomaszów Mazowiecki w powiecie tomaszowskim. Otulina zlokalizowana jest na terenie miasta Piotrkowa Trybunalskiego, gmin. Wolbórz, Sulejów, Ręczno, Łęki Szlacheckie, Rozprza (powiat piotrkowski), miasta i gminy Tomaszów Mazowiecki (powiat tomaszowski) gminy Mniszków (powiat opoczyński) i gminy Przedbórz (powiat radomszczański). Analiza struktury użytkowania gruntów wskazuje na leśny charakter tego terenu, lasy zajmują blisko 70% powierzchni Parku. Znaczący udział mają wody powierzchniowe, głównie Zalew Sulejowski.

Struktura użytkowania obszaru parku przedstawia się następująco:

- . Lasy 11840 ha - 69,5%
- . Łąki i pastwiska 838 ha - 4,9%
- . Wody powierzchniowe 2 063 ha - 12,2% w tym: rzeki 163 ha - 1,0%
- . Zbiornik Sulejowski 1900 ha - 11,2%
- . Tereny zabudowane 70 ha - 0,4%
- . Pozostałe 2 200 ha - 13,0%²³.

Na towarzyszących jej wysoczyznach zwraca uwagę dobrze zachowana szata roślinna z fragmentami puszczańskiej przyrody. Na terenie parku zostało wyselekcjonowanych 14 zespołów leśnych i zaroślowych, rzadkie zbiorowiska łąkowe i torfowiskowe oraz murawy piaszczyste i nawapienne. W

---

²³ <https://npk.parkilodzkie.pl/sulejowski-park-krajobrazowy,6.html>, dostęp 4.01.2016 r.

obszarach parku występuje 35 gatunków roślin, podlegających całkowitej ochronie i 15 gatunków, objętych ochroną częściową (m.in. długosz królewski, zimozioł północny, widłak wroniec i różne odmiany storczyków). Najcenniejsze fragmenty Puszczy Pilickiej chronione są w rezerwach zamkniętych i półotwartych (10 rezerwatów na terenie parku i otuliny). Również, występująca na terenie parku, fauna należy do najcenniejszych i najlepiej zbadanych w Polsce środkowej. Odnotowano obecność 39 gatunków ssaków, m.in. wilka, bobra, jenota, wydry i łosia. W wodach Zbiornika Sulejowskiego, rzeki Pilicy i dopływów żyje 35 gatunków ryb i kręgloustych, z których dwa gatunki – minóg ukraiński i koza złotawa znajduje się w Czerwonej Księdze zwierząt rzadkich i zagrożonych wyginięciem. Spotkać tu można również 12 gatunków płazów i 5 gatunków gadów, w tym 12 chronionych, np. ropuchę paskówkę. Rozbudowana sieć hydrograficzna oraz rozległe kompleksy leśne parku przyciągają wiele gatunków ptaków. Żyją tu bociany czarne, orzechówki, siniaki, muchołówki, mysikróliki, jarzabki, dzięcioły, myszołowy i jastrzębie. Nad Pilicą i jej dopływami występuje, m.in. perkoz rdzawo-szyi, bąk, cyraneczka, płaskonos, gągoł, mewa mała, rybitwa. Piękno naturalnego krajobrazu parku dopełniają cenne zabytki architektury, np. Opactwo Cystersów w Sulejowie Podklasztorzu, ruiny zamku w Majkovicach i Bąkowej Górze²⁴.

W sieci Obszar chroniony Natura 2000 znalazły się następujące tereny:

- Dolina Środkowej Pilicy (obszar ostoi obejmujący 40 kilometrowy odcinek środkowej Pilicy, położony w regionie Doliny Sulejowskiej - ostoja ichtiofauny, 11 typów siedlisk przyrodniczych, 8 gatunków zwierząt i 19 gatunków ptaków);
- Lubiaszów w Puszczy Pilickiej (obszar położony na terenie gmin Wolbórz i Sulejów obejmuje rezerwat jodły Lubiaszów - strefa ochronna jodły [największa populacja tego gatunku w rejonie Polski środkowej], modrzewia polskiego i 200-letniego drzewostanu dębowego);

Obszary chronionego krajobrazu:

- Otulina Przedborskiego Parku Krajobrazowego (obszar pokrywa się z zasięgiem dawnej otuliny Parku i obejmuje tereny o dużych walorach przyrodniczo-krajobrazowych, których ochrona zapewni zachowanie cennych walorów parku krajobrazowego);
- Sulejowsko-Spalski Obszar Chronionego Krajobrazu (projektowana strefa buforowa łącząca Spalski Park Krajobrazowy i Sulejowski Park Krajobrazowy, o powierzchni 76 460 ha, położona na terenie gmin Aleksandrow, Gorzkowice, Łęki Szlacheckie, Ręczno, Rozprza, Sulejów i Wolbórz);

Rezerваты przyrody²⁵:

Rezerwat Błogie – rezerwat leśny o pow. 68,22 ha. utworzony w 1976 r. Przedmiotem ochrony w rezerwacie jest populacja jodły pospolitej, która występuje we wszystkich stwierdzonych tutaj zbiorowiskach leśnych i bardzo dobrze się odnawia. Obiekt ten posiada również wybitne walory krajobrazowe, które związane są z zachowanym tu prawie 200-letnim starodrzewiem dębowo-sosnowym – fragmentem puszczańskiego lasu.

Rezerwat Gaik – rezerwat leśny o pow. 35,85 ha utworzony w 1976 r. Rezerwat ochrania różnorodne postacie lasu liściastego z 200-letnimi drzewostanami dębowymi. Gaik jest typowym przykładem lasu

---

²⁴ *Strategia Rozwoju Powiatu Piotrkowskiego na lata 2014 – 2020*, s. 17 – 18.

²⁵ <https://npk.parkilodzkie.pl/formy-ochrony-przyrody,rezerваты-przyrody,93.html>, dostęp 4.01.2016 r.

puszczańskiego o wybitnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, występuje bogata i zróżnicowana flora oraz fauna.

Rezerwat Twarda – rezerwat leśny o pow. 22,79 ha utworzony w 1976 r. Rezerwat Ochronia fragmenty wielogatunkowych lasów liściastych i borów mieszanych dębowo-jodłowych z ciekawą florą. Rezerwat Twarda, podobnie jak Błogie, dokumentuje naturalne stanowisko jodły przy północnej granicy zasięgu występowania. Podobnie jak dwa poprzednie rezerваты: Błogie i Gaik, rezerwat Twarda położony jest na krawędzi mezoregionu Wzgórz Opoczyńskich.

Rezerwat Czarny Ług - niewielki rezerwat torfowiskowy o pow. 2,46 ha utworzony w 1996 r. Przedmiotem ochrony jest torfowisko wysokie typu atlantyckiego ze stanowiskiem bagnicy torfowej *Scheuchzeria palustris*.

Rezerwat Jaksonek – rezerwat leśno-florystyczny o pow. 79,67 ha utworzony w 1984 r. Ochroną rezerwatową objęto fragment zbocza Doliny Pilicy w pobliżu wsi Taraski, z naturalnym stanowiskiem występowania reliktu polodowcowego - zimoziolu północnego. Następnie Rezerwat został powiększony o fragment dobrze zachowanego płatu dąbrowy świetlistej – ostatniego takiego zbiorowiska w Lesie Jaksońskim. Prócz dąbrów występują tu także bory sosnowe świeże, bory mieszane i grądy. Na terenie objętym ochroną zachowały się ponad 130-letnie sosny, niektóre o oryginalnym pokroju, często z rozdwojonymi pniami.

Rezerwat Jawora - rezerwat florystyczny o pow. 87,99 ha utworzony w 1987 r. Obejmuje fragment lasu, w którym dominuje grąd. Występuje również w mniejszym udziale bór mieszany, fragment dąbrowy świetlistej, łęg oraz ols. Głównym przedmiotem ochrony jest bogata flora o dużym zróżnicowaniu. Do najcenniejszych gatunków występujących w rezerwacie należą m.in. zimoziół północny, buławnik wielokwiatowy, tająża jednostronna, parzydło leśne, pełnik europejski, widłak wroniec.

Rezerwat Las Jabłoniowy - rezerwat leśny o powierzchni 19,03 ha utworzony w 1996 w celu ochrony naturalnych stanowisk dzikich drzew owocowych, głównie gruszy, jabłoni i głogu występujących w poszyciu boru mieszanego.

Rezerwat Lubiaszów - rezerwat leśny o pow. 202,49 ha. Pierwszy fragment o pow. 6 ha doceniono i objęto ochroną w 1945 r. z inicjatywy ówczesnego nadleśniczego tego terenu. W 1958 r. Rezerwat o powiększonej powierzchni został objęty ochroną prawną. Do obecnej wielkości powiększono go w 1981 r. W Rezerwacie ochroną objęto kilka zespołów lasów liściastych i mieszanych z licznym udziałem jodły pospolitej *Abies alba*. Rezerwat należy do najważniejszych i największych obiektów chronionych na terenie dawnej Puszczy Pilickiej. Zachowały się tu wielogatunkowe, stare drzewostany w tym, należące do najcenniejszych w Polsce Środkowej, naturalne stanowisko jodły pospolitej *Abies alba*, rosnącej tu przy północnej granicy występowania tego gatunku w Europie. Występujące w Rezerwacie skupisko 200-letnich dębów szypułkowych *Quercus rubur* oraz grupa 150-letnich modrzewi polskich *Larix polonica* stanowią reliktów minionych epok. Najstarsze jodły, podobnie jak modrzewie, liczą około 150 lat, a ich rozmiary są pokaźne: do 37 m wysokości i ponad 3 m obwodu na wysokości 1,30 m. W bogatej, różnorodnej i dobrze zachowanej florz zielnej rezerwatu stwierdzono kilkanaście gatunków roślin chronionych, m.in. trzy gatunki widłaków *Lycopodium*, storczyki *Orchidaceae*, orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*, lilię złotogłów *Lilium martagon*, trujący wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*, bluszcz pospolity *Hedera helix* i barwinek pospolity *Vinca minor*. Rezerwat posiada wybitną wartość przyrodniczo-leśną, naukowo-dydaktyczną (Uniwersytet Łódzki

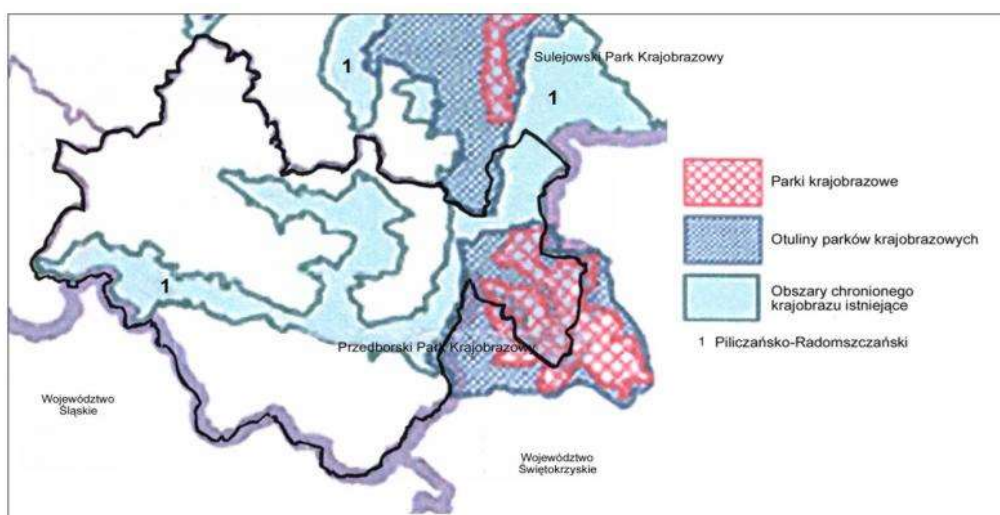
od wielu lat ma w rezerwacie stałe powierzchnie badawcze) i krajobrazową. Rezerwat wchodzi w skład specjalnego obszaru ochrony siedlisk sieci natura 2000 o nazwie Lubiaszów w Puszczy Pilickiej.

Rezerwat Meszcze - rezerwat leśny o pow. 35,32 ha utworzony w 1959 roku. Ochroną rezerwatową objęto tutaj cenny i rzadki fragment lasu mieszanego z licznym udziałem dynamicznie rozwijającej się lipy drobnolistnej *Tilia cordata*.

Rezerwat Niebieskie Źródła - rezerwat wodno-krajobrazowy o pow. 28,77 ha, utworzony w 1961 r. Rezerwat położony jest w granicach administracyjnych miasta Tomaszowa Maz. i ma charakter parkowy. Jest to najlepiej znany i najczęściej odwiedzany rezerwat w Polsce Środkowej. Głównym przedmiotem ochrony jest zespół wywierzysk, pięknych i malowniczych źródeł krasowych, wraz z rozlewiskami utworzonymi przez kanały odpływowe. Wywierzyska znajdują się w południowo-zachodniej części rezerwatu. Źródła biją z wydajnością około 80 l/sek. w dzień, w dwóch nieckowatych akwenach, około 2,5 m i 4,5 m pod powierzchnią wody. Źródłana woda, pochodząca z pokładów położonych poniżej dna sąsiadującej z rezerwatem rzeki Pilicy, w zimie ma temperaturę 8,8-9,8 st.C i wyjątkową przezroczystość - doskonale widoczne jest piaszczyste dno zbiorników z pulsującymi źródłami. Dodatkową atrakcją jest turkusowa barwa źródeł, która jest efektem świetlnym. Rezerwat charakteryzuje się bogatą florą i fauną. Jest ostoją wielu ptaków. Na wodach cały czas można obserwować kaczkę krzyżówkę *Anas platyrhynchos*, mniej liczną czernicę *Aythya fuligula*, a także łabędzia niemego *Cygnus olor*. Niebieskie Źródła stanowią proponowany Specjalny Obszar Ochrony Siedliskowej NATURA 2000.

Rezerwat Wielkopole – rezerwat leśny o pow. 42,08 ha utworzony w 1984 r. Celem ochrony w Rezerwacie jest cenny fragment naturalnego stanowiska jodły pospolitej *Abies alba* występujący u podnóża wzgórza Czartoria. Cennym obiektem przyrodniczym jest nie tylko sam rezerwat, ale także całe uroczysko Wielkopole. Na odcinku zaledwie 3 km (Czartoria – Wielkopole – Młynki) występuje bogata mozaika krajobrazów roślinnych, różnorodnych typów siedliskowych lasu z mnogością gatunków drzew, krzewów, ziół, mszaków, porostów, grzybów, a także zwierząt. Na objęcie ochroną rezerwatową zasługuje również odcinek strugi Młynki. Planuje się powołanie 5 kolejnych rezerwatów: Prucheńsko, Kaleń, Bory nad Pilicą, Struga Młynki i Łęgi nad Pilicą oraz innych form ochrony przyrody.

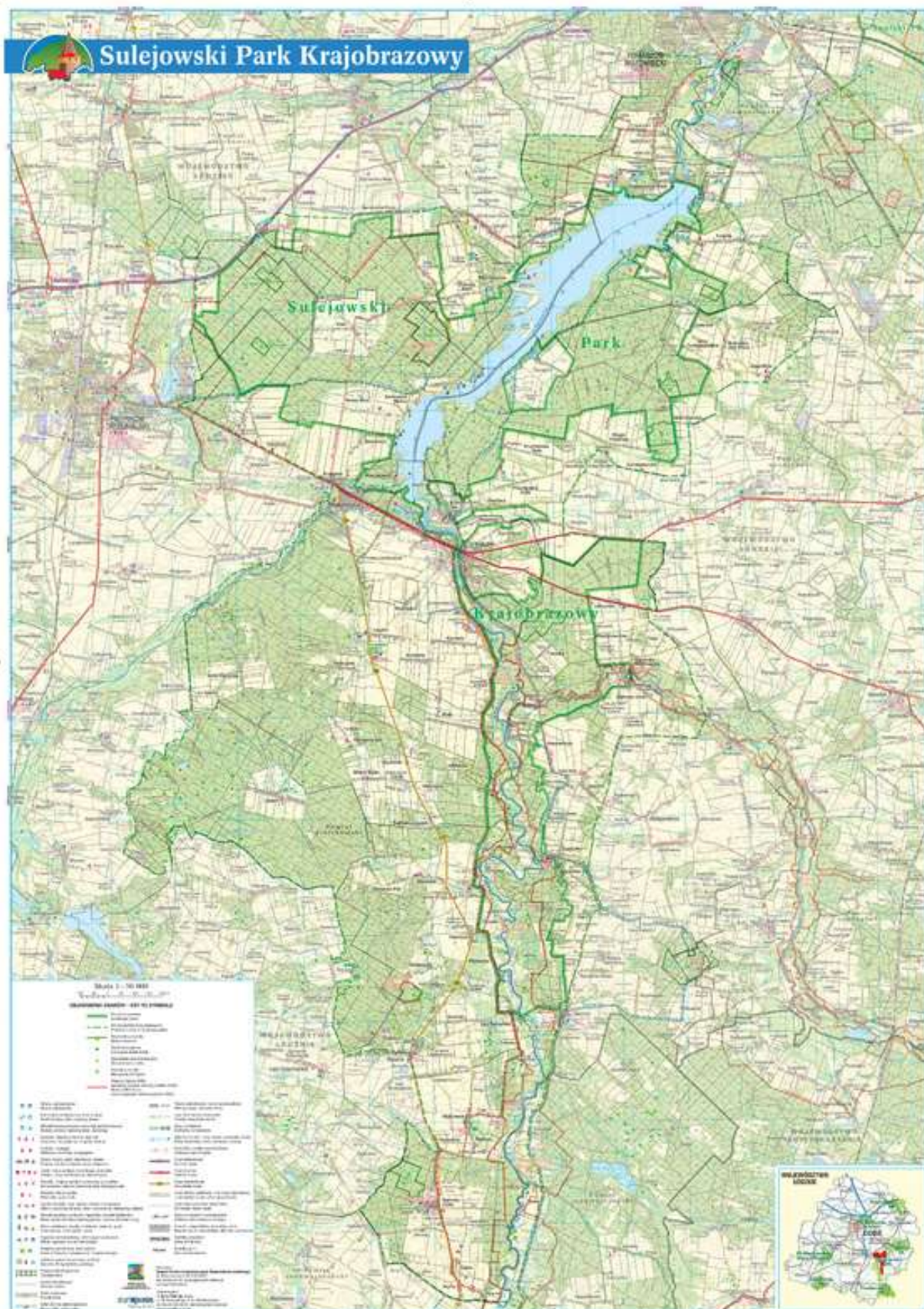
Rozmieszczenie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu na terenie powiatu radomszczańskiego²⁶

²⁶ <http://www.radomszczanski.pl/190,rezerwaty.html>, dostęp 2.01.2016 r.

Sulejowski Park Krajobrazowy²⁷

²⁷ <https://npk.parkilodzkie.pl/sulejowski-pk,mapy,1074.html>, dostęp 4.01.2016 r.

Przedborski Park Krajobrazowy

Przedborski Park Krajobrazowy został powołany uchwałami Wojewódzkich Rad Narodowych w Piotrkowie Trybunalskim – 27.05.1988 r. i w Kielcach – 10.06.1988 r. Stan prawny Parku, nadany powyższymi aktami, został uaktualniony rozporządzeniami nr 4/98 Wojewody Piotrkowskiego z dnia 30 czerwca 1998 roku i Wojewody Kieleckiego nr 12/98 z dnia 23 czerwca 1998 roku, a następnie rozporządzeniami Nr 9/2002 Wojewody Łódzkiego z dnia 9 lipca 2002 r. i Nr 87/2005 Wojewody Świętokrzyskiego z dnia 14 lipca 2005r. oraz uchwałą Nr XXVIII/545/12 sejmiku Województwa Łódzkiego z dnia 25 września 2012 w sprawie utworzenia samorządowej wojewódzkiej jednostki organizacyjnej pod nazwą "Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego" oraz nadania jej statutu.

Powierzchnia parku – 16553 ha

Powierzchnia otuliny – 18466 ha (Przedborski Obszar Chronionego Krajobrazu)

Położenie administracyjne parku i otuliny:

- ❖ Województwo łódzkie: powiat radomszczański, gmina: Przedbórz, Wielgomłyny, Masłowice, Żytno;
- ❖ Województwo świętokrzyskie: powiat włoszczowski, gmina: Kluczewsko, Krasocin, powiat konecki, gmina: Słupia Konecka, Fałków, powiat kielecki, gmina Łopuszno.

Przedborski Park Krajobrazowy leży na pograniczu pasa wyżyn i nizin, w obrębie Wyżyny Małopolskiej. Od północy graniczy bezpośrednio z Wzniesieniami Południowomazowieckimi, leżącymi w obrębie Nizin Środkowopolskich. Na podstawie podziału fizyczno-geograficznego J. Kondrackiego obszar PPK i obszar POCHK leżą w środkowej części makroregionu zwanego Wyżyną Przedborską, która stanowi północno-zachodni fragment podprovincji Wyżyna Środkowomałopolska w prowincji Wyżyna Małopolska.

W obrębie Wyżyny Przedborskiej wyróżnia się cztery mezoregiony leżące na terenie PPK:

1. północno-zachodnia część Pasma Przedborsko-Małogoskiego
2. północna część Niecki Włoszczowskiej
3. zachodnia część Wzgórz Łopuszańskich
4. południowy fragment Wzgórz Opoczyńskich

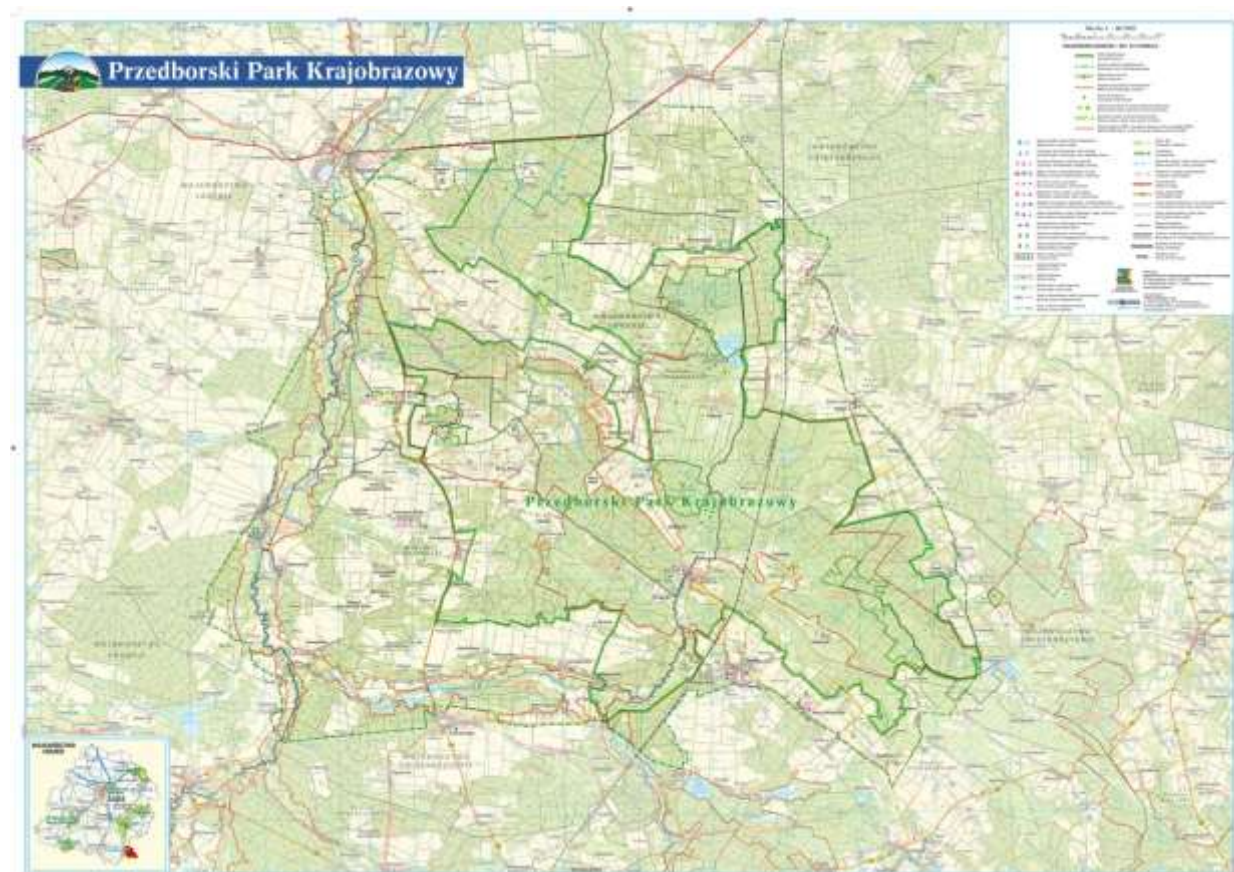
Park odznacza się dużą zmiennością budowy geologicznej i rzeźby terenu, co wpływa na zwiększone zróżnicowanie innych elementów środowiska przyrodniczego: gleb, wód podziemnych i powierzchniowych, mikroklimatu, szaty roślinnej i świata zwierzęcego. W wyniku tych zróżnicowań powstał malowniczy krajobraz, odznaczający się dużą różnorodnością i pięknymi punktami widokowymi. Ochrony wymagają walory przyrodniczo-krajobrazowe, głównie najbardziej naturalnych terenów w dolinie Pilicy i jej dopływów, rozległe kompleksy leśne i borowe (pozostałości Puszczy Pilickiej) oraz pasmo wypiętrzeń jurajskich i kredowych. Na terenie Parku i Przedborskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu znajdują się bogate i dobrze wykształcone zbiorowiska szaty roślinnej: torfowiskowe, szuwarowe, wodne, murawy kserotermiczne itp. Występują tutaj liczne stanowiska gatunków chronionych, a także zagrożonych wyginięciem, znajdujących się na czerwonej liście roślin zagrożonych

w Polsce. Na terenie parku i jego otuliny, w miejscach gdzie zachowały się unikatowe fragmenty krajobrazu i występuje obfitość gatunkowa flory i fauny, utworzono 6 rezerwatów przyrody:

- leśny „Bukowa Góra” chroniący stary naturalny las bukowy, porastający wapienne wzniesienie,
- stepowy „Murawy Dobromierskie” chroniący kserotermiczne murawy pochodzenia antropogenicznego, ciekawe ze względu na rzadkość występowania w Środkowej Polsce,
- leśny „Oleszno”, w którym poddano ochronie duży kompleks leśny zbudowany z mozaiki łągu jesionowo-olszowego, grądu niskiego i olsu,
- torfowiskowy „Piskorzaniec” duży rezerwat chroniący trzy zespoły przyrodnicze, w tym środowisko zarastających stawów rybackich, torfowiska typu wysokiego oraz podmokłe siedliska borowe i leśne,
- leśny „Czarna Różga” rezerwat chroniący las mieszany będący mozaiką olsów, grądów, boru jodłowego i bagiennego oraz łągu.
- w 2006 roku utworzono rezerwat leśny „Ewelinów” położony w otulinie PPK i chroniący bogatą roślinność runa lasu grądowego.

Na terenie parku występuje około 900 gatunków roślin naczyniowych, ok. 10 tys. gatunków owadów, 22 gatunki ryb, 10 gatunków płazów, 5 gatunków gadów, ponad 100 gatunków ptaków lęgowych oraz 39 gatunków ssaków²⁸.

Przedborski Park Krajobrazowy²⁹

²⁸ <https://npk.parkilodzkie.pl/przedborski-park-krajobrazowy,5.html>, dostęp 4.01.2016 r.

²⁹ <https://npk.parkilodzkie.pl/przedborski-pk,mapy,1073.html>, dostęp 4.01.2016 r.

Charakterystyka gmin partnerstwa - walory kulturowe, przyrodnicze, turystyczne

Aleksandrów

Położenie: Gmina wiejska Aleksandrów leży w południowo - wschodniej części powiatu piotrkowskiego ziemskiego. Gmina Aleksandrów leży w województwie łódzkim i jest jedną z jedenastu gmin wchodzących w skład powiatu piotrkowskiego. Gmina posiada dobre połączenie komunikacyjne. Przez północną część gminy przebiega odcinek drogi krajowej nr 47 Piotrków Trybunalski – Kielce i nr 12 Piotrków Trybunalski – Radom. Poza tym wyposażona jest w dobrze rozwiniętą sieć dróg gminnych i powiatowych. Jej korzystne położenie sprawia, że chętnie i często jest odwiedzana przez turystów.

Powierzchnia i ludność: Gmina zajmuje powierzchnię 144 km² i liczy 4.4 tys. mieszkańców. Na gminę składa się 44 miejscowości skupionych w 32 sołectwach.

Ochrona przyrody: Znaczna część gminy Aleksandrów leży na terenie Sulejowskiego Parku Krajobrazowego (wielkie kompleksy leśne w zachodniej części gminy położone nad rzekami Pilicą i Czarną) oraz jego otuliny - strefy ochronnej. Na terenie dużych i zwartych kompleksów leśnych leżą rezerваты przyrody "Jaksonek" i "Diabla Góra". Jedną z największych ciekawostek przyrodniczych jest wielki głaz narzutowy w Tarasce, stanowiący pomnik przyrody. Korzystne położenie gminy w dorzeczu Pilicy i Czarnej, obecność wspomnianych wyżej dużych kompleksów leśnych, doskonale lokalne warunki klimatyczne oraz dobre połączenia komunikacyjne sprzyjają rozwojowi turystyki. Na obszarze gminy Aleksandrów znajduje się odcinek pieszego szlaku turystycznego o długości 24 km, ciągnącego się wokół Zbiornika Sulejowskiego i wzdłuż rzeki Pilicy, znakowany kolorem niebieskim. Ma przebieg z północy na południe i obejmuje miejscowości: Taraska – Ostrów – Niewierszyn – Władysławów – Szarbsko – Dąbrówka – Stara – Stara Kolonia – Wolica – Diabla Góra – Brzezcie – Waclawów – Skotniki. Kolejny szlak występujący na omawianym obszarze to wodny szlak rzeki Pilicy. Rzeka stanowi prawie całą zachodnią granicę gminy Aleksandrów i stwarza wraz z rzeką Czarną doskonałe warunki do spływów kajakowych.

Masłowice

Położenie: Gmina Masłowice leży we wschodniej części powiatu radomszczańskiego. Środkiem gminy przepływa rzeka Luciąża, która w sąsiedztwie wsi Granice i Tworowice ma swoje źródła. Prawie jedną czwartą powierzchni gminy zajmują lasy.

Powierzchnia i ludność: Gmina Masłowice zajmuje powierzchnię 116 km² i liczy 4.4 tys. mieszkańców. Na gminę składa się 22 miejscowości skupionych w 17 sołectwach.

Stolica gminy: Stolicą gminy są Masłowice. Przez Masłowice przebiega znakowany kolorem czerwonym pieszy Szlak Partyzancki im. majora Henryka Dobrzańskiego - "Hubala".

Główne atrakcje turystyczne: Gmina Masłowice posiada doskonały mikroklimat, czyste wody i spore kompleksy leśne w zachodniej części swego terytorium. W Masłowicach, Przerębie i Bartodziejach znajdują się kompleksy stawów rybnych, z całą charakterystyczną dla nich florą i fauną. Walory turystyczne gminy podnoszą liczne zabytki pamiętki historyczne, w tym w szczególności: kościół parafialny z XV wieku i renesansowy pałac we wsi Chełmo, kościół parafialny w Przerębie, zabytkowy pałac w Masłowicach oraz stary park podworski w Bartodziejach.

Szczególnie chętnie odwiedzana przez turystów jest wieś Łączkowiec, która wyróżnia się pięknym położeniem nad rzeką Pilicą, w sąsiedztwie zalewu w Przedborzu. Ciekawą atrakcją przyrodniczą jest rezerwat archeologiczno-leśny Góra Chełmo utworzony został w 1967 r. Liczy 41,44 ha powierzchni.

Znajduje się w pobliżu wsi Chełmo, na południe od drogi Radomsko-Przedbórz. Celem utworzenia było zachowanie wzgórza, porośniętego lasem mieszanym, zbudowanego z piaskowców albskich, dolnokredowych i znajdującego się na nim grodziska prehistorycznego. Góra Chełmo jest najwyższym wzniesieniem Wzgórz Radomszczańskich. Jej wysokość wynosi 323 m n.p.m. Jest to kopulaste wzgórze wznoszące się od 80 do 100 m ponad przyległe tereny. Obecnie Górę Chełmo porasta las ze starym i wielogatunkowym drzewostanem (dąb, świerk, jodła, buk, grab, klon zwyczajny, jawor i lipa drobnolistna). Różnicuje się on na dwa zespoły: grądu i boru mieszanego. Cennym jest typowo wykształcony zespół grądu w odmianie małopolskiej. Jest to jedno z nielicznych miejsc występowania starego drzewostanu klonowo-jaworowego

Przedbórz

Położenie: Miejsko-wiejska gmina Przedbórz leży we wschodniej części powiatu radomszczańskie.

Powierzchnia i ludność: Gmina zajmuje powierzchnię 190 km² i liczy 7.9 tys. mieszkańców. Sam Przedbórz zajmuje powierzchnię km² i liczy 3.9 tys. mieszkańców. Na gminę składa się 1 miasto i 59 wsi skupionych w 28 sołectwach.

Stolica gminy: Stolicą gminy jest Przedbórz - stara osada wzmiankowana po raz pierwszy w 1145 r., założona przy przeprawie przez Pilicę, na szlaku z Wielkopolski do Krakowa. Za czasów Kazimierza Wielkiego wzniesiono tu zamek i mury obronne. W XIV wieku parafia przedborska liczyła 288 wiernych. Prawa miejskie magdeburskie nadał Przedbórzowi w 1405 r. król Władysław Jagiełło.

Ochrona przyrody: Gmina oraz jej stolica Przedbórz posiadają doskonałe warunki dla rozwoju turystyki i rekreacji. Jedną z głównych atrakcji turystycznych jest Przedborski Park Krajobrazowy położony na pograniczu województw: łódzkiego i świętokrzyskiego. Na terenie Parku (w obrębie gminy) znajdują się dwa rezerваты przyrody: "Czarna Różga" i "Piskorzaniec". Pomniki przyrody to głównie wiekowe drzewa - do najliczniejszych należą lipy, dęby, sosny i buki. Na terenie całego Przedborskiego Parku Krajobrazowego znajduje się ich ponad 50 sztuk. W uroczysku Gustawów znajdują się dwa okazałe głązy narzutowe.

Główne atrakcje turystyczne: Najcenniejsze zabytki architektury leżą w granicach Przedborza. Należą do nich skromne dziś pozostałości zamku wzniesionego w czasach Kazimierza Wielkiego oraz reliktury murów miejskich (XIV w.), a także kościół parafialny p.w. św. Mikołaja (ok. 1341, XVII w.), w fragmentach zachowany w stanie pierwotnym. W Przedborzu godnymi zobaczenia są również: dawny klasycystyczny ratusz (1820 - 1830) oraz zabytkowe domy mieszkalne z XVIII - XIX stulecia. Warto również zwiedzić miejscowe Muzeum Ludowe Ziemi Przedborskiej. To niewielkie muzeum powstało w Przedborzu w latach 80. XX wieku. Ma charakter mini skansenu i jest jednym z piękniejszych małych placówek muzealnych w Polsce. Na terenie gminy Przedbórz zaprojektowano cztery podstawowe ciągi tras komunikacji rowerowej o łącznej długości 63 km. Są to szlaki:

- Szlak rowerowy „Biały Brzeg” długości 3,7 km,
- Szlak rowerowy „Góry Przedborskie” długości 29,0 km,
- Szlak rowerowy „Taras” długości 24,4 km,
- Szlak rowerowy „Miejskie Pola” długości 5,9 km.

Wyznaczone szlaki udostępniają w sposób zorganizowany i atrakcyjny piękne tereny leśne dla ruchu rowerowego z możliwością dojazdu do miejscowości gminnych. Na tereny Gminy znajdują się również interesujące szlaki turystyczne:

- ✓ SZLAK CZERWONY: SZLAK PRZEDBORSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO – DŁUGOŚĆ 37,5 KM. Szlak zaczyna się na Majowej Górze i biegnie przez Przedbórz, park miejski i stare miasto do Wierzchlasu – dęby, pełnik europejski, modrzewie w uroczysku Gustawów, rezerwat „Piskorzeniec”, Górę Krzemyczą, rezerwat „Murawy Dobromierskie”, Borową, Góry Mokre, Góry Suche – Fajna Ryba, Górę Kozłową, rezerwat „Murawy dobromierskie”, „Bukową Górę” i wieś Rączki. Czas zwiedzania 2 dni;
- ✓ SZLAK NIEBIESKI: SZLAK KRÓLEWSKICH ŁOWÓW KAZIMIERZA WIELKIEGO – DŁUGOŚĆ 44 KM. Nazwa szlaku nawiązuje do tragicznego polowania króla w Żeleźnicy, które zakończyło się jego śmiercią. Początek szlaku – przystanek PKS w Górach Mokrych (kapliczka św. Floriana), następnie Przełęcz Mokra, Góra Kozłowa, Stara Wieś, Kajetanów, Żeleźnica (11 listopada 1998 odsłonięto pomnik upamiętniający tragiczne polowanie Kazimierza Wielkiego), rezerwat Oleszno, Dąbrówki, Wola Świdzińska, Kozia Góra, Komorniki, Kluczewsko;
- ✓ SZLAK ZIELONY: SZLAK RĄCZKI – WOJCIECHÓW – DŁUGOŚĆ 25 KM. Rączki (PKS) – rezerwat „Bukowa Góra” – rezerwat „Murawy Dobromierskie” – Kowale – Góra Krzemycza – Kolonia Boża Wola – Józefów – Góra Fajna Ryba – Góry Suche – Majdan – Góry Mokre (PKS) – rezerwat „Piskorzeniec” – Borowa – Wojciechów (PKS);
- ✓ SZLAK ŻÓŁTY: SZLAK PASMA PRZEDBORSKO-MAŁOGOSKIEGO – DŁUGOŚĆ 64,4 KM (PRZEZ PARK 29,7 KM). Przebieg szlaku: PKS w Przedborzu, Rynek, stare kamieniczki, Muzeum Ludowe, kościół z XIII wieku, cmentarz parafialny – Brzostek Policzko -wzgórze 267,7 m n.p.m., – Gaj – Policzko – Józefów, Góra Fajna Ryba – ścieżką do przełęczy ok. 280 m n.p.m. – Góra Krzemycza (331,7 m n.p.m.) – Stara Wieś, Góra Bór (nazwa ludowa) – Żeleźnica – bezimienne wzgórze 242,2 m n.p.m. koło Oleszna – cmentarz parafialny w Olesznie – barokowy kościół (konsekrowany 10 lutego 1681 roku przez arcybiskupa Stefana Wydźgę) w Olesznie – Wola Świdzińska – Rogalów – (szlak wyprowadza z PKK) Krasocin – Góra św. Michała (332,2 m n.p.m.) – Gruszczyn – Góra Cieśle (351,7 m n.p.m.) – Skorków – Góra Chojny (323 m n.p.m.) – Góra Kościółek (294,8 m n.p.m.) – Małogoszcz. Czas zwiedzania szlaku trwa 2-3 dni;
- ✓ SZLAK DOLINY PILICY może być wykorzystywany jako pieszy, rowerowy, konny lub narciarstwa biegowego. Szlak przebiega przez następujące miejscowości: Przedbórz (0,0 m) – Chałupy (4220 m) – Biały Brzeg (3275 m) – Błota (2675 m) – Stoczyska (2275 m) – Gęsiarnia (1075 m) – Krzętów (2025 m) – Bobrowniki (2250 m) – Ciemiętniki (1525 m) – Praczka – Kluczewsko (7640 m). Łączna długość szlaku 31 130 m;
- ✓ ŚCIEŻKA PRZYRODNICZO- HISTORYCZNA W PRZEDBORZU. Ścieżka składa się z 8 przystanków. Jest przeznaczona głównie dla uczestników „zielonych szkół”. Pierwszy etap wycieczki to Majowa Góra (233 m. n.p.m.), Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego przy ul. Częstochowskiej, zalew przy ul. Turystycznej, kapliczka pożegnalna z 1862 r. przy ul. Częstochowskiej, wydma nad zalewem, dolina Pilicy i cmentarz Żydowski, park miejski przy ul. Trytwa, pomnik Tadeusza Kościuszki, miejska oczyszczalnia ścieków;
- ✓ TRASA KAJAKOWA długość ok. 25 km. Maluszyn – Ciemiętniki – Bobrowniki – Krzętów – Biały Brzeg –Przedbórz.

Ręczno

Położenie: Gmina wiejska Ręczno leży w południowo-wschodniej części powiatu piotrkowskiego ziemskiego.

Powierzchnia i ludność: Gmina zajmuje powierzchnię 89 km² i liczy 3.6 tys. mieszkańców. Na gminę składa się 27 miejscowości skupionych w 14 sołectwach.

Stolica gminy: Stolicą gminy jest Ręczno. Ręczno jest starą osadą, niedgys będącą gniazdem rodzinnym Raczyńskich, od których prawdopodobnie pochodzi nazwa miejscowości.

Wartym odwiedzenia jest kościół parafialny p.w. Najświętszej Marii Panny Pocieszenia i św. Stanisława. Pierwotna świątynia w tym miejscu, według zapisu ze starej kroniki miała stanąć w Ręcznie już w 1236 r., tutejszą parafię wzmiankowano jednak po raz pierwszy dopiero w 1399 r.

Ochrona przyrody: Na terenie gminy w sąsiedztwie wsi Wielkopole znajduje się, utworzony w 1984 r. częściowy rezerwat leśny "Wielkopole". Chroni on cenny fragment naturalnego stanowiska jodły u podnóża wzgórza Czartoria (270 m n.p.m.). Wzgórze to zbudowane jest głównie z piaskowców kredowych, rysuje się wyraźnie w krajobrazie i wyznacza północną granicę Wyżyny Małopolskiej po lewej stronie rzeki Pilicy.

Główne atrakcje turystyczne: Poza Ręcznem na terenie gminy znajduje się szereg atrakcji turystycznych, z których przede wszystkim należy polecić:

- ruiny obronnego zamku rycerskiego (XIII/XIV w.) w Bąkowej Górze (na szczycie Bąkowej Góry, 282 m n.p.m.) - niegdyś znanej siedziby rycerzy rozbójników;
- w sąsiedztwie ruin zamku - murowany dwór Małachowskich (XVII-XVIII w.) ze spichlerzem, otoczony parkiem ze starodrzewem oraz murowany kościół p.w. św. Trójcy (XV w., przebudowany w XVII w.) z ciekawym wyposażeniem wnętrza;
- ruiny murowanej, renesansowej siedziby szlacheckiej z XVI w. w Majkowicach (niesłusznie nazywanej „zamkiem”) - czworoboczne założenie z dwoma późniejszymi ryzalitami z narożną basztą ze strzelnicami dla broni palnej. Przetrwały fragmenty murów sięgające na wysokość trzech kondygnacji i sklepione piwnice;
- grodzisko stożkowe w Majkowicach (wśród podmokłych łąk w pobliżu rzeki Pilicy) - pozostałość obronnej siedziby rycerskiej (funkcjonującej od 1. poł. XIII w. do poł. XIV w.);
- relikty budowli „spustoszonego” murowanego zamku „Surdęga” w Majkowicach (nad rzeką Pilicą);

Sulejów

Położenie: Miejsko-wiejska gmina Sulejów leży w centralnej i wschodniej części powiatu piotrkowskiego ziemskiego.

Powierzchnia i ludność: Gmina zajmuje powierzchnię 189 km² i liczy 15.8 tys. Mieszkańców. Sam Sulejów zajmuje obszar 26 km² i liczy 6.3 tys. mieszkańców. Oprócz Sulejowa na gminę składają się 33 miejscowości skupione w 25 sołectwach.

Stolica gminy: Stolicą gminy jest Sulejów - niewielkie miasteczko położone nad Pilicą i Zbiornikiem Sulejowskim. 6,3 tys. mieszkańców (2008). Osada w tym miejscu rozwinęła się przy opactwie Cystersów ufundowanym w 2. połowie XII w. przez Kazimierza Sprawiedliwego. W 2. połowie XIII stulecia Sulejów otrzymał prawa miejskie, potwierdzone w 1308 r. przez Władysława Łokietka. Miasto rozwijało się jako osada handlowa przy szlaku ze Śląska i Wielkopolski na Ruś. W czasie wojen szwedzkich Sulejów

został dwukrotnie zniszczony i podupadł. W roku 1870 r został pozbawiony praw miejskich - odzyskał je dopiero w 1927 r.

Ochrona przyrody: Od nazwy miasteczka pochodzi nazwa Sulejowskiego Parku Krajobrazowego powołanego do życia w 1994 r. i wraz z otuliną zajmującego obszar 56.371 ha. Obszar parku obejmuje: dolinę rzeki Pilicy w jej środkowym biegu oraz Zbiornik Sulejowski, wykorzystywany do zaopatrzenia Łodzi w wodę, ochrony przeciwpowodziowej i produkcji energii elektrycznej (elektrownia o mocy 3,5 MW).

Główne atrakcje turystyczne: Gmina Sulejów jest jedną z gmin nadpilicznych. W jej obrębie, oprócz rzeki Pilicy stanowiącej oś gminy i rozcinającej gminę na 2 części - wschodnią i zachodnią, znajduje się również około 15 kilometrów linii brzegowej Zbiornika Sulejowskiego.

Najcenniejszym zabytkiem gminy i jednocześnie jednym z najcenniejszych zabytków na terenie województwa łódzkiego jest zespół klasztorny opactwa Cystersów w Sulejowie-Podklasztorzu, ufundowany w 1176 r., a który zaczęto wznosić w początkach XIII wieku (przed 1232 r.). W romańskim kościele zachowały się piękne portale, ślady pierwotnej polichromii oraz detale wykute w kamieniu. Z pierwotnego klasztoru zachowały się mury zakrystii i kapitułarz. Rangę zabytku podnosi unikalny w skali europejskiej obwód warowny (XV / XVI w.) - zachowały się długie odcinki murów obronnych z basztami i wieżami bramnymi. Na terenie klasztoru działa Muzeum w Sulejowie-Podklasztorzu, w ekspozycji którego obejrzyć można fragmenty odnalezionych na terenie opactwa detali architektonicznych, rzeźby, obrazy i sprzęty liturgiczne. Bezpośrednio z Sulejowem sąsiadują wsie Przyglów i Kurnędz. Przyglów to wieś notowana już w średniowieczu a obecnie duża i znana wieś letniskowa, położona wśród dużego kompleksu borów sosnowych z runem leśnym bogatym w jagody, brusznice i jeżyny. W Przyglowie urodziła się znana pisarka Seweryna Szmaglewska.

Przyglów leży nad rzeką Luciążą, uchodzącą niegdyś do Pilicy, a dziś bezpośrednio do Zbiornika Sulejowskiego. Nad brzegami Luciąży występuje rzadko spotykana olsza czarna. Brzegi rzeki porośnięte są również wierzbami i topolami. Nad brzegiem wznoszą się ośrodki wczasowe, istnieją tu również liczne działki rekreacyjne z charakterystycznym, najczęściej drewnianym budownictwem letniskowym. Końcowy odcinek Luciąży, począwszy od Przyglowa aż po rozlewiska u ujścia rzeki do Zbiornika Sulejowskiego, zwany "Deltą Luciąży" charakteryzuje się wybitnym bogactwem przyrodniczym. W otwartych fragmentach doliny wykształciła się niezwykła mozaika roślinności łąkowej, bagiennej i szuwarowej. Znaczna część "Deltę Luciąży", ze względu na zabagnienie, jest niemal niedostępna dla ludzi. Obszar ten ma nieocenione znaczenie biocenotyczne i stanowi ważną na tym terenie ostoję dla wielu gatunków zwierząt, przede wszystkim płazów i ptaków. Często spotyka się tu zaskrońca, można też zaobserwować ślady obecności bobrów. Planuje się utworzenie w tym miejscu Zespołu Przyrodniczo-Krajobrazowego "Delta Luciąży".

Naturalne walory przyrodnicze gminy Sulejów stwarzają doskonałe warunki do rodzinnych wycieczek rowerowych i pieszych. Turyści wypoczywający nad Jeziorem Sulejowskim mogą korzystać z wielu znakowanych szlaków turystycznych. Na terenie, który obejmuje niniejsza mapa znajduje się łącznie aż 370 km szlaków, w tym 150 km szlaków rowerowych, 100 km szlaków pieszych, 80 km szlaków konnych i 40 km szlaków kajakowych. Na obszarze Zalewu Sulejowskiego i w jego okolicach panują bardzo dobre warunki do uprawiania turystyki aktywnej. Dla rowerzystów szczególnie polecana jest trasa wokół Jeziora Sulejowskiego. Oznaczony kolorem zielonym szlak im. Zygmunta Goliata (błędnie nazywany

ścieżką) liczy 68,5 km prowadzi przez interesujące pod względem krajobrazowym tereny i miejscowości położone nad brzegami zbiornika wodnego i Pilicy. Szlak ma dwa warianty pomiędzy miejscowościami Karolinów i Zarzęcin. Wyznakowano również czarne szlaki łącznikowe – jeden z Piotrkowa (PT) i dwa z Wolborza (W1 i W2). Trasa jest dość trudna jak na warunki nizinne ze względu na nawierzchnię dróg, która w większości jest gruntowa. Na szlaku wyznaczono 8 miejsc postojowych, które wyposażone zostały w tablice informacyjne. Szczególnie polecamy **ścieżkę rowerową im. Zygmunta Golita**, biegnącą wzdłuż Zalewu Sulejowskiego, a liczącą na terenie gminy Sulejów ok. 15 km (długość całkowita 68,5 km). Ścieżka rowerowa na terenie gminy Sulejów swym zasięgiem obejmuje trasę od Zalewu Sulejowskiego przez Sulejów, przebiegając ulicą Rycerską obok Opactwa Cystersów i dalej ulicą Klasztorną do mostu na rzece Pilicy, ulicami Staropiotrkowską i Błonie w pobliżu starych pieców wapienniczych z początku XX w. Następnie trasa przebiega wzdłuż drogi krajowej nr 12 Sulejów - Piotrków do Przygłowa i Włodzimierzowa i dalej w kierunku Barkowic Mokrych.

Trasa: Leonów - Autocamping "Kiełbikowa Strzecha" - zatoka "Borki" - Tomaszów Mazowiecki - Nagórzyce - Groty Nagórzyckie - Skansen Rzeki Pilicy - rezerwat "Niebieskie Źródła" - Utrata - Kolonia Wąwał - Smardzewice - Zbiornik Sulejowski (zapora) - Tresta - Twarda - Karolinów - Zarzęcin - Cypel na Piaskach - **Opactwo Cystersów w Sulejowie Podklasztorze - Sulejów - Przygłów - Barkowice - Barkowice Mokre** - Lubiaszów - Bronisławów - Leonów - Autocamping "Kiełbikowa Strzecha".

Ponadto przez Gminę przebiegają ponadregionalne szlaki piesze:

- **pieszy szlak partyzancki „Hubala”** o całkowitej długości 201 km (oznaczony kolorem czerwonym)

Trasa całkowita: Radomsko - Wygoda (9 km) - Leśniczówka Ojrzeń (11 km) - Włynice (15 km) - Ewina Pomnik (21 km) – Ewina Wieś (22 km) - Kotlin (26 km) - Rezerwat "Jasień" (28 km) - Cmentarzyk (30 km) - Karsy (31 km) - Kobile Wielkie (33 km) - Teodorów (35 km) - Smotryszów (36 km) - Biestrzyków Mały (44 km) - Leonów (45 km) - Góra Chełmo (47 km) - Chełmo Wieś (50 km) - Strzelce Małe (53 km) - Masłowice (56 km) - Przedbórz (62 km) - Wieś Dęba (65 km) - Bąkowa Góra (70 km) - Zbytowice (72 km) - Majkowice (75 km) - Łęg Ręczyński (80 km) - Placówka (85 km) - Trzy Morgi (88 km) - Przewóz (91 km) - **Winduga (93 km) - Biała (96 km) - Kurnędz (99 km) - Sulejów (101 km) - Przygłów (108 km) - Włodzimierzów (110 km) - Kłudzice Nowe (110 km) - Kałek - Witów (116 km)** - Kleszcz (118 km) - Meszcze (125 km) - Polichno (121 km) - Golesze Duże (138 km) - Dębsko - Swolszewice Małe Przystanek PKS (144 km) - Nagórzyce Groty (151 km) - Tomaszów Mazowiecki (153 km) - Wilanów - Kaczka (160 km) - Glinnik Przystanek PKS (166 km) - Spała (170 km) - Teofilów (176 km) - Inowódz (179 km) - Fryszarka (181 km) - Fryszarka (182 km) - Stanica Harcerska - Anielin "Szaniec Hubala" (185 km) - Anielin (186 km) - Wieś - Studzianna (191 km) - Poświętne (192 km) - Małoszyce (193 km) – Brudzewice (201 km).

- **pieszy szlak Rzeki Pilicy** o całkowitej długości 121 km wiodący wzdłuż Zbiornika Sulejowskiego, uważany za jeden z najpiękniejszych szlaków krajobrazowych nizinnej Polski (oznaczony kolorem niebieskim).

Trasa całkowita: PIOTRKÓW TRYBUNALSKI - zb. Bugaj (2 km) - Leśniczówka Uszczyń (5 km) - Barkowice Mokre (15 km) - Rezerwat "Lubiaszów" (18 km) - Bronisławów (21 km) - Swolszewice Duże (23 km) - Swolszewice Kuby (26 km) - Borki (31 km) - Smardzewice (34 km) - Tresta Rządowa (38 km) – Karolinów (40 km) - ZARZĘCIN (46 km) - Zarzęcin Stanica Harcerska (49 km) - **Piaski (56 km) - SULEJÓW PODKLASZTORZE (57 km) - Sulejów (59 km) - Taraska (64 km) - Ostrów (66 km)** –

Niewieszyn (70 km) - Szarbsko (74 km) – Dąbrówka (76 km) – Wolica Stara (80 km) – Diabla Góra (82 km) – Klew Kolonia (83 km) – Brzezcie (84 km) – Waclawów (87 km) – Skotniki (90 km) - Faliszew (95 km) - Taras (98 km) – Młyn Nostalewicki (101 km) – Grobla - Przedbórz (107 km) - Chałupy (110 km) – Biały Brzeg (113 km) - Kopalnia (115 km) – Morowina (118 km) - Piaski (120 km) – Krzętów PKS (121 km).

SZLAKI KULTUROWE

Szlak romański to trasa turystyczna o charakterze kulturowo-oświatowym przebiegająca przez Europę, w tym także przez Polskę. Łączy obiekty usytuowane na terenie całego kraju, obejmując swoim zasięgiem najważniejsze miejsca związane z czasami monarchii piastowskiej, w tym obiekty reprezentujące w całości lub fragmentarycznie architekturę romańską. Obiekty usytuowane na szlaku powstały w okresie od X do XIII w. i są najcenniejszymi zabytkami w Polsce. Szlak Romański w Polsce został podzielony na regionalne odcinki, na których tworzone są trasy samochodowe, rowerowe i piesze. Szlak Romański posiada oznakowanie w postaci brązowo-białych tablic informacyjnych. Na terenie województwa łódzkiego na szlaku znajduje się siedem obiektów, w tym opactwo Cystersów z kościołem NMP i św. Tomasza Kantauryjskiego w Sulejowie-Podklasztorzu.

Szlak cysterski ma charakter europejski - łączy ok. 800 obiektów związanych z historią zakonu m.in. od Portugalii, przez Hiszpanię, Francję, Włochy, Niemcy, po Polskę. Na terenie naszego kraju wyróżnia się tzw. pętlę wielkopolsko-pomorską (m.in. opactwa w Pelplinie, Oliwie, Kołbaczu, Gościkowie-Paradyżu, Łądzie i Wągrowcu), śląską (m.in. Krzeszów, Lubiąż, Henryków, Trzebnica) i małopolską (m.in. Jędrzejów, Wąchock, Koprzywnica, Mogiła, Szczyrzyc). Na terenie województwa łódzkiego na szlaku (pętla małopolska) znajduje się tylko jeden obiekt - opactwo Cystersów w Sulejowie-Podklasztorzu³⁰.

Wielgomłynny

Położenie: Gmina Wielgomłynny leży we wschodniej części powiatu radomszczańskiego. Znaczna część granic gminy ma charakter naturalny. Na wschodzie wyznacza je rzeka Pilica a na południu duże kompleksy leśne. Z zachodu na wschód przepływa rzeczka Biestrzykówka. Pofałdowane tereny otaczające Wielgomłynny zalicza się do mezoregionu Wzgórz Radomszczańskich. Jedną czwartą powierzchni gminy stanowią lasy. Na północy granica biegnie przez wierzchołek Góry Chełmo, objętej rezerwatem krajobrazowym "Góra Chełmo", jednym z tylko dwóch tego typu rezerwatów na terenie województwa.

Powierzchnia i ludność: Gmina zajmuje powierzchnię 123 km² i liczy 5.1 tys. mieszkańców. Na gminę składa się 34 miejscowości skupione w 18 sołectwach.

Stolica gminy: Stolicą gminy są Wielgomłynny - osada wzmiankowana po raz pierwszy w XIV wieku.

Główne atrakcje turystyczne: Na wysokie walory turystyczne i wypoczynkowe gminy składają się przede wszystkim: zróżnicowany krajobraz, doskonały mikroklimat sosnowych lasów, malownicza dolina Pilicy, kompleksy stawów zasobnych w ryby a także liczne obiekty zabytkowe i rozwinięta sieć gospodarstw agroturystycznych, szczególnie licznych na terenie nadpilicznej wsi Krzętów. W samych Wielgomłynach warto zwiedzić zespół klasztoru Paulinów, na który składają się kościół i klasztor, wzniesione w XV stuleciu. Późnogotycki kościół posiada barokowe kaplice z 1717 i 1726 r. a w jego wnętrzu odnaleźć można m.in. płytę nagrobną Koniecpolskich z 2. połowy XV stulecia. Obok świątyni stoi klasztor -

³⁰ www.sulejow.pl, dostęp 4.01.2016 r.

"rówieśnik" kościoła oraz dzwonnica z połowy XVIII w.

Do najcenniejszych zabytków poza Wielgomłynami należą natomiast:

- modrzewiowy kościół p.w. św. Katarzyny i Kazimierza w Niedośpielinie wzniesiony w latach 1773-76, z zabytkowym wyposażeniem wnętrza pochodzącym z XVI - XVIII stulecia;
- drewniany dwór we wsi Odrowąż z 1851 r. - w otaczającym go parku zachował się pomnikowy okaz cisa o wysokości 13 metrów i obwodzie pnia 190 cm oraz stara kapliczka przykryta gontem z drewnianą figurą św. Jana Nepomucena;
- murowany dwór w Sokolej Górze pochodzący z XIX wieku i otoczony zabytkowym parkiem o charakterze krajobrazowym;
- park podworski w Krzętowie z ponad 300-letnimi okazami drzew pomnikowych.

W gminie Wielgomłynki kultywuje się jeszcze tradycje sztuki ludowej. Np. w Krzętowie i Zagórzcu wykonywane są różnorodne przedmioty obrzędowe, takie jak wieńce dożynkowe czy pajdki i korony z kolorowej bibuły.

Żytno

Położenie: Gmina Żytno leży w południowej części powiatu radomszczańskiego, w zlewni rzeki Pilicy, która od strony wschodniej stanowi jej naturalną granicę. Blisko 50% powierzchni gminy pokrywają lasy.

Powierzchnia i ludność: Gmina zajmuje powierzchnię 198 km² i liczy 6.0 tys. mieszkańców. Na gminę składa się 50 miejscowości skupionych w 24 sołectwach.

Stolica gminy: Stolicą gminy jest Żytno - wieś istniejąca prawdopodobnie już w końcu XII wieku i należąca wówczas najpewniej do klasztoru bożogrobowców w Miechowie. Od końca XIV do XIX wieku Żytno było własnością szlachecką.

Będąc w Żytnie warto również zobaczyć zabytkowy zespół dworsko - parkowy. Na zespół składa się klasycystyczny, murowany dwór zbudowany w 1. połowie XIX wieku, parterowy z mieszkalnym poddaszem oraz otaczający go park krajobrazowy

Ochrona przyrody: Jak wspomniano wyżej gmina leży w większości w zlewni rzeki Pilicy, która od strony wschodniej stanowi jej naturalną granicę. Sama Pilica i jej dopływy są źródłem wody dla kompleksów stawów rybnych w takich miejscowościach jak Ciężkowiczki, Kozioł, Pukarzew i Pągów oraz dla zbiornika retencyjnego Kozie Pole. Blisko 50% jej powierzchni pokrywają lasy. Duże kompleksy leśne znajdują się w obrębie miejscowości: Mała Wieś, Ewina, Rędziny i Łazów oraz Budzów i Silniczka. Duży udział lasów, czyste wody i powietrze sprzyjają rozwojowi agroturystyki. Na terenie gminy leży rezerwat przyrody "Dębowiec".

Główne atrakcje turystyczne: Do najcenniejszych zabytków na terenie gminy Żytno należy drewniany, kryty gontem kościół p.w. św. Leonarda we wsi Bugaj. Tą stojącą na wzgórzu świątynię wzniesiono prawdopodobnie w końcu XVIII wieku. Jest to jednonawowa budowla konstrukcji zrębowej, z prostokątnym prezbiterium i przylegającą do niego zakrystią.

Do czasów obecnych zachowały się pozostałości zespołów pałacowo- i dworsko- parkowych w Maluszynie, Borzykowie, Sekursku i Pągowie, będących niegdyś siedzibami znanych rodów: Potockich, Ostrowskich, Siemieńskich i Kamienieckich.

Zagospodarowanie turystyczne

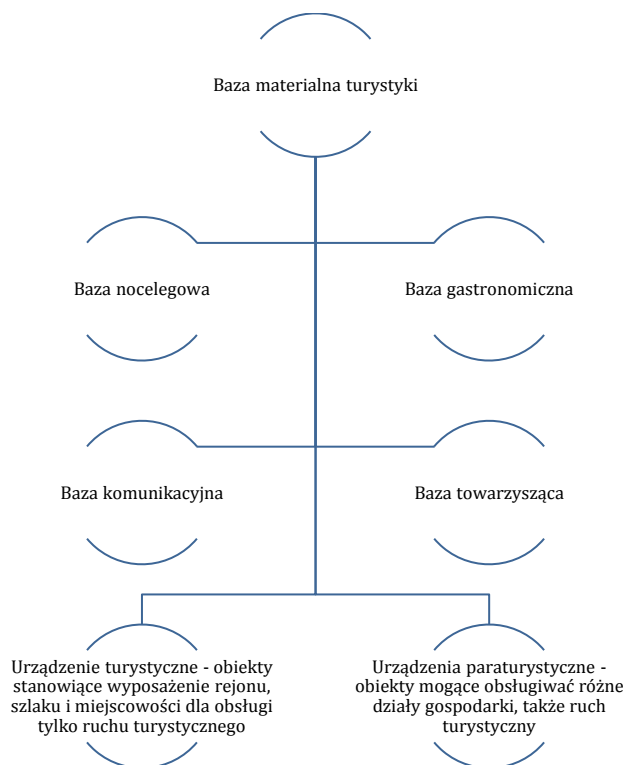
Pod pojęciem zagospodarowania turystycznego (bazy materialnej turystyki) zgodnie z definicją można rozumieć: „zespół obiektów i urządzeń stanowiących wyposażenie określonego terenu, umożliwiających zaspokojenie potrzeb ruchu turystycznego” i wyróżniają w nim cztery podstawowe elementy: bazę komunikacyjną, bazę noclegową, bazę żywieniową, bazę towarzyszącą³¹.

Zagospodarowanie turystyczne jest zatem przystosowaniem terenu dla potrzeb ruchu turystycznego i rekreacyjnego. Do jego podstawowych celów i funkcji można zaliczyć:

- zapewnianie turystom dojazdu do miejsca przeznaczenia turystyki,
- zapewnienie niezbędnych warunków egzystencji w miejscu realizacji podróży lub na terenie podróży.

Obszar doliny Pilicy obejmujący granica administracyjne gmin partnerstwa jest bardzo zróżnicowany pod kątem ilości, jakości, charakteru i formy zagospodarowania turystycznego. Wynika to przede wszystkim ze specyfiki poszczególnych gmin i faktu, że ich zdecydowana większość obejmuje tereny wiejskie, położone w otulinach parków krajobrazowych na obszarach Natura 2000. Ten fakt powoduje, że wskazane obszary pozycjonują się jako sprzyjające rozwojowi turystyki wiejskiej, nastawionej na turystę przyrodnika, turystę indywidualnego. Poza gminą Sulejów w innych gminach nie ma obiektów hotelowych, które rozwijałyby turystykę biznesową, w tym konferencyjną i kongresową. Dominuje agroturystyka, turystyka aktywna, sportowa, weekendowa, dla której rozwoju Pilica jest bardzo atrakcyjna z racji swoich walorów, korzystnego położenia geograficznego.

Podział bazy materialnej turystyki³²

³¹ <http://www.turystka07.fora.pl/geografia-turizmu,32/podstawowe-pojecia-z-geogr-turizmu-wyklad-ii,154.html>, dostęp 16.01.2016 r.

³² http://www.almamer.pl/aa%20materialy%20dydaktyczne/TiR_Zagospodarowanie%20turystyczne%20i%20rekreacyjne_Sowa.pdf, dostęp 11.01.2016 r.

Kryteria podziału urządzeń turystycznych

Charakterystyka techniczno-materiałowa:

- Obiekty trwałe: hotele, hotele turystyczne, domy wycieczkowe, motele, schroniska młodzieżowe, schroniska górskie itp.,
- Obiekty lekkie: obiekty przenośne, demontowane: kempingi, ośrodki turystyczne, ośrodki wypoczynku świątecznego, stacje wodne, urządzenia rekreacyjne itp.

Dostępność urządzeń:

- Ogólnie dostępne - otwarte dla wszystkich turystów np. hotele, pensjonaty, schroniska,
- Środowiskowe - dostępne dla określonej grupy, organizacji np. ośrodki zakładowe, schroniska dla taterników itp.

Kryteria podziału urządzeń turystycznych

Standard – kategoria, która różnicuje jakość, ilość oraz cenę usług

Funkcje:

- Urządzenia turystyczne służące wyłącznie lub głównie do obsługi ruchu turystycznego,
- Urządzenia paraturystyczne mogące obsługiwać różne działy gospodarki także ruch turystyczny.

Czas eksploatacji:

- Urządzenia sezonowe,
- Urządzenia całorocznej eksploatacji.

Potrzeby podstawowych grup turystycznych:

- np. dla turystyki pobytowej, wycieczkowej, kwalifikowanej.

Wspólnym mianownikiem w kontekście atutów dla zagospodarowania turystycznego jest baza – infrastruktura komunikacyjna rozumiana jako łatwa dostępność przede wszystkim poprzez gęstą sieć dróg publicznych, co umożliwia w miarę komfortowe dotarcie do zaplanowanych destynacji na obszarze doliny Pilicy. Komunikacja publiczna jest także zapewniona przez kursujące na trasach poszczególnych gmin przede wszystkim prywatne busy oraz PKS Piotrków Trybunalski.

Baza żywieniowa - podział³³

- Otwarta (ogólnodostępna)- służy potrzebom ludności miejscowej jak i turystom,
- Zamknięta (środowiskowa) – obiekty gastronomiczne występujące wspólnie z bazą noclegową, służy turystom przebywającym na zorganizowanych wczasach (stołówki czynne jedynie w porze wydawania posiłków),
- Zakłady gastronomiczne prowadzą sprzedaż potraw i napojów w różnych porach dnia,
- Pozostałe np. kawiarnie – rola uzupełniająca,
- Obiekty gastronomiczne – samodzielne, sprzężone z noclegowymi obiektami turystycznymi,
- Sieć sklepów spożywczych.

Rozwój turystyki nierozzerwalnie związany jest z wytyczaniem szlaków turystycznych. Przygotowane z myślą o turystach drogi i ścieżki są widomym znakiem opanowywania (oswajania) przestrzeni geograficznej i podporządkowywania jej potrzebom podróżników. Obecnie istnienie sieci szlaków turystycznych jest już trwałym atrybutem przestrzeni turystycznej³⁴. Szlak turystyczny w rozumieniu PTTK jest wytyczona i oznakowana jednolitymi znakami (symbolami) wyposażona w urządzenia i znaki informacyjne trasa wędrówki zapewniająca bezpieczne jej przebycie turyście o przeciętnym poziomie umiejętności i doświadczeniu bez względu na porę roku i poza ekstremalnymi warunkami pogodowymi. Szlak lub jego odcinek może być czasowo zamknięty, jeżeli wymagają tego szczegółowe warunki (np. niekorzystne warunki pogodowe, zagrożenie lawinowe, prace leśne czy czasowa ochrona walorów przyrodniczych).

Na terenie Polski wyróżniamy następujące rodzaje szlaków turystycznych wytyczanych przez PTTK:

- piesze (nizinne i górskie),
- narciarskie,
- rowerowe,
- konne,
- kajakowe.

Każdy rodzaj szlaku posiada własny jednolity system znaków i urządzeń informacyjnych zgodny z niniejszą Instrukcją. Systemy te muszą być komplementarne, ponieważ szlaki różnych rodzajów mogą być prowadzone na wspólnych odcinkach. Szlaki turystyczne tworzą spójną i przejrzystą sieć na terenie kraju i połączone są ze szlakami w państwach sąsiednich. Część szlaków polskich jest elementem międzynarodowej (europejskiej) sieci szlaków³⁵.

Szlaki są ważnym elementem zagospodarowania turystycznego. Do głównych zalet należy przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa turystom. Na to poczucie składa się cała infrastruktura szlaku, w tym m.in.:

---

³³ Tamże.

³⁴ <http://turyzm.edu.pl/files/stasiak/SZLAK%20-%20ZAP.pdf>, dostęp 13.01.2016 r.

³⁵ https://www.pttk.pl/pttk/przepisy/instrukcja_znakowania_szlakow_pttk_2014.pdf, dostęp 13.01.2016 r.

- przygotowana (wyrównana, utwardzona) nawierzchnia, mostki, kładki, podesty,
- sztuczne ułatwienia (przydatne zwłaszcza na terenach górskich): schody, poręcze, drabinki, klamry, łańcuchy itp.,
- zintegrowane ze szlakiem obiekty noclegowe (schroniska), miejsca do odpoczynku, schronienia przez złymi warunkami atmosferycznymi,
- urządzenia ułatwiające korzystanie ze sprzętu niezbędnego do uprawiania turystyki kwalifikowanej (np. parkingi dla rowerów, przystanie i pomosty dla kajaków),
- posterunki, strażnice służb porządkowych i ratowniczych (np. GOPR-u, WOPR-u).

Dodatkowym elementem każdego szlaku turystycznego jest infrastruktura informacyjno-edukacyjna, do której zalicza się m.in.:

- drogowskazy i tabliczki informacyjne z czasem przejścia (w górach) lub odległościami (na nizinach),
- tablice z opisem przebiegu szlaku, historii regionu, charakterystyką lokalnych atrakcji (przyrodniczych i antropogenicznych), topograficzną mapą okolicy,
- punkty informacji turystycznej, ośrodki edukacyjne itp.

Szlaki turystyczne decydują o wewnętrznej dostępności komunikacyjnej obszaru recepcyjnego, umożliwiają organizację wycieczek rekreacyjno-poznawczych. Tworzenie sieci szlaków turystycznych w regionie może przyczyniać się do rozwoju jego funkcji turystycznej. Można zauważyć tendencję, iż im większa gęstość szlaków turystycznych (mierzona np. liczbą kilometrów przypadających na jednostkę powierzchni), tym prawdopodobnie większy ruch turystyczny i lepiej rozwinięta funkcja turystyczna.

Szlaki turystyczne z jednej strony służą udostępnieniu turystom najbardziej atrakcyjnych walorów danego obszaru, z drugiej jednak strony mogą też pełnić funkcję ochronną (ekologiczną). W tym ostatnim przypadku przebieg trasy świadomie wytyczany jest w taki sposób, by ograniczyć lub wręcz uniemożliwić (np. w parkach narodowych) penetrację turystów na terenach szczególnie cennych lub o niewielkiej odporności na antropopresję. Umiejętne wykorzystanie funkcji turystycznej i ekologicznej szlaków turystycznych może stać się skutecznym narzędziem planowania przestrzennego. Pozwala bowiem, w sposób niezauważalny nawet dla samych zainteresowanych, sterować potokami ruchu turystycznego:

- likwidować nadmierną koncentrację ruchu turystycznego w najbardziej zagrożonych obszarach poprzez rozproszenie turystów na większym obszarze, i na odwrót ,
- zapobiegać rozproszeniu turystów na zbyt dużej powierzchni poprzez skanalizowanie potoków ruchu turystycznego wzdłuż wybranych i wytyczonych ciągów.

Jest to stosunkowo łatwe do realizacji, gdyż zdecydowana większość turystów porusza się niemal wyłącznie po szlakach, nie próbując wytyczać dróg do celu „na własną rękę”³⁶.

Szlaki turystyczne można też z powodzeniem wykorzystywać do zarządzania równomiernym rozwojem gospodarczym obszaru, a także działań w ramach marketingu turystycznego. Poprzez wytyczanie nowych tras, wydłużanie już istniejących lub przyłączanie do nich kolejnych obiektów (miejscowości) można efektywnie poszerzać zasięg penetracji turystycznej. Szlaki służą wtedy do rozprowadzania potoków ruchu turystycznego od najważniejszych, najbardziej popularnych atrakcji do

³⁶ <http://turyzm.edu.pl/files/stasiak/SZLAK%20-%20ZAP.pdf>, dostęp 13.01.2016 r.

tych mniej znanych, rzadziej odwiedzanych, ale również godnych uwagi. Wiele obszarów, pozostających przez długi czas poza głównym zainteresowaniem turystów, zostało w ten sposób wypromowanych, a turystyka stała się ich głównym motorem rozwoju.

Dlatego też jednym z głównych celów rozwoju obszarów nadpłycicznych jest odnawianie i tworzenie nowych szlaków turystycznych, które mają się stać stymulatorem rozwoju społeczno – gospo przy równoczesnym poszanowaniu i uporządkowaniu środowiska przyrodniczego. Ciekawie zaprojektowane szlaki turystyczne mogą pełnić rolę produktu turystycznego o charakterze liniowym, pasmowym, strefowym. Z uwagi na fakt, że składa się z szeregu „miejsc” lub „obiektów” związanych z pewną nadrzędną ideą, połączonych ze sobą wytyczoną, zwykle oznakowaną, trasą (pieszą, wodną, samochodową etc.) oraz z różnorodnej infrastruktury turystycznej zlokalizowanej wzdłuż szlaku.

Nie każdy stworzony szlak turystyczny jest od razu produktem. Niezbędna jest komercjalizacja, rozumiana jako opracowanie gotowej do sprzedaży oferty (najczęściej w formie pewnego pakietu dóbr i usług), która będzie skierowana do konkretnego segmentu docelowego i będzie zaspokajać najważniejsze potrzeby tej grupy turystów (dostarczać im określonych korzyści, satysfakcji, emocji itp.). Bez tego szlak będzie tylko wyznaczoną trasą, zespołem obiektów, propozycją nie mającą rynkowego znaczenia³⁷. Główną ofertę, która głównie opiera się na atrakcji turystycznej musi być uzupełniona szeregiem usług dodatkowych wzbogacających i uatrakcyjniających pobyt na danym obszarze. Pomocne są działania w ramach ożywiania szlaku, ale także propozycje innych dodatkowych usług turystycznych i paraturystycznych: biernego i czynnego wypoczynku, zwiedzania obiektów poza szlakiem, oferty kulturalnej. Produkt musi gwarantować turystom określone „przeżycie i ekscypatcę” (doświadczenie) za określoną cenę. Właściwym kierunkiem, aby szlak stał się markowym produktem, ważne są działania marketingowe należą do nich m.in.:

- odpowiednia nazwa szlaku/produktu,
- konsekwentnie stosowany system identyfikacji wizualnej: logo, jednolite oznakowanie trasy i obiektów,
- profesjonalna kampania informacyjno-promocyjna: wydawnictwa reklamowe, promocja na targach, strona internetowa³⁸.

Dla coraz większej części turystów w poszukiwaniu nowych destyjacji jest Internet. Dlatego też produkt turystyczny rozumiany jako szlak musi istnieć „w sieci”. Strona daje możliwość wirtualnej wędrówki, poznania tras, walorów, atrakcji.

Poniżej została zaprezentowana charakterystyka gmin pod kątem zagospodarowania turystycznego:

Gmina Aleksandrów

Baza noclegowa

- Gospodarstwo Agroturystyczne Teresa Purgał Dabówka 13,
- Zabrodzin Słoneczna Osada Sieczka 1,
- Hecerska Baza Biwakowo - Obozowa w Sktnikach,

Baza gastronomiczna

- Zabrodzin Słoneczna Osada Sieczka 1,
- FHU Rudzka Dorota Rożenek 5 - sala bankietowo – weselna

---

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

Otoczenie okołoturystyczne

- Pomosty kajakowe w Skotnikach i Ostrowie, zespół boisk sportowych Orlik w Dąbrowie nad Czarną, boisko do piłki nożnej w Aleksandrowie, place zabaw w Aleksandrowie, Dąbrowie nad Czarną, Niewierszynie i Skotnikach.

Miasto i Gmina Przedbórz

- Szkolne Schronisko Młodzieżowe, ul. Mostowa 37B, 97-570 Przedbórz;
- Agroturystyka „SAMURAJ” Marianna Jarosz, Kajetanów 22, 97-570 Przedbórz;
- Agroturystyka „JARZĄBEK” Jerzy Jarzębski, Kaleń 18 A, 97-570 Przedbórz
- Gospodarstwo Agroturystyczne „Zielony Domek” Jacek Wicik, Stara Wieś 16, 97-570 Przedbórz
- Pokoje Gościnne, ul. Krakowska 1, 97-570 Przedbórz;
- Centrum Japońskich Sportów i Sztuk Walki "Dojo – Stara Wieś", Stara Wieś 1, 97-570 Przedbórz,
- Pole namiotowe i caravanningowe nad zalewem.

Obiekty gastronomiczne

- Restauracja Parkowa, ul. Krakowska 1, 97-570 Przedbórz;
- Domowe obiady przy Szkolnym Schronisku Młodzieżowym, ul. Mostowa 37B 97-570 Przedbórz
- Mała gastronomia „Rejon Smaku” Andrzej Koski, ul. Rynek 15 97-570 Przedbórz
- Bar „Nad Zalewem” Anna i Piotr Trzeciak, ul. Turystyczna, 97-570 Przedbórz
- Drink Bar, ul. Leśna 10, 97-570 Przedbórz
- Planeta Drink-Bar, ul. Warszawska 4, 97-570 Przedbórz
- Pizzeria Fantazja, ul. Rynek 2, 97-570 Przedbórz
- Pizzeria La Vera Pizza&Wine, ul. Radomszczańska 72, 97-570 Przedbórz
- Mała gastronomia Oberża, ul. Piotrkowska 36, 97-570 Przedbórz

Baza towarzysząca

- Kąpielisko-zbiornik wodny w Przedborzu
- Wypożyczalnia kajaków ELKO, ul. Brzozowa 35, 97-570 Przedbórz

Gmina Sulejów

Obiekty noclegowe

	Obiekt całoroczny	Obiekt sezonowy	Usługi gastronomiczne	Usługi turystyczne (rowery, kajaki)
Wynajem pokoi Mirosława Olejnik ul. Rycerska 27 Sulejów, www.sosenka.cba.pl	x		x	x
Gospodarstwo Agroturystyczne „Przy Lesie” Wiesława Ozga Łęczno 67 www.ozga.eu	x		x	
Gospodarstwo Agroturystyczne „KAMYK” Anna Koźlik ul. Działkowa 48, Barkowice Mokre 97-330 Sulejów	x		x	
Gospodarstwo Agroturystyczne „Pod Lasem” Agata Zielonka ul. Główna 39, Barkowice Mokre 97-330 Sulejów tel. kom. 501 556 573	x		x	
DWA STAWY – Justyna Kugla-Owczarska (noclegi, jazda konna) ul. Połaniecka 1 97-330 Sulejów www.dwastawysulejow.pl	x		x	x
Gospodarstwo Agroturystyczne – Borusławski Roman ul. Widok 130 Barkowice 97-330 Sulejów tel. kom. 502 863 382 www.agrobor.pl	x		x	

Gospodarstwo Agroturystyczne „POD KASZTANEM” Elżbieta Szymańska Korytnica 11 97-330 Sulejów	x		x	
Wynajem Pokoi Stanisław Jańczyk Poniatów, ul. Przedszkolna 34x 97-330 Sulejów	x			
Ośrodek Wczasowy DRESSO – Zdzisław Górny 97-330 Sulejów www.dresso.pl	x		x	
Ośrodek Sportu i Rekreacji VICTORIA Usługi kempingowe Michał Górny 97-330 Sulejów, ul. Błonie 1 tel. kom. 609 210 040 tel. 44 6172 877 www.osirvictoria.ta.pl		x	x	
HELP – Med. Sp. z o.o. Ośrodek Wypoczynkowy Włodzimierzów, ul. Łęczyńska 45 97-330 Sulejów		x	x	
Międzynarodowy Ośrodek Integracji Młodzieży „Pilica” ZMCh „Polska YMCA” Kurnędz 1 97-330 Sulejów http://www.osrodek.ymca.pl		x	x	
Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy „ANPOL”, Hanna Głowacka Sulejów Polanka anpol-pt.com.pl	x		x	
Ośrodek Wczasowo – Kolonijny „Biała” Jerzy Borowiecki Biała 129/130 97-330 Sulejów www.biala-owk.izet.pl		x	x	
Ośrodek Szkoleniowo – Rekreacyjny TKKF „DZIKUSY” Sulejów Polanka		x		
Ośrodek Doskonalenia Kadr Służby Więziennej Sulejów Polanka odk-sulejow.com.pl	x		x	
Kompleks Rekreacyjno-Wypoczynkowy Hotel ” Zielony Gościńiec” ul. Zdrowie 43 Włodzimierzów, 97-330 Sulejów www.zielony-gosciniac.pl	x		x	
PTH „Trybunałskie” SA Hotel „Podklasztorce” Sulejów, ul. Jagiełły 1	x		x	x
Handel Gastronomiczny Agnieszka Gul Zajazd KROKUS, NOCLEGI Korytnica 19 97-330 Sulejów	x		x	
Zbigniew Nowak – Wypożyczalnia Sprzętu Pływającego, pole biwakowe „U BOSMANA” Barkowice Mokre, ul. Działkowa 90		x		

Firmy turystyczne i paraturystyczne:

- „Kajmar” – Marcin Suszka Instruktor kajakarstwa
Wypożyczalnia sprzętu pływającego – spływy kajakowe
ul. Częstochowska 2f, 97-330 Sulejów
- "KAJLUK" Łukasz Gołębiowski – spływy kajakowe, 97-330 Sulejowie, ul. Błonie 18,
- Spływy kajakowe Barkowice, Barkowice ul. Widok 142, 97-330 Sulejów
- Zbigniew Nowak – Wypożyczalnia Sprzętu Pływającego, pole biwakowe
- „U BOSMANA”, Barkowice Mokre, ul. Działkowa 90
- Przystań „FALA” Wypożyczalnia sprzętu pływającego, spływy kajakowe, Iwona Nyga, Barkowice
- Ośrodek Jeździecki „Stajnia Podklasztorze”
Sulejów – Podklasztorze
ul. Grunwaldzka 37

Gmina Wielgomłyny

Miejsca noclegowe

- Gospodarstwo Eko – Agroturystyczne „Chata u brata”, Krzętów, ul. Dolna 80, 97-525 Wielgomłyny Adam i Marzena Liczberscy, organizacja spływów kajakowych, wypożyczalnia kajaków
- Krzętów – Gospodarstwo agroturystyczne, Aleksandra Jędrzejczyk, Krzętów, ul. Dolna 33, 97-525 Wielgomłyny
- Agroturystyka „Pod klonami”, Krzętów, ul. Dolna 79, 97-525 Wielgomłyny, organizacja spływów kajakowych, wypożyczalnia kajaków

Obiekty gastronomiczne

- Bar Gastronomiczny „Kaprys” ul. Polna 5, 97-525 Wielgomłyny;
- Mała Gastronomia Zdzisława Kalandyk ul. Radomszczańska 5, 97-525 Wielgomłyny;

Ręczno

- Agroturystyka Kalicki Robert, Łęg Ręczyński 45, 97-510 Ręczno;
- Gospodarstwo agroturystyczne (wypożyczalnia kajaków), Renata i Marek Kręglewscy, Majkowice 34 97-510 Ręczno;
- POLE NAMIOTOWE, przy rzece Pilicy Krystyna Kręglewska, Majkowice 74 97-510 Ręczno;
- Wypożyczalnia kajaków, Adam Ożarek, KAJAKI ADAMA, ul. Główna 25, 97-510 Ręczno;
- Wypożyczalnia kajaków Danuta Broszkowska, ul. Piotrkowska 11, 97-510 Ręczno.

Masłowice

W chwili obecnej w gminie Masłowice na terenach nadpilicznych nie ma żadnych obiektów noclegowych, w sezonie weekendowo działa bar.

Żytno

- Gospodarstwo Rybackie, Bar, smażalnia ryb, Andrzej Nabiałek, Silnica 115 97-532 Żytno;
- Gospodarstwo Rybackie, Ciężkowiczki, Tomasz Kalina;
- Caffè Aneta, Żytno, ul. Parkowa 5.

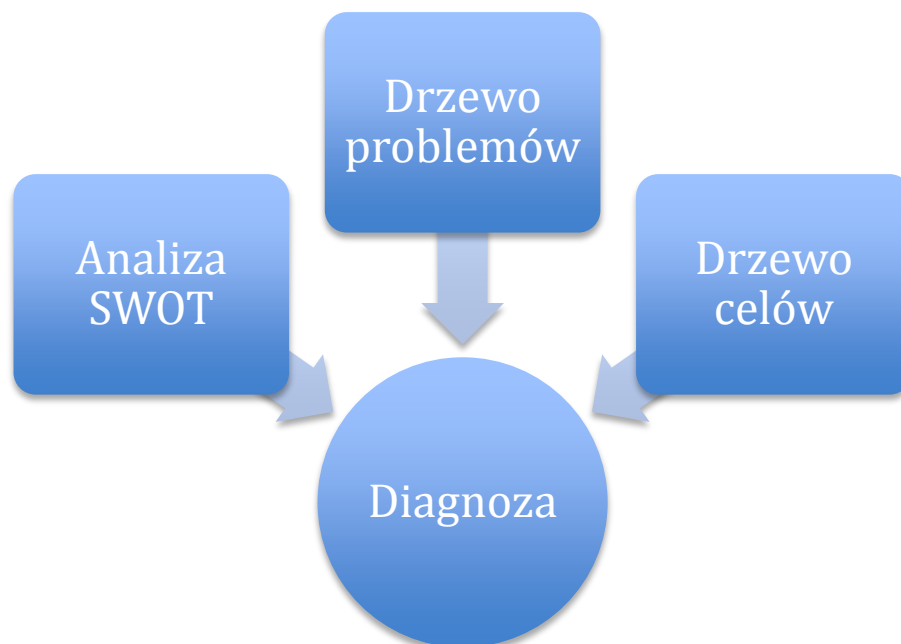
Analiza SWOT, analiza problemów, analiza celów

Diagnozę obecnej sytuacji przeprowadzono w formie analizy SWOT oraz drzewa problemów i drzewa celów. Metody badań dobrane zostały zgodnie z zasadą triangulacji metod i źródeł danych rozumianej jako zwielokrotnienie:

- ❖ Metod i technik badawczych (triangulacja metodologiczna) polegająca na kontrolowaniu spójności wniosków formułowanych przy wykorzystaniu różnych technik gromadzenia danych;
- ❖ Źródeł informacji (triangulacja źródeł informacji) polegająca na zwielokrotnieniu źródeł informacji w ramach tej samej metody ich gromadzenia, uwzględnionych w badaniu perspektyw;
- ❖ Perspektyw badawczych osób realizujących badanie (triangulacja analityczna) związaną ze zwiększeniem liczby osób analizujących wnioski z badań.

Podejście takie pozwoli na uchwycenie różnych aspektów badanego przedmiotu (np. udzielenie odpowiedzi na pytania o skalę zjawisk dzięki zastosowaniu metod ilościowych oraz głębsze zrozumienie

specyfikacji problemów, dzięki zastosowaniu metod jakościowych), pozwoli też wykorzystać mocne strony każdej metody przy wzajemnej neutralizacji ich słabości.

W toku prac analitycznych nad strategią zostały wykorzystane następujące metody i techniki badawcze:

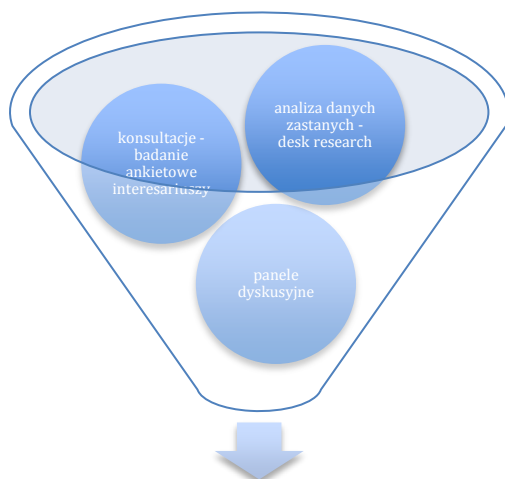
Analizy danych zastanych – dane statystyczne oraz dane udostępnione przez Gminy, analiza istniejących dokumentów strategicznych lokalnych, regionalnych, krajowych

Konsultacji w formie badania ankietowego

Paneli dyskusyjnych z władzami gmin

Wywiadów z interesariuszami

Paneli eksperckich

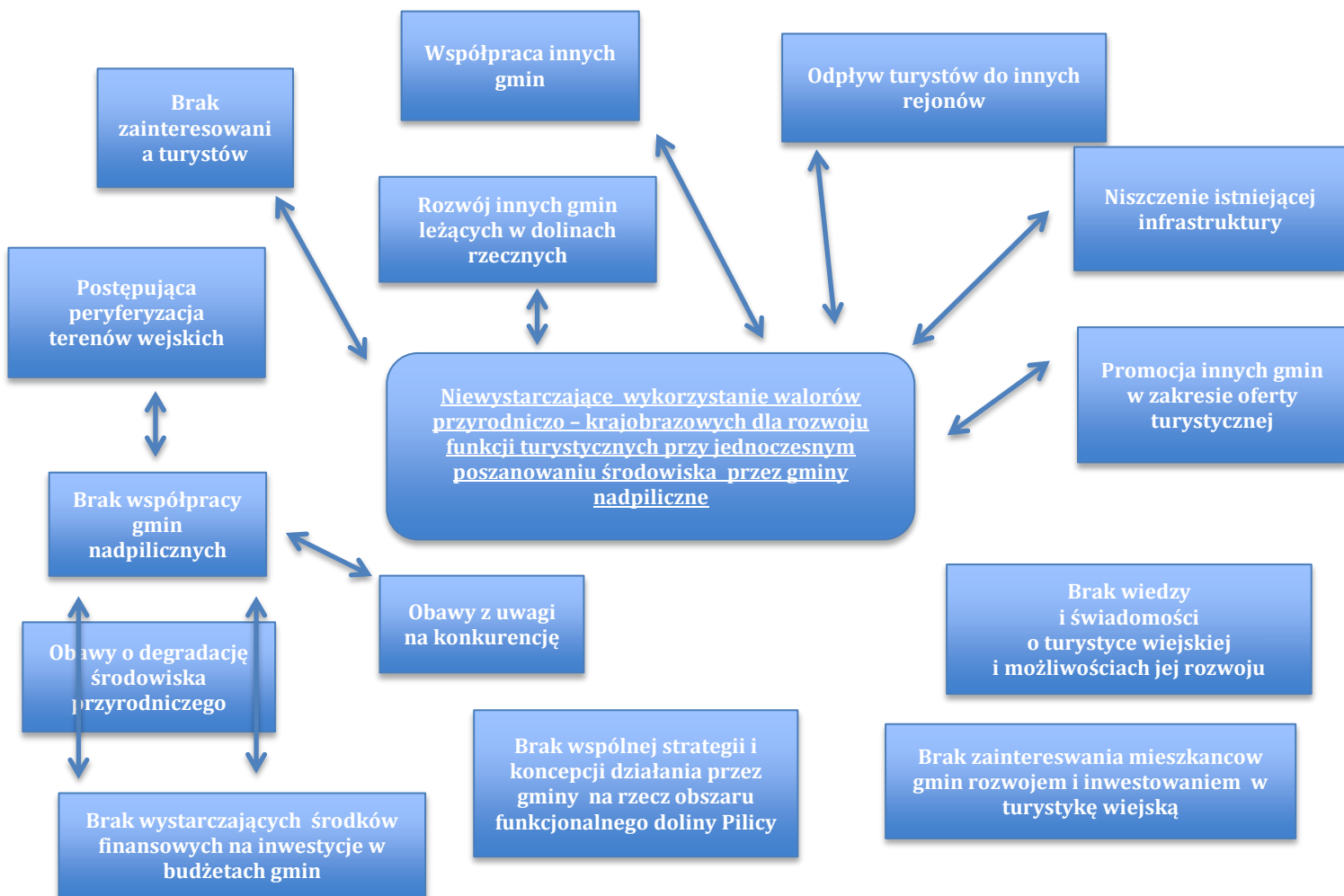
Proces badawczy

Analiza SWOT

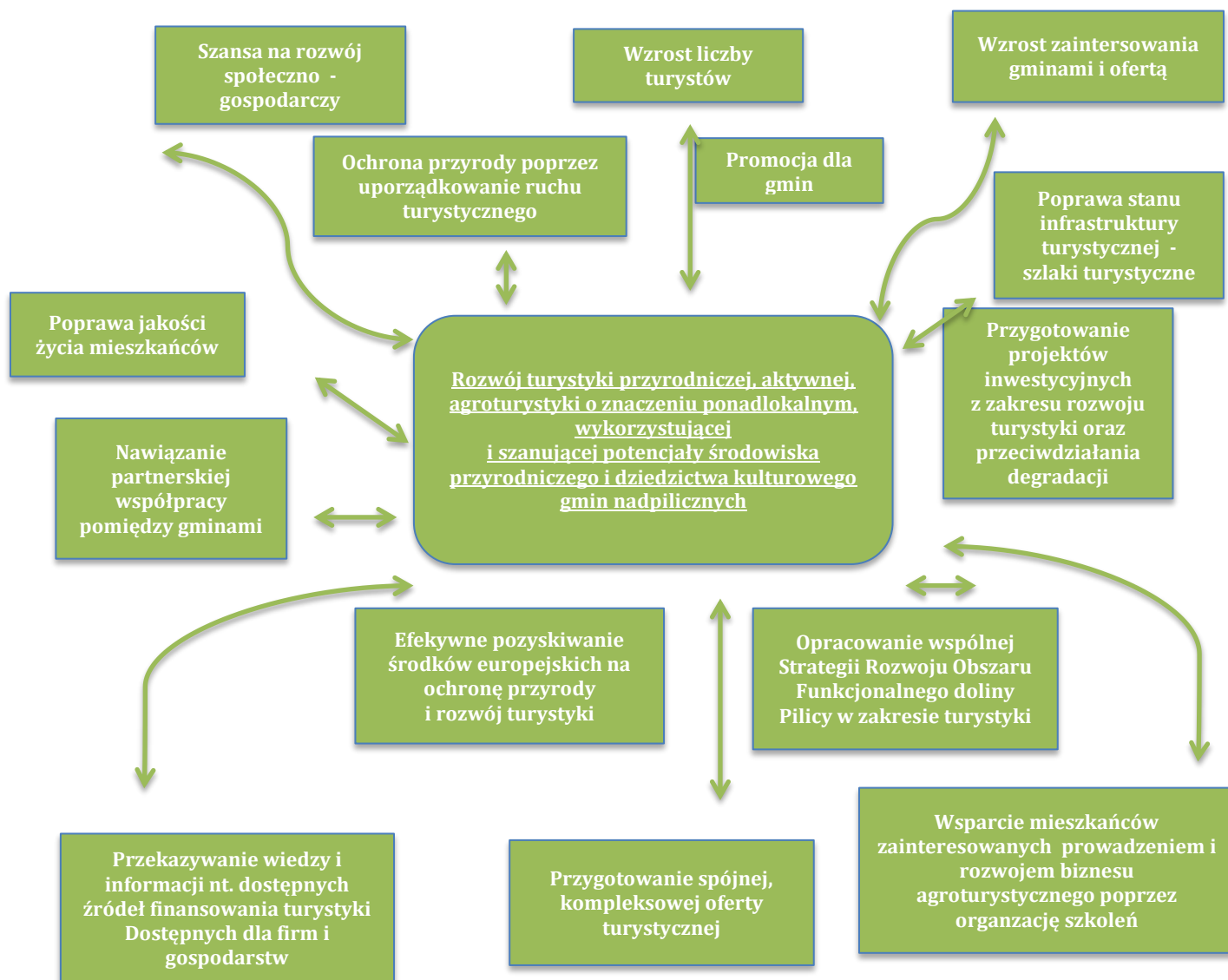
Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> ▪ duży potencjał turystyczny doliny Pilicy – sprzyjające warunki dla aktywnego wypoczynku i rekreacji na lądzie i wodzie; ▪ występowanie obszarów cennych przyrodniczo o dużych walorach krajobrazowych – Sulejowski Park Krajobrazowy, Przedborski Park Krajobrazowy; ▪ dolina rzeki Pilicy; ▪ Zalew Sulejowski; ▪ sprzyjające warunki dla rozwoju turystyki kulturowej - usytuowanie na szlakach uznanych za ogólnonarodowe dobro kultury; ▪ dobra dostępność komunikacyjna, położenie geograficzne sprzyjające wypoczynkowi weekendowemu; ▪ istniejące szlaki piesze stwarzające dalsze możliwości rozwoju; ▪ istniejące ścieżki rowerowe stwarzające dalsze możliwości rozwoju; ▪ istniejące szlaki turystyki wodnej stwarzające dalsze możliwości rozwoju; ▪ możliwość tworzenie zróżnicowanej oferty dla osób indywidualnych, grup zorganizowanych, rodzin z dziećmi; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ niewystarczająco rozwinięta baza noclegowa o zróżnicowanym standardzie dopasowana różnorodnego turysty przede wszystkim na terenach wiejskich; ▪ niewystarczająco rozwinięta baza gastronomiczna przede wszystkim na terenach wiejskich; ▪ mała liczba aktywnych i dobrze prosperujących gospodarstw agroturystycznych, oferujących ciekawą ofertę wypoczynku; ▪ niszowy charakter turystyki doliny rzeki Pilicy; ▪ słaba promocja i reklama oferty turystycznej terenów nadpilicznych; ▪ postępująca degradacja środowiska przyrodniczego spowodowana zanieczyszczeniem oraz nieuregulowanym ruchem turystycznym; ▪ niezadawalający stan infrastruktury turystyki wodnej – mariny, oznakowanie szlaków, miejsca noclegowe dla kajakarzy; ▪ niezadawalający stan szlaków turystycznych, w tym do uprawiania turystyki pieszej i rowerowej; ▪ brak spójnego dla gmin nadpilicznych systemu informacji turystycznej, w tym dostępnej on-line; ▪ małe zainteresowanie rozwojem biznesu - agroturystycznego w części gmin wiejskich; ▪ brak profesjonalnej wiedzy na temat zarządzania turystyką; ▪ brak środków finansowych na rozwój biznesu turystycznego; ▪ brak parkingów

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> ▪ wzrost zainteresowania aktywnymi formami turystyki – aktywna, weekendowa; ▪ wzrost zainteresowania turystyką kulturową; ▪ polepszająca się dostępność komunikacyjna, łatwość podróżowania; ▪ perspektywa finansowa Unii Europejskiej na lata 2014 – 2020 – możliwość pozyskania dotacji na rozwój turystyki, ochronę przyrody; ▪ wzrost zainteresowania turystyką krajową z uwagi na niestabilną sytuację międzynarodową ▪ współpraca gmin nadpilicznych w kierunku kreacji ciekawego produktu turystycznego; ▪ tworzenie sieci współpracy – powiązań, klastrow, gmin, firm z otoczenia turystycznego, gospodarstw, w celu przygotowania wspólnej oferty; ▪ wykorzystanie środków UE na promocję i reklamę; 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ postrzeganie województwa łódzkiego jako nieatrakcyjnego turystycznie; ▪ konkurencja ze strony innych gmin nadpilicznych oraz innych rejonów województwa i kraju w zakresie oferty turystycznej; ▪ ograniczone środki finansowe w nowych budżecie Unii Europejskiej i duża konkurencja w aplikowaniu o dotacje; ▪ coraz popularniejsze i tańsze wyjazdy zagraniczne; ▪ brak wystarczającego zainteresowania mieszkańców gmin nadpilicznych inwestycjami w turystykę wiejską;

Drzewo problemów

Drzewo celów

Analiza problemów pokazuje główne kwestie, których rozwiązanie jest ważne z punktu widzenia osiągnięcia przyjętych celów w Strategii Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy. Resumując można skonstatować, iż obok powyżej wymienionych problemów można ponadto zaliczyć:

słabo rozwiniętą infrastrukturę turystyczną (brak m. in. parkingów, przystani kajakowych, szlaków turystycznych, ciągów pieszo – rowerowych)

słabo zagospodarowane przestrzenie publiczne

zdekaptalizowaną bazę ośrodków wypoczynkowych

systematyczną degradację oraz zanieczyszczenie przyrody

niekontrolowane procesy urbanizacyjne

**brak systemowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej
utrudnioną dostępność transportowa obszaru – publiczne środki transportu**

Równolegle należy dostrzegać pozytywne aspekty i szanse, jakie są związane z podjętymi inicjatywami. Na pewno niezwykle istotnym punktem stało się podpisanie porozumienia przez samorzady, co było kanwą do dalszej współpracy, ale i pretekstem do pogłębionej analizy związanej z sytuacją w zakresie przyrody i turystyki nad Pilicą w granicach gmin - sygnatariuszy. Reasumując do strategicznych kierunków działań będących celami operacyjnym na najbliższe lata można zaliczyć:

Wspieranie działań na rzecz rozwoju turystyki aktywnej, rekreacyjnej, sportowej, oraz bazy turystycznej, w tym agroturystyki

Wspieranie działań na rzecz rozbudowy szlaków turystycznych

Wspieranie działań na rzecz budowania zintegrowanych produktów turystycznych opartych na walorach kulturowych i przyrodniczych, w tym geologicznych, oraz kultywowaniu tradycji

Wspieranie działań na rzecz wykreowania wizerunku obszarów jako atrakcyjnych turystycznie

Wspieranie działań na rzecz poprawy czystości wód Zalewu, terenów cennych przyrodniczo, leśnych

Wspieranie działań na rzecz zwiększenia dostępności transportowej zewnętrznej i wewnętrznej

Wspieranie działań na rzecz rozwoju powiązań funkcjonalno-przestrzennych o wymiarze ponadregionalnym - Pasma kulturowo-turystyczne Pilicy

Współpraca z gminami nadpilicznymi w celu opracowania kompleksowego systemu usług i atrakcji turystycznych, rekreacyjnych i wypoczynkowych w regionie Doliny Rzeki Pilicy

Nawiązanie współpracy z podmiotami branży turystycznej, sąsiednimi gminami, wojewódzkimi punktami informacji turystycznej w celu efektywnej dystrybucji oferty turystyczno-rekreacyjnej gminy i regionu

Wspieranie aktywności mieszkańców, rolników, inwestorów i stowarzyszeń w celu poszerzania lokalnej oferty oraz promocji walorów i możliwości turystycznych

Uczestnictwo w regionalnym systemie turystyki „weekendowej” województwa łódzkiego

Analiza możliwości rozwoju obszaru funkcjonalnego

Dolina rzeki Pilicy jako obszar cenny przyrodniczo i objęty ochroną sieci Natura 2000 jest ukierunkowany przede wszystkim na rozwój turystyki proekologicznej. Warto podkreślić, iż turystyczne użytkowanie obszarów Natura 2000 wobec faktu nadrzędności ich funkcji ekologicznych nad gospodarczymi jest na pewno wyzwaniem dla organizatorów turystyki. Rzeką Pilicą jest przykładem waloru przyrodniczego, który może być proekologicznym produktem turystycznym. Kreacja takiego produktu zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju wymaga respektowania uwarunkowań przyrodniczych i rzetelnej wiedzy o środowisku. Przy takim podejściu właśnie rzadkie gatunki i siedliska, które można podziwiać na obszarach Natura 2000 są nowym walorem danego regionu.

Wśród trendów jakie mogą się na pojawić na omawianym obszarze można wyróżnić:

- I. **turystę przyrodnika** - badania motywacji podróżowania³⁹ pokazują, iż turystyka wykorzystująca zasoby przyrodnicze bywa: przypadkowa, skupiona na środowisku, popierająca, zaangażowana, ekologiczna. Najbardziej wymagającymi są uczestnicy turystyki ekologicznej uprawianą ze znajomością przyrody. Do najbardziej popularnych preferencji należą: spokojny wypoczynek na łonie przyrody, spacer w lesie, podziwianie krajobrazu tzw. spacer estetyczne, wędrówki piesze;
- II. **formy turystyki przyjazne środowisku** – wycieczki botaniczne - zwiedzanie lasów, parków narodowych i krajobrazowych. Polega na podziwianiu, rozpoznawaniu, fotografowaniu dzikiej przyrody, klasyfikowaniu roślinności. Do najbardziej popularnych należy scharakteryzowana już wcześniej turystyka ornitologiczna zwana. Z turystyką „w naturze” nierozzerwalnie związane są różne formy turystyki aktywnej, z uwagi na obszary chronione preferowane są te wykorzystujące przyjazne dla środowiska sposoby poruszania się turystów. Tym samym priorytetem jest turystyka rowerowa, konna, kajakowa. Równolegle trzeba pamiętać o tych czynnikach, jakie destruktywnie wpływają na przyrodę i eliminować motorowodną, samochodową, zbiorową w wieloosobowych grupach. Należy dołożyć starań, aby wyeliminować lub ograniczyć zachowania zakłócające funkcjonowaniu przyrody: hałas, zaśmiecanie, zbaczanie ze szlaków, zrywanie roślin i płoszenie zwierzęcy;
- III. **Ekoprzedsiębiorstwa turystyczne** - od przedsiębiorców turystycznych działających na obszarach cennych przyrodniczo wymaga się dopasowania ich działalności do wymogów prawidłowego postępowania według ogólnoeuropejskich zasad odnoszących się do gospodarowania w sieci Natura 2000. Biznesowa działalność proekologiczna w turystyce wymaga, aby do wrażliwości chronionych siedlisk i gatunków dostosować intensywność ruchu turystycznego, terminy penetracji turystycznej, lokalizację obiektów i urządzeń infrastruktury turystycznej, rodzaj imprez;
- IV. **Proekologiczne zagospodarowanie turystyczne** – organizatorzy turystyki powinni się stosować do wymogów środowiskowych takich jak: oszczędne gospodarowanie energią i wodą, zagospodarowanie odpadów, zapewnienie transportu zintegrowanego, realizacja zagospodarowania turystycznego zgodnego z cechami krajobrazu. W regionach, na których utworzono obszary Natura 2000 wymagania związane z zagospodarowaniem turystycznym są bardziej rygorystyczne. Podglądanie przyrody wymaga wytyczenia i oznakowania szlaków, przygotowania informacji na tablicach i drogowskazach oraz zbudowania czatowni, wież obserwacyjnych, miejsc odpoczynku na szlakach i w punktach widokowych, specjalistycznego oznakowania, wiat, schronów, ścieżek, przepraw, mostków, kładek. Obszary Natura 2000 mogą stać się stymulatorem rozwoju gospodarczego;
- V. **Zielone hotelarstwo** – obiekty noclegowe powinny prezentować proekologiczny wizerunek na obszarach cennych przyrodniczo np. poprzez organizację ekoimprez na rzecz gości, prowadzenie edukacji ekologicznej wśród pracowników, informowanie gości o walorach przyrodniczych. Istnieje możliwość starania się o stosowne proekologiczne certyfikaty. Coraz popularniejszą formą staje się żywienie turystów z wykorzystaniem lokalnych produktów, płodów, rolnictwa ekologicznego;

³⁹ *Natura 2000 ABC dla turystyki*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2010.

- VI. Ekoinformacja turystyczna** - w kontekście rozwoju turystyki ważna jest informacja dostępna również w formie on-line. Kluczem do sukcesu jest dotarcie do odpowiednich grup docelowych. W przypadku turystyki przyrodniczej istotne jest pokazywanie przez mapy, foldery, nie tylko walorów, ale także zasad zachowania się turystów w terenie;
- VII. Organizacja i obsługa ruchu turystycznego** – ruch turystyczny na obszarach cennych przyrodniczo związany jest ściśle z rozwojem turystyki przyrodniczej preferuje korzystanie ze środków transportu przyjaznych środowisku i dających szansę na dotarcie do „wnętrza” atrakcyjnych miejsc;
- VIII. Ekokadry dla turystyki** – turystyka na obszarach chronionych wymaga profesjonalnej obsługi. W przypadku turystyki przyrodniczej ważną rolę odgrywają tzw. interpretatorzy przyrody. Bardzo ważną rolę w edukacji i kształtowaniu wiedzy odgrywają parki narodowe i parki krajobrazowe;
- IX. Promocja produktu turystycznego w kolorze zielonym** – dla potrzeb pogłębiania i rozwijania biznesu niezbędna jest promocja proekologicznego wizerunku turystyki w regionach, w których występują obszary Natura 2000. Ważne jest informowanie uczestników ruchu turystycznego o podejmowanych inicjatywach ukierunkowanych na działanie zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju;
- X. Natura 2000 nową marką w turystyce** – w regionach turystycznych, gdzie występują obszary chronione Natura 2000 powinny być one postrzegane jako nowa, ciekawa marka o ekskluzywnych walorach turystycznych. Takie podejście może się przyczynić do bardziej pozytywnej roli obszarów Natury 2000 wtedy:
- będą spełniać rolę nowej szansy na rozwój nie tyle ilościowy, co jakościowy europejskich i w tym polskich produktów turystycznych;
  - stanowiąc ok. 20% powierzchni Polski powiększą naturalną przestrzeń i bazę walorów nieodzownych do rozwoju ekoturystyki i innych, różnych form turystyki kwalifikowanej;
  - wraz z ich indywidualnymi nazwami geograficznymi staną się szyldem terenu, na którym chroni się przyrodę i mogą stać się nowymi szyldami organizowanej tam turystyki przyjaznej środowisku;
  - objęte nie tylko ochroną prawną, ale też promocją turystyczną wzmocnią zrównoważony rozwój regionów cennych przyrodniczo, a jednocześnie atrakcyjnych turystycznie⁴⁰.

Atrakcyjność obszaru funkcjonalnego doliny rzeki Pilicy w granicach gmin – Aleksandrów, Masłowice, Ręczno, Przedbórz, Sulejów, Wielgomłyny, Żytno pod względem oferty turystycznej, tkwi przede wszystkim w jego różnorodności. Położony w centralnym miejscu Polski, dysponujący wystarczającą siecią dróg, posiadający na swym terenie miejsca o walorach rekreacyjnych, przyrodniczych, historycznych i kulturowych, może zarówno spełniać rolę miejsca docelowego wypoczynku długo i krótkotrwałego, jak i „przystani tranzytowej” dla przyjezdnych poruszających się w kierunku północ południe (centralne położenie na autostradzie A -1 łączącej polskie góry i Bałtyk) i wschód-zachód. Podstawowymi atutami pozostają walory środowiskowe i kulturowe⁴¹. Jednakże podstawową przeszkodą w rozwoju turystyki pozostaje słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na słabości związane z bazą noclegową. Funkcjonowanie gospodarstw agroturystycznych w skali każdej gminy zostało uznane za szansę rozwoju gospodarczego. Biorąc jednak pod uwagę liczbę funkcjonujących gospodarstw (z których większość funkcjonuje sezonowo), tak się nie stało i niewiele wskazuje na to, aby ta sytuacja – bez wypracowania mechanizmów wsparcia – uległa radykalnej zmianie. Podobnie rzecz się ma z zapleczem gastronomicznym. W przypadku gastronomii warto pokusić się o podniesienie problemu wypromowania żywnościowego „produktu regionalnego”, stanowiącego dodatkową atrakcję i zachętę do zatrzymania się i konsumpcji.

Najważniejszymi wyzwaniami rozwojowymi wynikających z diagnozy stanu Obszarów Turystycznych Dolin Rzecznych Pilicy są:

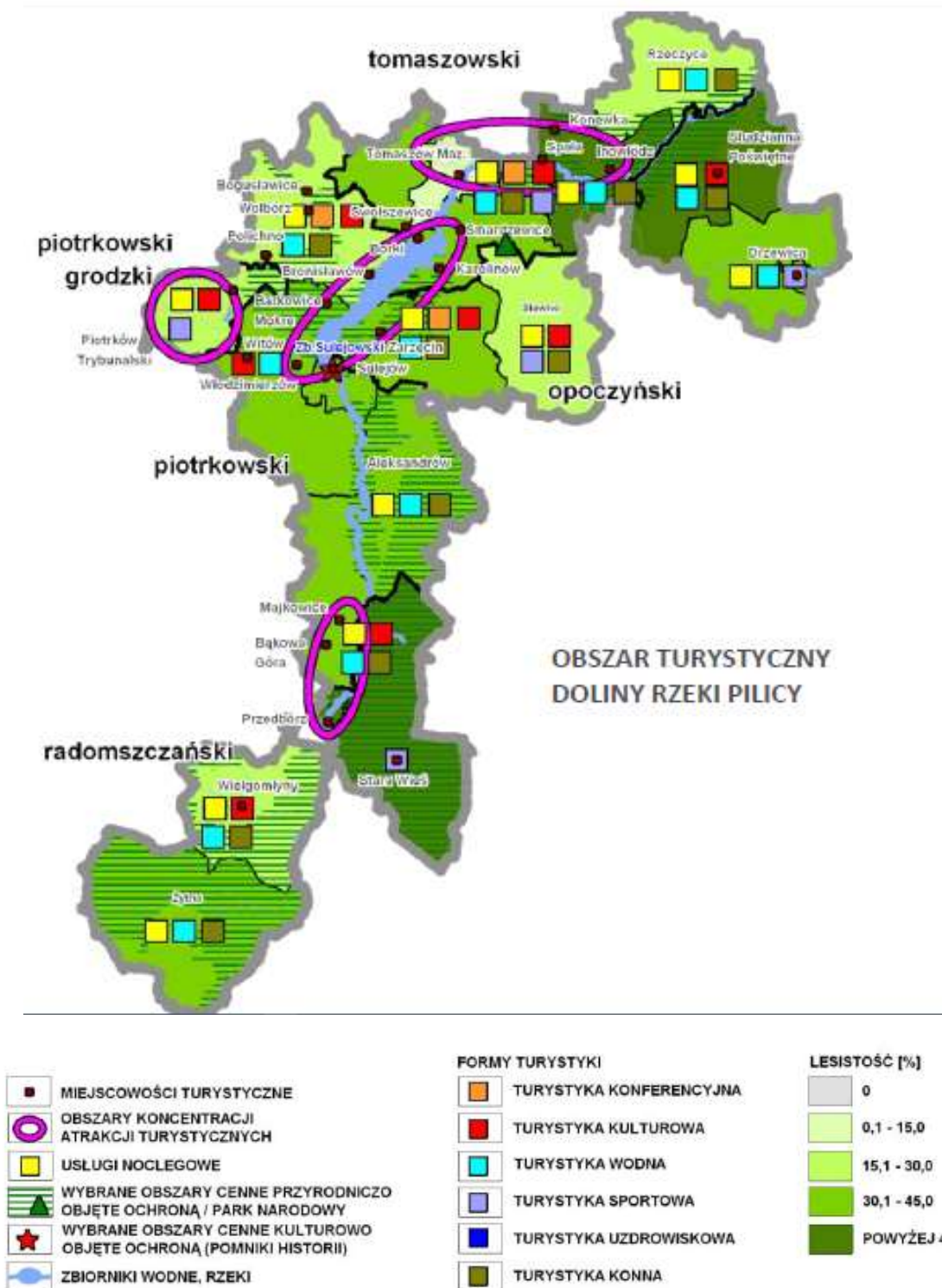
- stworzenie spójnego wizerunku obszarów jako atrakcyjnych turystycznie,
- przygotowanie i realizacja zintegrowanych produktów turystycznych opartych na walorach kulturowych i przyrodniczych,

⁴⁰ Tamże, s. 30-36.

⁴¹ *Strategia Rozwoju Powiatu Piotrkowskiego na lata 2014 – 2020*, s. 16.

- rozwój turystyki aktywnej oraz bazy turystycznej, rekreacyjnej i sportowej,
- powstrzymanie degradacji i poprawa czystości wód Zalewu Sulejowskiego, terenów leśnych.

Potencjał turystyczny gmin w obszarach dolin rzecznych Pilicy⁴²

⁴² Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020, s. 96.

Mapa wodna Pilicy⁴³

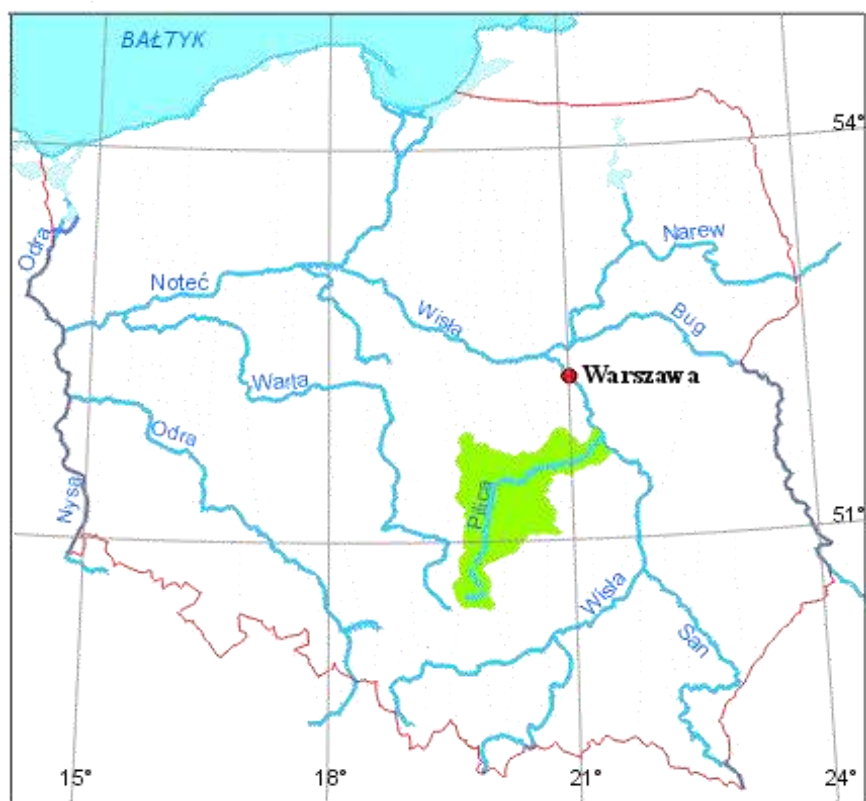
Partnerstwo na rzecz rozwoju doliny rzeki Pilicy stworzone przez Aleksandrów, Masłowice, Przedbórz, Ręczo, Sulejów, Wielgomłyny i Żytno jest nadwyraz potrzebną i słuszną inicjatywą. Położenie geograficzne członków porozumienie sprawia, że te tereny mogą stać się popularną destynacją dla spędzania krótkich urlopów na łonie natury. Obszar doliny rzeki Pilicy obejmujący tereny gmin Aleksandrów, Masłowice, Przedbórz, Ręczo, Sulejów, Wielgomłyny i Żytno ma wszystkie zalety, aby stać się popularnym miejscem weekendowego wypoczynku dla mieszkańców m.in. Łodzi, Piotrkowa Trybunalskiego, Częstochowy, Kielc, Radomska oraz miejscem rozwoju dla tzw. przemysłów czasu wolnego⁴⁴. Mając na uwadze rozwój nowych form turystyki, w postaci questingu, turystyki aktywnej - sportowej, wodnej oraz turystyki szkolnej może stanowić miejsce dla urozmaiconego spędzania wolnego czasu. Aktualnie turystyka odchodzi od popularnego jeszcze kilka lat temu określenia 3S - sea (morze),

⁴³ <http://kajakiepopilicy.pl/grafika/splywymapa.png>, dostęp 03.01.2016 r.

⁴⁴ **Przemysł czasu wolnego (leisure industry):** wielodyscyplinarna gałąź gospodarki związana z odpoczynkiem i spędzaniem czasu wolnego przez osoby indywidualne oraz wykonywaniem pracy poza obowiązkami służbowymi i pracą zawodową (hobby). Odbiorcą produktów przemysłu czasu wolnego jest tzw. leisure class czyli generacja czasu wolnego, której fenomen rynkowy polega na reprezentacji wszystkich cykli wiekowych. Również z tego względu produkt i rynek czasu wolnego to pojęcia o szerszym znaczeniu aniżeli produkt i rynek turystyczny.

sun (słońce), sand (piasek). Coraz częściej podróż odbywa się zgodnie z ideą 3E (Entertainment - rozrywka Excitement - ekscytacja, Education - edukacja). Jednakże turyści także ci weekendowi są coraz bardziej wymagający, dlatego gminy chcąc być alternatywą dla wyjazdów do innych blisko położonych lokalizacji musi inwestować w promocję i infrastrukturę. Relatywnie bliska odległość od aglomeracji łódzkiej, piękna przyroda, Sulejowski Park Krajobrazowy, Przedborski Park Krajobrazowy, rzeka Pilica, Zalew Sulejowski sprawiają, że gminy powinna rozwijać się w kierunku turystyki całorocznej poprzez promocję możliwości uprawiania turystyki i rekreacji.

Mapa pilicy na tle Polski⁴⁵

Gminy tworzące partnerstwo posiadają podobne, ale zróżnicowane pod kątem zagospodarowania, stopnia wykorzystania i promocji tereny o dużym potencjale dla rozwoju turystyki aktywnej. Wspólnym mianownikiem jest tutaj przede wszystkim Pilica, która predestynuje do promocji turystyki wodnej, przede wszystkim kajakowej. Nie należy jednak zapominać o innych formach turystyki i rekreacji takich jak: turystyka piesza, rowerowa. Gminy leżące wzdłuż Pilicy posiadają wiele ciekawych miejsc wartych podziwiania oraz odwiedzenia, które mogą być "zdobyte" np. podczas wycieczki rowerowej. *Leitmotiwem* w niniejszym dokumencie oprócz samej rzeki Pilicy jest partnerska współpraca samorządów, dzięki porozumieniu możliwa będzie realizacja projektów z zakresu tworzenie nowych szlaków turystycznych, budowania małej architektury w formie miejsc odpoczynku dla rowerzystów, możliwe będzie wspólne oznakowanie szlaków i ciągów pieszo – rowerowych. Położenie gmin obok siebie usprawni proces tworzenia nowych połączeń pieszych i rowerowych np. poprzez tworzenie kładek przez rzekę, co da szansę podróżowania rowerem przez kilka gmin bez konieczności zmiany środka transportu. Do tego potrzebna jest również infrastruktura, która nie tylko poprawi stan zagospodarowania turystycznego, ale będzie mieć także na uwadze ochronę przyrody i będzie się przyczyniać do

⁴⁵ <http://nadpilicze.most.org.pl/polska7.gif>, dostęp 2.01.2016 r.

przeciwdziałania degradacji środowiska, właśnie poprzez działania mając na celu uporządkowanie i usystematyzowanie ruchu turystycznego. Konieczne jest zapewnienie zróżnicowanych możliwości noclegowych od pól namiotowych, miejsc dla caravaningu, po pensjonaty po kwatery agroturystyczne.

Jednym z głównych trendów charakteryzujących współczesną turystykę jest rozwój turystyki alternatywnej, przyjaznej środowisku, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej. Funkcję taką pełni agroturystyka, będąca jedną z form turystyki wiejskiej. Agroturystyka, to turystyczna działalność realizowana w gospodarkach rolnych naszego kraju. Rozwój agroturystyki w Polsce w ostatnich latach staje się bardzo znaczny. Aktualnie stan infrastruktury jest na pewno niewystarczający i należy dołożyć starań, aby możliwości pozyskania środków na rozwój gospodarki turystycznej w perspektywie finansowej na lata 2014 - 2020 były efektywne. W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy podstawowe rodzaje agroturystyki:

- turystykę na terenach wiejskich, rozumianą jako wszelkie formy rekreacji w rejonie niezurbanizowanym;
- turystykę związaną z rolnictwem, gdzie poza produktem turystycznym oferuje się możliwości poznawania specyfiki zawodu rolnika łącznie z wykonywaniem pewnych funkcji produkcyjnych;
- turystykę wiejską z uwzględnieniem elementów kultury lokalnej i formami integracji ze społecznością obszarów wiejskich.

Powyższe formy turystyki na terenach wiejskich mogą zostać przeobrażone w interesujące programy wypoczynkowe, edukacyjne dla poszukujących nowych "wyzwań", "wrażeń" mieszkańców miast.

Tereny wiejskie tworzące obszar funkcjonalny doliny rzeki Pilicy sprawiają, iż kierunkiem rozwoju dla samorządów jest turystyka wiejska, agroturystyka, czy też turystyka ekologiczna i przyrodnicza. Turystyka oparta o naturalne walory przyrodnicze, bioróżnorodność, uwzględniająca dbałość o zrównoważony rozwój regionu, wzbogacona elementami edukacyjnymi i infrastrukturą regulującą racjonalny dla walorów ruch turystyczny, szczególnie na obszarach chronionych (w tym Natura 2000) zyskuje z roku na rok coraz więcej zwolenników nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Podróżowanie do miejsc atrakcyjnych przyrodniczo i krajobrazowo, często umożliwiające zaobserwowanie w naturalnym środowisku unikatowych gatunków fauny i flory wykazuje tendencję wzrostową, co powinno zostać wykorzystane na potrzeby turystyki wiejskiej, również w kontekście przedsięwzięć regionalnych, sieciowych pozwalających na tworzenie tras edukacyjno- dydaktycznych i komponentów informacyjno-promocyjnych ukierunkowanych na oczekiwania turystów w tym zakresie⁴⁶.

W najbliższej dekadzie turystyka wiejska powinna być:

- ✓ ważnym elementem koncepcji wielofunkcyjności obszarów wiejskich,
- ✓ jednym z narzędzi rozwoju pozarolniczej funkcji wsi,
- ✓ czynnikiem rozwoju opartym o silny i zróżnicowany kapitał ludzki i społeczny,
- ✓ elementem przyczyniającym się do zachowania dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego obszarów wiejskich oraz ochrony bioróżnorodności obszarów wiejskich.

Bezpośredni wpływ na rynek turystyki wiejskiej mają trendy: ekonomiczno-polityczne, demograficzne, zdrowotne, w zakresie zrównoważonego rozwoju, w zakresie edukacji i świadomości turystów oraz związane z nowoczesnymi technologiami. W turystyce wiejskiej w najbliższej dekadzie koniecznym będzie koncentracja działań na budowaniu partnerstw, sieci, powiązań między interesariuszami owocująca produktami zintegrowanymi i kompleksową ofertą dla turysty. Dalszym zmianom ulegać będzie styl życia. Coraz większą rolę odgrywać będą potrzeby indywidualne i możliwości ich

---

⁴⁶ Program rozwoju turystyki na obszarach wiejskich w Polsce, s. 33.

komponowania, kompilacji. Tym samym spadnie popyt na pobyty zorganizowane. Przemysł turystyki wiejskiej zmuszony będzie do tworzenia oryginalnych, wyróżniających się produktów zintegrowanych, zagospodarowania nisz rynkowych, aktywności w obszarze e-usług, współpracy w zakresie systemu identyfikacji, promocji i pozyskiwania klientów. Realizacji projektów i przedsięwzięć sieciowych, partnerskich (często o znaczeniu ponadlokalnym, regionalnym). Turystyka wiejska kreować będzie nowe miejsca pracy koncentrujące się na zagospodarowaniu czasu wolnego. Coraz większe znaczenie w konstruowaniu produktu turystycznego na wsi odgrywać będzie specjalizacja. Niezbędnym będzie wspieranie zintegrowanych produktów i marek o kluczowym znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym⁴⁷. Konieczny jest rozwój infrastruktury noclegowej, turystycznej, rekreacyjnej i dostępowej oraz podniesienie jej standardów, a także inicjowanie przedsięwzięć na terenach przyrodniczo cennych i chronionych, podnoszących atrakcyjność obszarów wiejskich i nadające tym terenom cechy unikatowe. Turyści wymagać będą organizacji czasu wolnego w tym unikatowej oferty kulturalnej czy kulturalno-edukacyjnej, co stwarza warunki do sieciowania i kooperacji przemysłu turystyki wiejskiej. Niezbędnym będzie wspieranie ze środków UE marek kluczowych turystyki wiejskiej oraz budowy i wdrażania zintegrowanych produktów sieciowych turystyki wiejskiej.

Struktura produktu turystycznego⁴⁸

W skład produktu turystycznego mogą wchodzić:

- atrakcje i środowisko miejsca docelowego;
- infrastruktura miejsca docelowego – elementy w miejscu docelowym lub z nim związane, które umożliwiają turystom pobyt i korzystanie z atrakcji;
- dostępność miejsca docelowego – elementy miejsca docelowego, które wpływają na koszt, szybkość i wygodę dotarcia do podróźnego do miejsca docelowego;
- wizerunek i postrzeganie miejsca docelowego jako elementy silnie wpływające na decyzję zakupu;
- cena płacona przez konsumenta jako suma kosztów przejazdu, zakwaterowania i wybranych usług oraz atrakcji, które się tam znajdują⁴⁹.

⁴⁷ Tamże, s. 33.

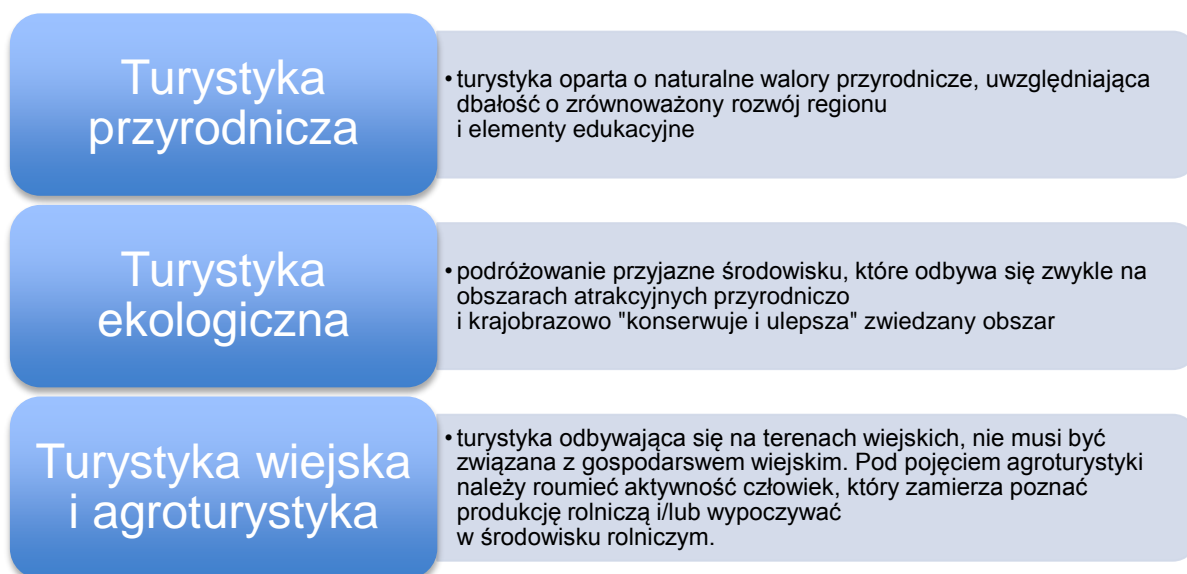
⁴⁸ Marketing w turystyce, J. Altkorn, Warszawa 2002, s. 102.

⁴⁹ Program rozwoju turystyki na obszarach wiejskich w Polsce, s. 80.

Różnorodność podmiotów lokalnych aktywnych w kształtowaniu przestrzeni turystycznej i w rozwoju turystyki wiejskiej jest zjawiskiem pozytywnym, ale ich działalność wymaga większej współpracy i koordynacji, gdyż często realizują one podobne działania na tym samym terenie, lub każdy realizuje swoją własną strategię. Ogromny, dotychczas nie w pełni wykorzystany w turystyce potencjał obszarów wiejskich stanowią miejsca przyrodniczo cenne (w tym obszary Natura 2000), których udostępnienie turystom w sposób przemyślany i kontrolowany może przyczynić się do wzrostu gospodarczego na wsi oraz podniesienia świadomości ekologicznej zarówno turystów, jak i mieszkańców obszarów wiejskich, udostępniając jednocześnie walory niepowtarzalne w innych lokalizacjach geograficznych. Wymaganiom współczesnej turystyki mogą sprostać nowe, rozwijająca się formy turystyki bazujące na bliskim kontakcie z przyrodą. Jednak aby kontakt z przyrodą był dla turysty zadawalający musi być ona zachowana na poziomie pozwalającym wykreowanie, na bazie jej składników, interesującego i unikalnego produktu turystycznego. Stan przyrody musi być na tyle zadawalający, aby zainteresowanie potencjalnego turysty skierowane zostało w ten, a nie inny rejon kraju. W Polsce mamy 23 Parki Narodowe, co stanowi około 1 % terenu naszego kraju. Są to miejsca bardzo mocno eksploatowane turystycznie i liczba odwiedzających je ludzi często bywa zniechęcająca dla turysty oczekującego spokojnego i intymnego kontaktu z naturą. Drugą z etykiet, nadawanych obszarom cennym przyrodniczo jest status ostoi **Natura 2000**. Terenów objętych tą formą ochrony jest w Polsce 994 szt. z czego 849 to ostoje siedliskowe a 145 to Ostoje Ptasie. Mimo, iż wiedza na temat istnienia i rozmieszczenia ostoi Natura 2000 w Polsce jest w społeczeństwie dużo niższa niż na temat Parków Narodowych "tereny naturowe" stają się coraz bardziej rozpoznawalną destynacją turystyczną. Wiele obiektów noclegowych reklamuje się powołując na położenie na terenach Natury 2000.

Dolina rzeki Pilicy daje szansę, aby realizować na jej obszarze turystykę zrównoważoną obejmującą - turystykę przyrodniczą, agroturystykę, ekoturystykę, turystykę zrównoważoną, (greentourism, wildlife tourism, birdwatching)⁵⁰.

⁵⁰ <http://www.natura2000.fwie.pl/index.php/home-page/artykuly/projekt-natura-2000-pozytywna-inspiracja/227-formy-turystyki-przyrodniczej-realizowane-na-obszrach-objetych-programem-natura-2000-problemy-nazewnicze>, dostęp 4.01.2016 r.

Na obszarach cennych przyrodniczo w ostatnich latach coraz bardziej popularną formą turystyki jest turystyka przyrodnicza, która ma już swoje „specjalizacje” jak np. birdwatching – czyli turystyka ornitologiczna. Birdwatching jest jedną z nielicznych form rekreacji, która ze względu na niewielkie zagrożenie dla środowiska przyrodniczego, powinna być szczególnie promowana na obszarach cennych przyrodniczo. W turystyce ornitologicznej tkwi ogromny potencjał społeczny, jak również ekonomiczny. Jego wykorzystanie zależy w dużej mierze od naszej wiedzy na temat struktury demograficznej i przestrzennej ruchu turystycznego, preferowanych przez obserwatorów ptaków obszarów⁵¹.

Coraz powszechniejszą formą spędzania wolnego czasu jest w ostatnich latach **questing** jest on przykładem innowacyjnego produktu turystycznego utworzonego w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze. Szlaki questingowe, które są efektem wdrażania metody questingu, nazywane są również questami (ang. **quest** – poszukiwanie, śledztwo), szlakami lub ścieżkami tematycznymi (w zależności od zajmowanej powierzchni)⁵². Charakterystycznymi cechami tego rodzaju szlaków jest określona tematyka (kulturowa, historyczna lub przyrodnicza), brak oznaczenia w terenie, możliwość samodzielnego zwiedzania według schematycznych map i wierszowanych wskazówek oraz rozwiązywanie zagadek w czasie przejścia trasą. Funkcje turystyczną i edukacyjną w projektowaniu szlaków questingowych wzajemnie się przenikają, a same szlaki stanowią przykład działania na rzecz rozwoju i popularyzacji turystyki kulturowej, zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich. Ze szlaków questingowych korzystać mogą różne grupy turystów i zwiedzających – turyści indywidualni, rodziny z dziećmi, nauczyciele, dzieci i młodzież szkolna, uczestnicy turystyki pieszej i rowerowej. Questing stanowi połączenie metody zwiedzania, edukacji regionalnej, aktywnego wypoczynku oraz promocji dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego. Idea i założenia questingu zostały opracowane w połowie lat 90-tych XX w. w Stanach Zjednoczonych. Pierwsze szlaki questingowe powstały w ramach realizacji programu edukacji regionalnej „Valley Quest” (Dolina Questów) w dolinie rzeki Connecticut w stanie Vermont. **Questing** - turystyka z zagadkami - jest niewątpliwie ciekawą formą aktywnego spędzania wolnego czasu zarówno dla dzieci, młodzieży i dorosłych. Turystyka z zagadkami, czy odkrywanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, to najczęściej spotykane w Polsce określenie na questing. Jest on metodą odkrywania dziedzictwa polegającą na tworzeniu nieoznakowanych szlaków (questów) w terenie, którymi można wędrować kierując się informacjami zawartymi w wierszowanych wskazówkach, zawierających zagadki. Każdy quest prowadzi do miejsca ukrycia skarbu – skrzynki/pudełka z pieczętką, której odbicie na ulotce potwierdza przejście całego questu i rozwiązanie zagadki. Jest to zabawa łącząca elementy harcerskich podchodów i gier terenowych, której zwieńczeniem jest odnalezienie np. skarbu. Jest zjawiskiem wieloaspektowym, bo przecież każdy region, każde miasto, każda okolica może poszczycić się czymś, co ją wyróżnia. Dzięki questingowi w nieszablonowy sposób możemy stać się uczestnikami fascynującej przygody, poszukiwaczami skarbów, odkrywcami tajemnic małych ojczyzn. Warto na chwilę przystanąć i spróbować rozwiązać słowne zagadki, będące kluczem do odkrycia dziedzictwa kulturowego regionu, o którym opowiadają. Dzięki ciekawie poprowadzonej narracji, uczestnik questu, w turystyczną przygodę angażuje emocje.

---

⁵¹ http://cepl.sggw.waw.pl/sim/pdf/sim27_pdf/SiM_27_33_Janeczko_Anderwald.pdf, dostęp 4.1.2016 r.

⁵² <http://bestquest.pl>, dostęp 4.01.2016 r.

Najlepsze questy potrafią uchwycić i oddać ducha miejsca. Oddanie jednak tego ducha wymaga, abyśmy to przeżyli czy odkryli poprzez własne doświadczenie. Jeśli pragniemy odnaleźć ducha miejsca, musimy nauczyć się, jak dostrzegać szczegóły i odkrywać ukryte historie.

Steven Glazer, twórca Questingu

Oprócz funkcji edukacyjnej, poznawczej, celem questingu jest także dobra zabawa. Taka niewątpliwie towarzyszy i tworzeniu questów, i ich realizacji. Uczestnik zabawy przeistacza się w poszukiwacza skarbów. Na początku dostaje mapkę i opis, czyli zapisane prozą lub wierszem zadanie do zrealizowania. Wędruje zgodnie z instrukcjami rozwiązując zagadki i łamigłówki. Tym sposobem dociera do miejsc, tajemnic, legend, ciekawych zjawisk przyrodniczych, które nie są opisane w żadnym przewodniku i nie można znaleźć ich w Internecie.

Cele Questingu:

- odkrycie na nowo regionu poprzez wyjątkowe elementy i historie związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym,
- aktywizacja lokalnej społeczności (dzieci, młodzież, regionaliści, zarządcy atrakcji turystycznych, osoby zajmujące się promocją);
- promocja gminy poprzez nową formę turystyki.

Po questing coraz częściej sięgają województwa, miasta, miejscowości, gminy. Jest to bezwątpienia nowe innowacyjne narzędzie w marketingu miejsc. Doskonale wpisuje się w strategię nie tyle promowania, co rozwoju danego regionu. Quest może komunikować w treści również informacje o głównym i legendarnym zakładzie pracy w danej miejscowości (pokazując go od zupełnie innej, nieznannej jeszcze strony). Jako metodologia łącząca w sobie tworzenie nowego szlaku turystycznego, bez dużych nakładów na infrastrukturę, wydobywa najciekawsze aspekty charakterystyczne dla danego miejsca. Elementy dziedzictwa kulturowego, niespotykane elementy krajobrazu, ciekawe okazy fauny i flory, to wszystko staje się treścią komunikacji pomiędzy nadawcą (miasto, region, lokalna społeczność) a odbiorcą (turyści). Siłą tej metodologii jest to, że zaangażowane strony mają realny i bezpośredni wpływ na rozwój turystyki. W kontekście kierunków rozwoju turystyki w obszarze funkcjonalnym doliny rzeki Pilicy obejmujących powiaty piotrkowski i radomszczański możliwe do realizacji scenariusze i projekty mogą koncentrować się na czterech głównych obszarach tematycznych:

Sport i rekreacja - stworzenie oferty w zakresie turystyki sportowej np. rowerowej, wodnej, biegi - rajdy, narciarstwo biegowe, wędkarstwo, w celu zachęcenia do przyjazdu do miłośników tych form aktywności. Moda na aktywność fizyczną i sport rośnie z roku na rok i sprzyja rozwojowi właśnie turystyki sportowej. Mieszkańcy zwłaszcza dużych miast szukają nowych miejsc i jeżdżą tam, gdzie mogą spędzać aktywnie swój wolny czas;

Strategia, misja i wizja obszaru funkcjonalnego

Obszar doliny rzeki Pilicy obejmujący swoim zakresem siedem gmin tworzących partnerstwo tj. Aleksandrów, Masłowice, Przedbórz, Ręczno, Sulejów, Wielgomłyny, Żytno jest zróżnicowany pod kątem istniejącej infrastruktury oraz planów związanych z rozwojem turystyki zrównoważonej. Każdy z samorządów oprócz wspólnych pomysłów i projektów w ramach obszaru funkcjonalnego ma do realizacji

szereg przedsięwzięć indywidualnych, nie mniej ważnych, z punktu widzenia strategicznego rozwoju, których wdrożenie jest istotnym elementem wizji danej gminy.

Strategia rozwoju turystyki na obszarze nadpilicza jest ściśle powiązana z ideą zrównoważonego rozwoju. Takie podejście ma na celu minimalizowanie szkód i zagrożeń, jakie powoduje rozwój względem sfery przyrodniczej, społecznej oraz gospodarczej. Turystyka jako sektor gospodarki zdecydowanie może być motorem zrównoważonego rozwoju danego regionu oraz kraju. Profesjonalne zarządzanie turystyką pozytywnie kształtuje image gmin, województw. Funkcja turystyczna może się także przyczyniać do przeciwdziałania degradacji środowiska przyrodniczego.

Turystyka zrównoważona nazywana również turystyką łagodną, turystyką przyjazną środowisku jest definiowana jako każda aktywność turystyczna, która odbywa się z poszanowaniem środowiska. Ma na celu zminimalizowanie negatywnych skutków oddziaływania turystyki na środowisko naturalne i kulturę lokalną, a z drugiej strony, są to działania dążące do generowania zysków i zwiększenia zatrudnienia w społecznościach lokalnych oraz ochronę zasobów naturalnych lokalnych ekosystemów. Jest to zatem turystyka zrównoważona (odpowiedzialna), zarówno pod względem ekologicznym, jak i kulturowym, a co za tym idzie – ma minimalny wpływ na środowisko i kulturę społeczności przyjmującej⁵³. Jest ona postrzegana przez władze gmin nadpilicznych jako niewątpliwa szansa, której patrząc na dynamikę popularności turystyki jako takiej, nie sposób zmarnować. Podobnie w kontekście rozwoju ma się turystyka wiejska z roku na rok zyskuje na znaczeniu i popularności.

Światowa Organizacja Turystyki sformułowała określone zasady dotyczące rozwoju turystyki zrównoważonej:

- Naturalne, historyczne i inne zasoby turystyczne muszą być chronione i pielęgnowane w celu możliwości ich użytkowania w przyszłości, a jednocześnie przynoszenia korzyści współczesnemu społeczeństwu;
- Ta filozofia rozwoju jest szczególnie ważna w turystyce, gdyż sektor ten zależy głównie od turystycznych atrakcji i aktywności związanych z dziedzictwem przyrodniczym, historycznym i kulturowym danego terenu;
- Turystyka nie może się więc rozwijać, gdy zostaną zniszczone lub zdegradowane te zasoby, natomiast jest możliwe stymulowanie ochrony poprzez rozwój turystyki;
- Również utrzymanie pożądanych aspektów tradycji kulturowych i tożsamości etnicznej konsoliduje walory kulturowe i społeczne obszaru;
- Turystyczny rozwój zrównoważony zakłada takie planowanie i zarządzanie, które nie będzie powodować problemów ani konfliktów środowiskowych i socjokulturowych w obszarze turystycznym;
- Troska o podstawowe, historyczne i geograficzne zakorzenione wartości turystyczne pomaga mieszkańcom rozwijanego rejonu w umacnianiu świadomości ich przynależności do własnego środowiska;
- Utrzymany musi być wysoki poziom osiągnięcia satysfakcji turystów z wyboru miejsca przyjazdu oraz pobytu w nim. Efektywność tego pobytu powinna być mierzona także czynnikami ogólnospołecznymi tj. pozytywnymi wzajemnymi oddziaływaniami i relacjami między turystą a

---

⁵³ <http://turystykaodpowiedzialnie.pl/2012/04/zrownowazona-turystyka-czyli-co/>, dostęp 6.01.2016 r.

środowiskiem odwiedzanym (krajobraz, sztuka, natura, ludzie), skutkami wychowawczymi, etycznymi, kształtowaniem świadomości ekologicznej.

Również Komisja Europejska dostrzegła znaczenie turystyki zrównoważonej powołując już w 2004 r. Grupę do spraw Turystyki Zrównoważonej, której zadaniem było opracowanie wytycznych dla zarządzania destynkami turystycznymi. Przygotowane zostały główne cele zrównoważonej turystyki, a wśród nich⁵⁴:

- I. Rentowność gospodarcza – zapewnić rentowność i konkurencyjność destynacji oraz przedsiębiorstw turystycznych tak, aby mogły prosperować i przynosić zyski w dłuższej perspektywie;
- II. Miejscowy dobrobyt – maksymalizować wkład turystyki w budżet destynacji turystycznych;
- III. Jakość zatrudnienia – zwiększyć liczbę oraz jakość lokalnych miejsc pracy związanych z obsługą ruchu turystycznego (poziom płac, jakość usług oraz ich dostępność dla wszystkich bez względu na płeć, rasę, stan zdrowia);
- IV. Sprawiedliwość społeczna - zapewnić sprawiedliwą dystrybucję zysków gospodarczych i społecznych płynących z turystyki w obrębie całej społeczności lokalnej (zwiększyć szanse zysków oraz poszerzyć zakres usług dostępnych dla osób ubogich);
- V. Satysfakcja turystów – zapewnić bezpieczne i satysfakcjonujące doświadczenia turystów, dostępne dla wszystkich bez względu na płeć, rasę, stan zdrowia);
- VI. Lokalna kontrola – zaangażować społeczność lokalną w planowanie oraz podejmowanie decyzji dotyczących zarządzania i przyszłego rozwoju turystyki na danym obszarze, w konsultacji z innymi udziałowcami;
- VII. Dobrobyt lokalnej społeczności - utrzymać i poprawić jakość życia lokalnej społeczności, w tym dostęp do zasobów naturalnych, infrastruktury turystycznej, systemów podtrzymujących życie, unikać wszelkich form degradacji społecznej lub wyczerpania;
- VIII. Bogactwo kulturowe – chronić dziedzictwo historyczne, lokalną kulturę, tradycje i unikalny charakter lokalnych społeczności;
- IX. Integralność fizyczna – utrzymywać i poprawiać jakość krajobrazów zarówno wiejskich, jak i miejskich oraz zaobiegać fizycznej i wizualnej degradacji środowiska;
- X. Bioróżnorodność – prowadzić działania na rzecz ochrony obszarów cennych przyrodniczo, siedlisk i świata dzikiej przyrody (fauny i flory) oraz ograniczać ich degradację;
- XI. Zapewnienie efektywności wykorzystania zasobów - ograniczyć zużycie rzadkich i nieodnawialnych zasobów w procesie rozwoju oraz obsługi infrastruktury i usług turystycznych;
- XII. Czystość środowiska – ograniczać zanieczyszczenie powietrza, wody i powierzchni ziemi oraz ilości odpadów wytwarzanych przez przedsiębiorstwa turystyczne i turystów.

W celu wyznaczenia ram działania dla turystyki zrównoważonej w krajach Unii Europejskiej na kanwie raportu Grupy TSG została przygotowana Agenda dla zrównoważonej i konkurencyjnej turystyki

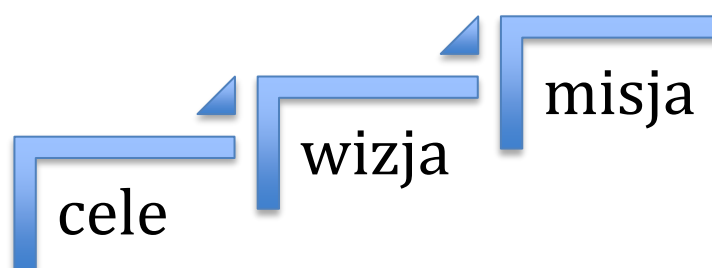
---

⁵⁴ DZIAŁANIA NA RZECZ BARDZIEJ ZRÓWNOWAŻONEJ TURYSTYKI EUROPEJSKIEJ, Raport Grupy ds. Zrównoważonego Rozwoju Turystyki (TSG), www.zarabiajnaturystyce.pl, dostęp 6.01.2016 r.

europiejskiej⁵⁵. Dokument definiuje zasady mające na celu osiągnięcie konkurencyjnej i zrównoważonej turystyki:

- ❖ Zastosowanie całościowego i zintegrowanego podejścia – wszystkie zróżnicowane sposoby oddziaływania na turystykę powinny być wzięte pod uwagę przy jej planowaniu i rozwoju. Ponadto, turystyka powinna być dobrze wyważona i zintegrowana z całym zakresem działań, które mają wpływ na społeczeństwo i środowisko naturalne;
- ❖ Planowanie długoterminowe – zrównoważony rozwój zakłada wzięcie pod uwagę potrzeb przyszłych pokoleń, podobnie jak naszych. Planowanie długoterminowe wymaga zdolności do kontynuowania działań w długim okresie;
- ❖ Osiągnięcie odpowiedniego tempa i rytmu rozwoju - poziom, tempo i kierunek rozwoju powinny odzwierciedlać i uwzględniać charakter, zasoby i potrzeby wspólnot gospodarzy i ośrodków turystycznych;
- ❖ Zaangażowanie wszystkich podmiotów – zrównoważone podejście wymaga szerokiego zaangażowania ze strony wszystkich podmiotów uwzględnionych w wynikach, w proces podejmowania decyzji oraz praktyczne wdrażanie;
- ❖ Zastosowanie najlepszej dostępnej wiedzy - polityki i działania powinny być oparte na najnowszej i najlepszej dostępnej wiedzy. Informacje dotyczące trendów i sposobów oddziaływania turystyki, umiejętności i doświadczenie powinny być wykorzystywane w całej Europie;
- ❖ Zminimalizowanie ryzyka i zarządzanie ryzykiem (zasada przezorności) - w sytuacji występowania wątpliwości dotyczących możliwych rezultatów działań, powinna mieć miejsce pełna ocena oraz działania zapobiegawcze w celu uniknięcia powstania szkody dla środowiska i społeczeństwa;
- ❖ Odzwierciedlenie wpływu w kosztach (zasada: zanieczyszczający płaci) - ceny powinny odzwierciedlać rzeczywisty koszt społeczny działań produkcyjnych i konsumpcyjnych. Ma to skutki nie tylko w zakresie zanieczyszczania, lecz również dla pobierania opłat za korzystanie z udogodnień, które powodują znaczące koszty zarządzania z nimi związane.

Położenie geograficzne, łatwa i dogodna dostępność komunikacyjna to atuty nie do przecenienia, jakimi dysponują gminy partnerstwa. Ważne jest, aby przyjęta Strategia nie tylko dawała kierunki i wskazywała działania, ale aby również mobilizowała i rozliczała z wykonanych planów.

⁵⁵[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2007\)0621_/COM_COM\(2007\)0621_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2007)0621_/COM_COM(2007)0621_pl.pdf), dostęp 6.01.2016 r.

Cel strategiczny:

**ROZWÓJ TURYSTYKI PRZYRODNICZEJ, AKTYWNEJ, AGROTURYSTYKI
O ZNACZENIU PONADLOKALNYM, WYKORZYSTUJĄCEJ I SZANUJĄCEJ POTENCJAŁY
ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMIN NADPILICZNYCH**

Strategiczne kierunki działań – cele operacyjne:

- ✓ Wspieranie działań na rzecz rozwoju turystyki aktywnej, rekreacyjnej, sportowej, oraz bazy turystycznej, w tym agroturystyki;
- ✓ Wspieranie działań na rzecz rozbudowy szlaków turystycznych;
- ✓ Wspieranie działań na rzecz budowania zintegrowanych produktów turystycznych opartych na walorach kulturowych i przyrodniczych, w tym geologicznych, oraz kultywowaniu tradycji;
- ✓ Wspieranie działań na rzecz wykreowania wizerunku obszarów jako atrakcyjnych turystycznie;
- ✓ Wspieranie działań na rzecz poprawy czystości wód Zalewu, terenów cennych przyrodniczo, leśnych;
- ✓ Wspieranie działań na rzecz zwiększenia dostępności transportowej zewnętrznej i wewnętrznej;
- ✓ Wspieranie działań na rzecz rozwoju powiązań funkcjonalno-przestrzennych o wymiarze ponadregionalnym - Pasma kulturowo-turystyczne Pilicy;
- ✓ Współpraca gmin nadpilicznych w celu opracowania kompleksowego systemu usług i atrakcji turystycznych, rekreacyjnych i wypoczynkowych w regionie ;
- ✓ Nawiązanie współpracy z podmiotami branży turystycznej, sąsiednimi gminami, wojewódzkimi punktami informacji turystycznej w celu efektywnej dystrybucji oferty turystyczno-rekreacyjnej gminy i regionu;
- ✓ Wspieranie aktywności mieszkańców, rolników, inwestorów i stowarzyszeń w celu poszerzania lokalnej oferty oraz promocji walorów i możliwości turystycznych ;
- ✓ Uczestnictwo w regionalnym systemie turystyki „weekendowej” województwa łódzkiego;
- ✓ Kształtowanie pozytywnego wizerunku gmin w środkach masowego przekazu o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym.

WIZJA

OBSZARU GMIN NADPILICZNYCH TWORZĄCYCH PARTNERSTWO

**TERENY NADPILICZNE W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM OBSZAREM
PRZYJAZNYM TURYSTYCE OPARTYM NA ZRÓWNOWAŻONYM
ROZWOJU I GOSPODAROWANIU ZASOBAMI REGIONU NA RZECZ
WZROSTU I POPRAWY JAKOŚCI ŻYCIA**

MISJA

OBSZARU GMIN NADPILICZNYCH TWORZĄCYCH PARTNERSTWO

GMINY NADPILICZNE INSPIRUJĄCE DO AKTYWNEGO DZIAŁANIA I INICJUJĄCE PROJEKTY ZMIERZAJĄCE DO DYNAMICZNEGO ROZWOJU OBSZARÓW DOLINY PILICY, W CELU PODNIESIENIA I JEJ KONKURENCYJNOŚCI ORAZ JAKOŚCI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW I OFERTY TURYSTYCZNEJ DLA GOŚCI

Dla gmin nadpilicznych tworzących partnerstwo można rekomendować jako optymalne następujące formy turystyki:

- Turystyka kwalifikowana - kajakowa, rowerowa, konna;
- Rekreacja i sport – narciarstwo biegowe, wędkarstwo, nordic walking;
- Turystyka kulturowa i krajoznawcza - udział w wydarzeniach kulturalnych, zwiedzanie;
- Agroturystyka, ekoturystyka, turystyka przyrodnicza - wypoczeniek w gospodarstwach rolnych, obserwacja przyrody;
- Turystyka edukacyjna - zwiedzanie, wędrowanie po szlakach turystycznych, ścieżkach przyrodniczych i edukacyjnych;
- Turystyka biznesowa - konferencyjna.

Plany inwestycyjne

Przystępując do prac związanych z wyznaczaniem planów inwestycyjnych należy dokonać precyzyjnej i rzetelnej analizy, podczas której warto zwrócić uwagę na poniższe kwestie:

- Kompleksowa ocena walorów naturalnych, przyrodniczych, antropologicznych regionu, gminy;
- Analiza uwarunkowań rozwoju inwestycji turystycznych w gminie, regionie – analiza podaży turystycznej w regionie, ocena zasobów infrastrukturalnych i społeczno – ekonomicznych;
- Analiza popytu turystycznego - rozpoznanie potrzeb, ocena stanu istniejącego oraz prawidłowe programowanie produktu turystycznego;
- Partnerska kooperacja podmiotów, instytucji w regionie na rzecz rozwoju turystyki;
- Analiza kosztów i korzyści dla projektów inwestycyjnych realizowanych przez prywatnych inwestorów;
- Opracowanie dokumentu planistycznego, strategicznego, będącego podstawą do zdefiniowania braków i potrzeb inwestycyjnych na danych obszarze.

Plany inwestycyjne, priorytety do dalszego działania związane z rozwojem turystyki, rekreacji w gminach tworzących partnerstwo było przedmiotem spotkań oraz dyskusji władz poszczególnych gmin. Ponadto wśród interesariuszy – przede wszystkim właścicieli obiektów noclegowych, gospodarstw agroturystycznych, obiektów gastronomicznych, firm zajmujących się turystyką, w tym organizacją wycieczek po parkach krajobrazowych, spływów kajakowych, została rozdyskrebowana ankieta. Wybrana formuła partycypacyjnego udziału zainteresowanych stron w dyskusji związanej z rozwojem turystyki na terenach pilicznych jest ważnym elementem szerszej dyskusji prowadzącej do udziału różnych środowisk w konstruktywnym budowaniu planów działań w samorządach.

Dla potrzeb badania została przygotowana poniższa ankieta:

Szanowni Mieszkańcy!

Urząd Gminy opracowuje obecnie wspólnie a partnerami "Strategię Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego w zakresie turystyki" obejmującą gminy Sulejów, Przedbórz, Aleksandrów, Żytno, Wielgomłyny, Masłowice, Ręczno".

Za najważniejsze dla rozwoju turystyki w Gminie uważam:

1. Wytyczenie:

- a) ścieżek rowerowych,
- b) szlaków wodnych – kajakowych,
- c) szlaków pieszych,
- d) leśnych ścieżek edukacyjnych,
- e) szlaków konnych,
- f) innych (wpisać jakich).....

2. Rozwój bazy turystycznej:

- a) zwiększenie ilości gospodarstw agroturystycznych,
- b) powiększenie ilości miejsc noclegowych np. hotele, pensjonaty i pokoje gościnne,
- c) powiększenie ilości pól biwakowych i leśnych parkingów,
- d) zwiększenie ilości punktów gastronomicznych,
- e) inna infrastruktura (wpisać jaka).....

3. Rewitalizacja zabytków:

- a) odnowienie zabytków,
- b) oznakowanie zabytków,
- c) inne zadania (wpisać jakie).....

4. Inne propozycje- zadania (proszę wymienić).....

5. Proszę podać „mocne strony” Gminy w zakresie rozwoju turystyki.....

6. Proszę wskazać „słabe strony” Gminy w zakresie rozwoju turystyki.....

7. Proszę wymienić 3 miejsca znajdujące się na terenie Gminy, które Pana/Pani zdaniem są lub mogłyby się stać miejscami najchętniej odwiedzanymi przez turystów (konkretne atrakcje, zabytki, usługi):.....

8. Proszę wymienić 3 miejsca na terenie Gminy, do których Pan/Pani najchętniej zabrałby swoich gości (konkretne atrakcje: miejsca imprez kulturalnych, rozrywkowych czy sportowych, zabytki, instytucje kultury, punktu usługowe i gastronomiczne, tereny rekreacyjne i atrakcyjne przyrodniczo):.....

9. Jak ocenia Pan/Pani atrakcyjność turystyczną Gminy

(1 – bardzo niska, 2 – niska, 3 – przeciętna, 4 – wysoka, 5 – bardzo wysoka)

10. Który z elementów środowiska naturalnego Gminy jest Pani/Pana zdaniem najbardziej atrakcyjny/najkorzystniej wpływa na przyciąganie turystów? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź):

- a) położenie gminy,
- b) ukształtowanie terenu, krajobraz,
- c) tereny leśne,
- d) tereny nadrzeczne / stawy,
- e) inne (jakie?) . . . . .

11. Jakie elementy zasobów i dziedzictwa kulturowego gminy mają Pana/Pani zdaniem największy wpływ na przyciąganie turystów? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź):

- a) zabytki architektury i sztuki,
- b) kuchnia regionalna,
- c) imprezy kulturalne,
- d) tradycje, zwyczaje, legendy,
- e) inne (jakie?) . . . . .

12. Który z elementów infrastruktury turystyczno-sportowej gminy jest Pani/Pana zdaniem najkorzystniej wpływa na przyciąganie turystów? (można zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź):

- a) baza noclegowa,
- b) lokale gastronomiczne,
- c) przyroda, krajobrazy,
- d) szlaki piesze, rowerowe, wodne,
- e) inne (jakie?) . . . . .

13. Jakich elementów infrastruktury turystyczno-sportowej brakuje lub które istniejące wymagają rozwoju? .....

14. Jakie grupy turystów odwiedzają obecnie gminę?

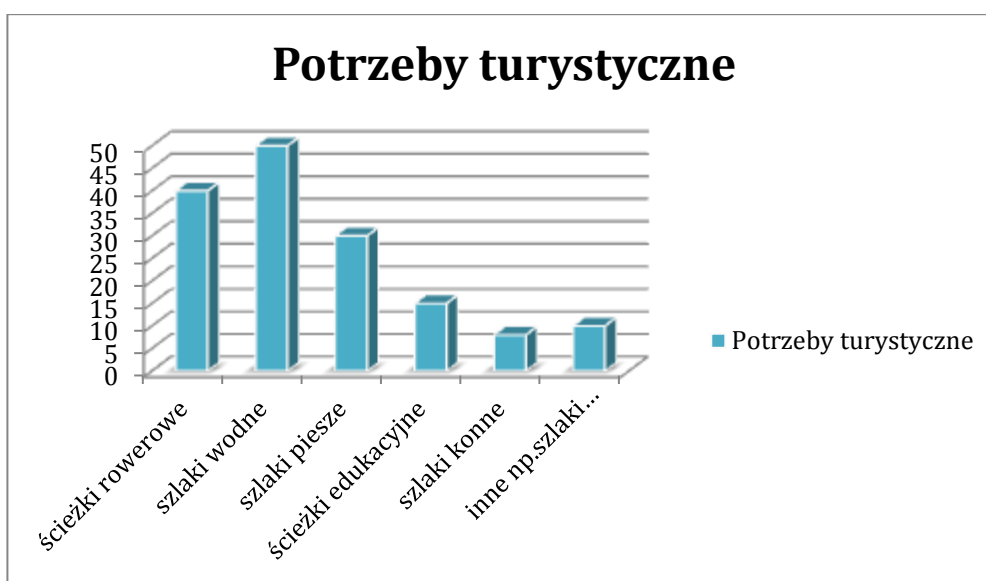
- a) grupy dzieci i młodzieży,
- b) rodziny z dziećmi,
- c) studenci,
- d) seniorzy,
- e) pielgrzymi,
- f) ludzie aktywni (sport i rekreacja),
- g) ludzie zainteresowani lokalnym dziedzictwem (np. uczestnicy imprez kulturalnych, miłośnicy zabytków),
- h) inne (jakie?) . . . . .

14. Czy Pana/Pani zdaniem ważne jest inwestowanie w rozwój turystyki?

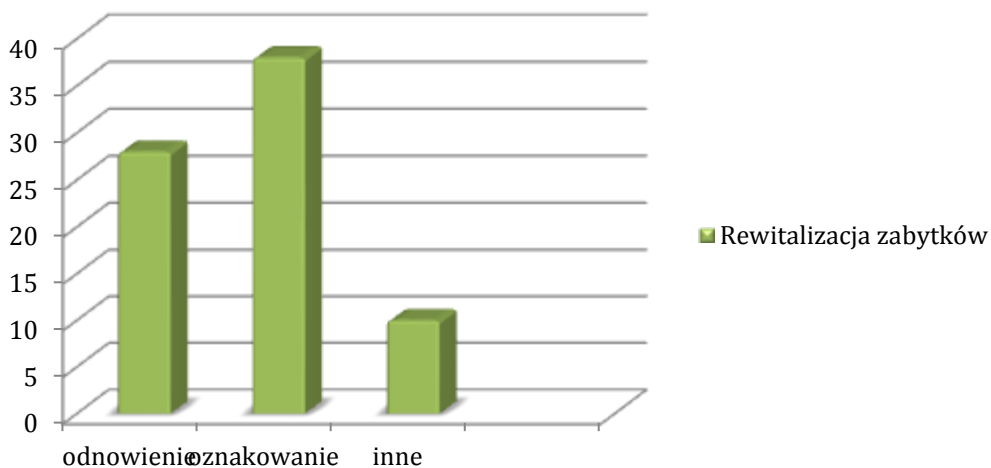
(1 – nie wiem, 2 – mało ważne, 3 – średnio ważne, 4 – ważne, 5 – bardzo ważne)

W sumie do udało się zebrać 120 ankiet ze wszystkich siedmiu gmin. Odpowiedzi na pytania były bardzo zróżnicowane w zależności od gminy. Wyraźnie zauważalna jest różnica w postrzeganiu i podejściu do turystyki i rekreacji. Zdecydowanie najbardziej rozwinięte pod tym kątem są gminy, gdzie jest więcej terenów przeznaczonych i zagospodarowanych turystycznie. Liderem jest tutaj Sulejów, dla którego turystyka od lata jest jednym z głównych stymulatorów rozwoju gospodarczego. Coraz większą aktywność w tym obszarze przejawia Przedbórz, ale także mniejsze gminy takie jak Aleksandrów, Ręczno, Wielgomłyny i Żytno. Na chwilę obecną najslabiej turystyka rozwinięta jest w gminie Masłowice, gdzie nie ma żadnej bazy noclegowej. Jest to na pewno związane z brakiem tradycji oraz faktem, że rzeka Pilica w tej gminie ma najmniejszy obszar.

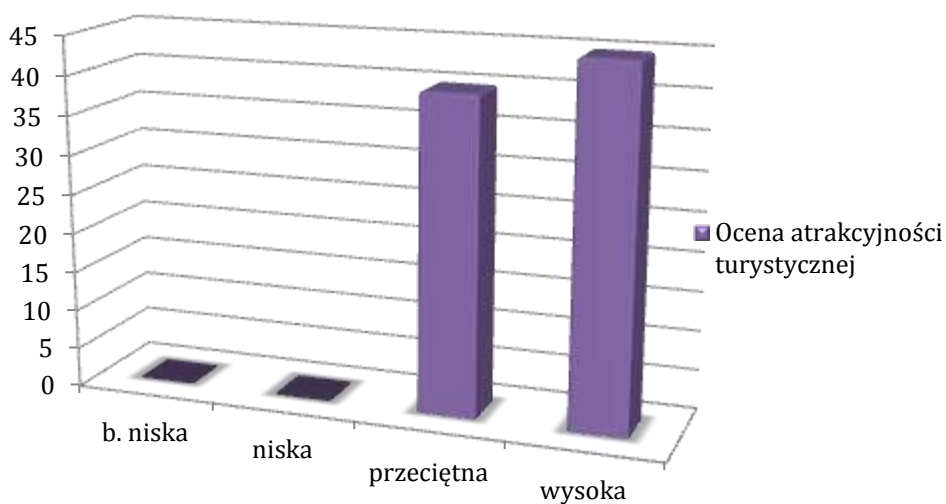
Poniżej znajduje się graficzna ilustracja odpowiedzi na najważniejsze pytania.

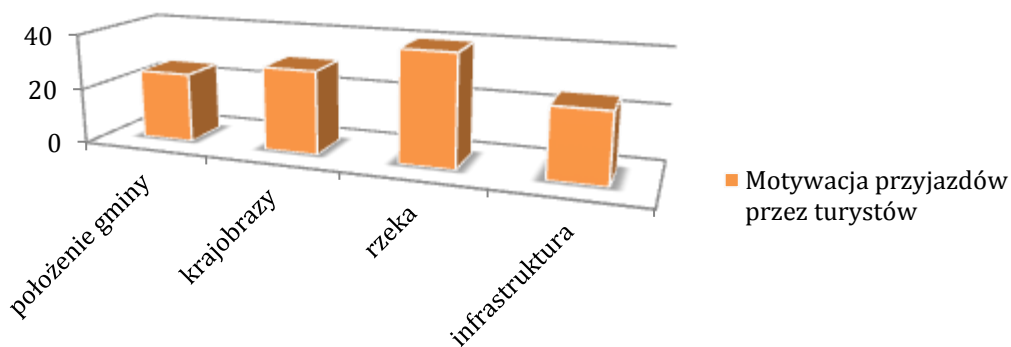
Rewitalizacja zabytków

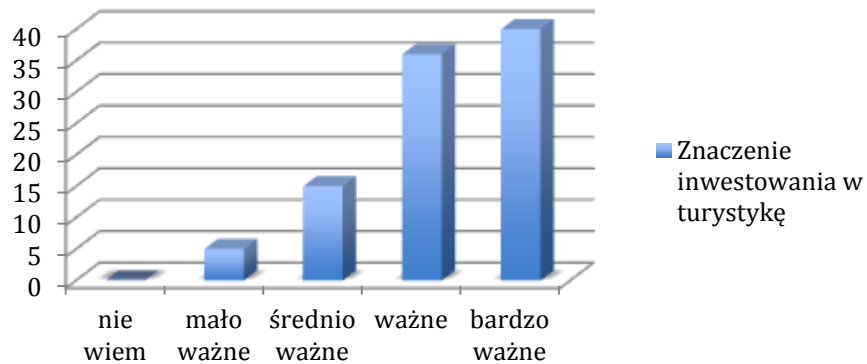
Ocena atrakcyjności turystycznej

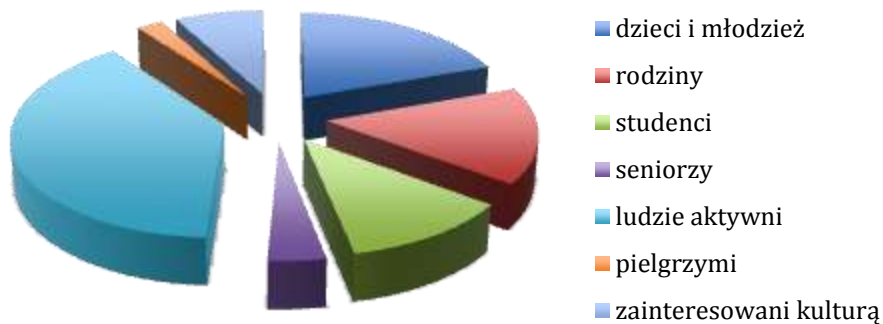
Motywacja przyjazdów przez turystów

Znaczenie inwestowania w turystykę

Przyjeżdżający turyści

Gminy zadeklarowały chęć i gotowość do realizacji wspólnych projektów infrastrukturalnych oraz szkoleniowych, informacyjnych, promocyjnych i wizerunkowych.

- Budowa pieszych szlaków turystycznych,
- Budowa ciągów pieszo – rowerowych,
- Budowa wodnych szlaków turystycznych,
- Ochrona przyrody, walorów krajobrazowych,
- Budowa marin,
- Budowa kładek,
- Zagospodarowanie terenów rekreacyjnych i wypoczynkowych,
- Budowa i rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej na obszarach nadpłycicznych,
- Rewitalizacja miejscowości gminnych,
- Tworzenie produktów turystycznych,
- Wsparcie rozwoju turystyki wiejskiej poprzez promocję, szkolenia, tworzenie, warunków dla rozwoju tej gałęzi biznesu,
- Działania promocyjne, informacyjne, public relations.

Planowane obszary strategicznej interwencji w zakresie rozwoju turystyki w poszczególnych gminach⁵⁶:

GMINA ALEKSANDRÓW

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Poprawa stanu środowiska naturalnego gminy, ▪ Racjonalne zagospodarowanie przestrzenne, ▪ Wzrost poziomu świadomości ekologicznej społeczeństwa, ▪ Rozwój Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy.
Charakterystyka – planowane projekty	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Zalesienie gorszych klas ziemi lub nieużytków, ➤ Wspomaganie urządzania i utrzymywania terenów zieleni, zadrzewień i zakrzewień w miejscowościach, ➤ Dbłość o cenne przyrodniczo tereny i obiekty (w tym: tereny pod ochroną) oraz zabytkowe parki w miejscowościach, ➤ Wprowadzanie nowej zabudowy (mieszkaniowej, usługowej, letniskowej, produkcyjnej, itp.) zgodnie z dokumentami planistycznymi gminy oraz zasadami ładu przestrzennego, ➤ Wzrost poziomu świadomości ekologicznej społeczeństwa poprzez prowadzenie edukacji w zakresie m.in.: konieczności selektywnej zbiórki odpadów, zmniejszenie emisji spalin z ogrzewania, oszczędności energetycznej, itp., ➤ Wspieranie ośrodków tworzących i realizujących programy ekologiczne dla dzieci i młodzieży, ➤ Rozwój infrastruktury turystycznej w dorzeczu Pilicy – tworzenie szlaków turystycznych pieszo – rowerowych, platform widokowych, kładek na rzece, szlaków wodnych, przystani dla kajakarzy; ➤ Wsparcie dla rozwoju bazy noclegowej i gastronomicznej, ➤ Tworzenie miejsc rekreacji i wypoczynku, ➤ Promocja i informacja.
Źródło finansowania	<p>Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.</p>

GMINA MASŁOWICE

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rozwój Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy, ▪ Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej na terenie gminy, ▪ Wzrost poziomu świadomości ekologicznej społeczeństwa.
Charakterystyka -	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Rozwój infrastruktury turystycznej w dorzeczu Pilicy – tworzenie

⁵⁶ Informacje przygotowane na podstawie danych z dokumentów strategicznych gmin oraz informacji przekazanych przez poszczególne Urzędy Gmin.

planowane projekty	szlaków turystycznych pieszo – rowerowych, platform widowkowych, kładek na rzece, szlaków wodnych, przystani dla kajakarzy; ➤ Wsparcie dla rozwoju bazy noclegowej i gastronomicznej, ➤ Tworzenie miejsc rekreacji i wypoczynku, ➤ Promocja i informacja.
---------------------------	--

Źródło finansowania	Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.
----------------------------	--

GMINA PRZEDBÓRZ

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Wsparcie rozwoju atrakcyjności, konkurencyjności, jakości usług i produktów turystycznych, jako czynnika stymulującego rozwój, ▪ Wsparcie administracyjne i instytucjonalne dla rozwoju turystyki, w tym merytoryczne dla podmiotów działających w obszarze turystyki, ▪ Wsparcie innowacji i ekoinnowacji w turystyce i usługach turystycznych, ▪ Podniesienie jakości usług w turystyce, w tym turystyce wiejskiej, ▪ Kreacja konkurencyjnych lokalnych produktów turystycznych poprzez wykorzystanie istniejących walorów – Pilica – turystyka wodna, Przedborski Park Krajobrazowy - turystyka piesza, rowerowa, przyrodnicza i edukacyjna, ▪ Zagospodarowanie i modernizacja przestrzeni dla rozwoju infrastruktury, w tym turystycznej, przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju i przepisów ochrony środowiska, ▪ Promocja priorytetowych obszarów rozwoju gminy oraz specjalizacji gospodarczych opartych m.in. na turystyce i ekologicznym rolnictwie.
----------------------------------	---

Charakterystyka - planowane projekty	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Rewitalizacja parku miejskiego w Przedborzu, ➤ Budowa ścieżek rowerowych, ciągów pieszo - rowerowych na terenie gminy, ➤ Wyznaczenie szlaków turystycznych wraz z niezbędną infrastrukturą, ➤ Budowa wału dzielącego zbiornik górny zalewu w Przedborzu na dwie części wraz z rozbudową zjeżdźalni wodnej, ➤ Regulacja cieku wodnego w Przedborzu, ➤ Budowa ekotonowej strefy buforowej na cieku spod ochotnika, ➤ Turystyka – infrastruktura na Pilicy i nad zalewem w Przedborzu, ➤ Budowa obiektów sportowo – rekreacyjnych,
---	--

- Utworzenie siłowni zewnętrznych,
- Budowa placów zabaw,
- Stworzenie kompleksowej oferty turystycznej - systemu informacji turystycznej,
- Kreacja i promocja marki Przedbórz turystyczny - imprezy cykliczne - kulturalne, sportowe,
- Promocja gospodarcza – sektora turystyki,
- Edukacja ekologiczna mieszkańców,
- Wsparcie rozwój turystyki wiejskiej na terenie miasta i gminy Przedbórz.

Źródło finansowania	Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.
----------------------------	--

GMINA SULEJÓW

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Poprawa standardów lokalnej infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, ▪ Rozszerzenie oferty rekreacyjnej dla turystyki pieszej, rowerowej i konnej poprzez rozwój wielofunkcyjnych tras i ścieżek rowerowo-piesznych, ▪ Wspieranie utworzenia zintegrowanej informacji turystycznej i promocji gminy, ▪ Promocja atrakcyjnych terenów i obiektów dla rozwoju turystyki.
----------------------------------	--

Charakterystyka – planowane projekty	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Zagospodarowanie turystyczne plaż nad Zalewem Sulejowskim, ➤ Poprawa estetyki przestrzeni poprzez tworzenie miejsc służących rekreacji, wypoczynkowi, sprzyjających integracji mieszkańców (tworzenie centrów spotkań) – w ramach projektu „Od wieków żyjemy aktywnie - rozwój infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej w Gminie Sulejów”, ➤ Poprawa oznakowania obiektów i szlaków turystycznych (tablice informacyjne, znaki dojazdowe itp.), ➤ Rozbudowa i modernizacja dróg gminnych ułatwiających turystom dotarcie do najważniejszych atrakcji turystycznych gminy, ➤ Rozbudowa bazy noclegowej i gastronomicznej, ➤ Opracowanie koncepcji zagospodarowania zbiornika „wapienniki” Zakładu Przemysłu Wapienniczego w Sulejowie, ➤ Budowa ścieżki pieszo-rowerowej wzdłuż drogi krajowej, ➤ Budowa ścieżki pieszo-rowerowej Sulejów-Barkowice, ➤ Współpraca z gminami sąsiednimi w zakresie tworzenia nowych szlaków dla potrzeb turystyki pieszej, rowerowej
--------------------------------------	---

- i przyrodniczo – edukacyjnej,
- Wyznaczanie ścieżek edukacyjnych,
- Budowa przystani kajakowej,
- Utworzenie ogólnodostępnych wypożyczalni rowerowych w miejscowościach Przygłów i Sulejów,
- Stworzenie marki Sulejów,
- Wizualizacja turystyczna – oznakowanie szlaków i obiektów,
- Nawiązanie współpracy z podmiotami branży turystycznej, sąsiednimi gminami, wojewódzkimi punktami informacji turystycznej w celu efektywnej dystrybucji oferty turystyczno-rekreacyjnej gminy,
- Stworzenie spójnej, kompleksowej oferty turystycznej z uwzględnieniem turystyki aktywnej, rekreacyjnej,
- Promocja walorów przyrodniczych gminy,
- Zapewnienie dostępu do informacji na temat wydarzeń o charakterze kulturalnym, sportowym itp.

Źródło finansowania	Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.
----------------------------	--

GMINA RĘCZNO

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rozwój Obszaru Funkcjonalnego Doliny Rzeki Pilicy, ▪ Rozwój infrastruktury turystycznej ze szczególnym wykorzystaniem walorów przyrodniczych gminy, ▪ Przeciwdziałanie degradacji środowiska, ▪ Promocja walorów turystycznych gminy.
----------------------------------	--

Charakterystyka – planowane projekty	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Tworzenie inowych i odnowa istniejących szlaków turystycznych, ➤ Budowa ciągów pieszo –rowerowych, ➤ Budowa infrastruktury dla rozwoju turystyki wodnej – kajakarskiej,
---	---

Źródło finansowania	Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.
----------------------------	--

GMINA WIELGOMŁYNY

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej wokół dorzecza Pilicy, ▪ Promocja i wsparcie rozwoju agroturystyki, turystyki wiejskiej, ▪ Odnowa miejscowości nadpilicznych.
----------------------------------	---

Charakterystyka –	➤ Budowa infrastruktury przypilicznej - tworzenie szlaków turystycznych,
--------------------------	--

planowane projekty	<p>budowa ciągów pieszo – rowerowych,</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Budowa miejsc odpoczynku dla turystów, ➤ Budowa ogólnodostępnego kompleksu sportowo-rekreacyjnego z infrastrukturą towarzyszącą w Wielgomłynach, ➤ Utworzenie centrum rekreacyjno – turystycznego w miejscowości Borowiec ➤ Promocja i informacja.
---------------------------	---

Źródło finansowania Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.

GMINA ŻYTNO

Obszar interwencji – cele	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Rozwój bazy rekreacyjno – wypoczynkowej, ▪ Edukacja ekologiczna mieszkańców, ▪ Poprawa estetyki gminy, ▪ Rozwój infrastruktury turystycznej doliny rzeki Pilicy.
----------------------------------	---

Charakterystyka – planowane projekty

- Budowa ciągów pieszo - rowerowych: Maluszyn – Wola Życińska, Pukarzów – Grodzisko, Pukarzów – Borzykowa – Borzykówka – Żytno, Jatno – Borzykówka – Silnica – Kozie Pole, Żytno – Ewina, Żytno – Rędziny,
- Tworzenie i oznakowanie szlaków turystycznych,
- Budowa infrastruktury dla rozwoju turystyki wodnej: kładki, mariny dla kajakarzy,
- Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości w zakresie turystyki wiejskiej,
- Działania promocyjne i informacyjne.

Źródło finansowania Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014 – 2020, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, budżet gminy, środki prywatne.

Wdrażanie i monitorowanie strategii obszaru funkcjonalnego

Zawiązanie partnerstwa na rzecz rozwoju obszaru funkcjonalnego doliny rzeki Pilicy było pierwszym i milowym zarazem krokiem, w celu rozpoczęcia współpracy przez samorządy – sygnatariuszy porozumienia. Polityka funkcjonalno – przestrzenna województwa łódzkiego zdefiniowana w Strategii Łódzkie 2020 niejako przesądziła o rozpoczętej kooperacji. W celu efektywnego zarządzania procesem powstania partnerstwa oraz prac nad Strategią Rozwoju Obszaru Funkcjonalnego w zakresie turystyki było stworzenie **konwentu strategicznego**, który pełni funkcję administratora i składa się z przedstawicieli wszystkich siedmiu gmin. Rolą konwentu na etapie wdrażania założeń i

realizacji celów wskazanych w dokumencie będzie prowadzenie weryfikacji, monitoringu, ale przede wszystkim skuteczne zarządzanie i koordynacja projektów partnerskich oraz monitoring prac nad indywidualnymi przedsięwzięciami przez poszczególne gminy. Wszystkie podejmowane inicjatywy mają w swoim założeniu przybliżyć obszar doliny Pilicy do realizacji przyjętych planów.

Strategia jest dokumentem, który należy monitorować i w miarę potrzeb aktualizować, tak żeby przez cały okres w kontekście celów i zadań opracowanie nie traciło swojej aktualności. System monitorowania i ewaluacji jest istotnym wymogiem, stawianym dokumentom strategicznego i ma koncentrować się na weryfikacji postępów we wdrażaniu oraz osiąganiu założonych celów. Gromadzenie i interpretacja danych dotyczących strategii pozwala na bieżące korekty działań komórek organizacyjnych i osób wdrażających strategię w razie wystąpienia nieprawidłowości.

Monitoring wdrażania strategii służy:

- ✓ Kontroli postępu realizacji poszczególnych projektów wyznaczonych w ramach poszczególnych celów strategicznych;
- ✓ Obserwacji i ocenie stanu zaawansowania konkretnych projektów umożliwiającej bieżącą identyfikację trudności w ich realizacji;
- ✓ Ocenie zaangażowania komórek organizacyjnych i osób odpowiedzialnych za ich wdrażanie;
- ✓ Weryfikacji zgodności z założonymi celami;
- ✓ Efektywności wykorzystania przeznaczonych na ich realizację środków.

Wdrażanie Strategii będzie się odbywało w oparciu o uzgodnione plany inwestycyjne oraz działania miękkie obejmujące zagadnienia promocji, informacji i edukacji. Plany będą uzgadniane podczas zwolnionych posiedzeń konwentu strategicznego, podczas których Gminy będą mogły również prezentować swoje indywidualne pomysły na projekty. Zadaniem konwentu będzie również opinowanie pomysłów, wyrażenie opinii, doradzanie w kwestiach strategicznych oraz działania z zakresu public relations, mające za główne zadanie efektywne komunikowanie otoczeniu wewnętrznemu i zewnętrznemu planowanych aktywności.

Plan finansowy i analiza możliwości finansowania projektów turystycznych i okołoturystycznych w perspektywie finansowej na lata 2014 – 2020

Perspektywa finansowa Unii Europejskiej na lata 2014 – 2020 w ramach funduszy strukturalnych stwarza nowe możliwości w zakresie rozwoju gospodarki turystycznej. Głównym celem w tym obszarze jest zwiększenie wykorzystania walorów przyrodniczych i kulturowych województwa łódzkiego. W konsekwencji ma się to przyczynić do stworzenia warunków do rozwoju gospodarki turystycznej w oparciu o wykorzystanie potencjałów endogenicznych regionu. Nowe rozdanie środków europejskich będzie przede wszystkim ukierunkowane na wsparcie projektów dotyczących budowy lub przebudowy infrastruktury turystycznej, przystosowania istniejących obiektów do pełnienia funkcji turystycznych oraz tworzenia lub rozwoju produktów regionalnych. Ponadto będą promowane przedsięwzięcia przyczyniające się do rozwoju gospodarki turystycznej poprzez tworzenie warunków dla powstawania nowych miejsc pracy w tym sektorze. Wsparcie otrzymają także inwestycje w infrastrukturę parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody oraz projekty, które zapewnią ograniczenie degradacji środowiska przyrodniczego w miejscach wypoczynku, na szlakach turystycznych, czy spacerowych. Realizacja

zaplanowanych działań ma się przyczyni do powstrzymania utraty różnorodności biologicznej oraz zachowania walorów środowiska przyrodniczego województwa łódzkiego.

Warto pokreślić, iż dofinansowanie projektu będzie uwarunkowane jego spójnością ze stworzonym przez jednostkę lub jednostki samorządu terytorialnego planem działań, opartym na strategii rozwoju danego obszaru, zgodnym z Strategią Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020, zapewniającym spójną, zintegrowaną koncepcję rozwoju danego terytorium i wskazującym powiązane ze sobą projekty lub typy projektów. Projekty powiązane z turystyką, rekreacją, ochroną środowiska na obszarach cennych przyrodniczo będą miały szanse uzyskać dofinansowanie również z innych programów. Inwestycje o charakterze innowacyjnym związane także z turystyką będą mogły być realizowane w ramach konkursów ogłaszanych przez Centrum Obsługi Przedsiębiorcy w Łodzi w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego. W województwie łódzkim projekty z zakresu ochrony przyrody, w tym rewitalizacji terenów o charakterze rekreacyjnym, projekty z zakresu edukacji ekologicznej mogą być finansowane ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi. Działania związane z edukacją ekologiczną są także finansowane w ramach programów realizowanych przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie. Celem tego typu jest:

- podnoszenie poziomu świadomości ekologicznej i kształtowanie postaw ekologicznych społeczeństwa poprzez promowanie zasad zrównoważonego rozwoju;
- upowszechnianie wiedzy z zakresu ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju;
- kształtowanie zachowań prośrodowiskowych ogółu społeczeństwa, w tym dzieci i młodzieży;
- aktywizacja społeczna – budowanie społeczeństwa obywatelskiego w obszarze ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.

Gminy wiejskie i miejsko – wiejskie będą miały także do dyspozycji środki w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich zarówno dla samorządów, jak również dla rolników i przedsiębiorców na działania infrastrukturalne, inwestycyjne oraz dotadźce i szkoleniowe. Dotacja będą dystrybowane również przez Lokalne Grupy Działania w ramach osi leader.

Możliwe źródła finansowania projektów z obszaru turystyki rekreacji, ochrony przyrody:

Działania	
Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi	Edukacja ekologiczna: <ul style="list-style-type: none"> ✓ edukacja ekologiczna obejmująca problematykę zanieczyszczeń powietrza oraz ich szkodliwego oddziaływania na zdrowie ludzi, ✓ edukacja ekologiczna w zakresie racjonalizacji gospodarki odpadami i zapobiegania ich powstawaniu, ✓ kształtowanie wrażliwości na otaczającą przyrodę.
	Ochrona przyrody i krajobrazu: <ul style="list-style-type: none"> ✓ prace rewaloryzacyjne realizowane na terenach lub obiektach objętych ochroną , ✓ wprowadzanie zieleni izolacyjnej w przestrzeni publicznej, ✓ zachowanie różnorodności biologicznej poprzez ochronę cennych siedlisk przyrodniczych, cennych gatunków zwierząt, roślin, grzybów i ich siedlisk na obszarach NATURA 2000, wparkach krajobrazowych, rezerwach, obszarach chronionego krajobrazu i na innych formach obszarowych ochrony przyrody.

<p>Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie</p>	<p style="text-align: center;">Działania</p> <p>Edukacja ekologiczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ wzmocnienie działań społeczności lokalnych na rzecz zrównoważonego rozwoju, <p>Ochrona i przywracanie różnorodności biologicznej:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ przedsięwzięcia edukacyjno-promocyjne oraz informacyjne, ✓ wsparcie ośrodków edukacji ekologicznej , ✓ rewaloryzacja zabytkowych parków i ogrodów,
<p>Program Infrastruktura i Środowisko</p>	<p style="text-align: center;">Działania</p> <p>Oś priorytetowa II Ochrona środowiska, w tym adaptacja do zmian klimatu, działanie 2.4 Ochrona przyrody i edukacja ekologiczna:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ prowadzenie działań informacyjno-edukacyjnych w zakresie ochrony środowiska i efektywnego wykorzystania jego zasobów - Edukacja społeczności obszarów chronionych
<p>Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego 2014 - 2020</p>	<p style="text-align: center;">Działania</p> <p>Oś priorytetowa V Ochrona środowiska, Działanie V.4 Ochrona przyrody, Poddziałanie V.4.2 Przeciwdziałanie degradacji środowiska:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ budowa lub modernizacja niezbędnej infrastruktury mającej na celu ograniczenie degradacji środowiska przyrodniczego w miejscach wypoczynku, na szlakach turystycznych (w tym projekty z zakresu tworzenia i odnowy szlaków turystycznych) oraz promowanie form ochrony przyrody (np. platformy widokowe, ścieżki dydaktyczne wykorzystujące lokalne zasoby przyrodnicze). <p>Oś priorytetowa VI Rewitalizacja i potencjał endogeniczny regionu, Działanie VI.2 Rozwój gospodarki turystycznej:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ budowa, przebudowa infrastruktury turystycznej, prace budowlane w celu przystosowania istniejących obiektów do pełnienia funkcji turystycznych, ✓ inwestycje przyczyniające się do tworzenia lub rozwoju produktów regionalnych. <p>Oś priorytetowa II Innowacyjna i konkurencyjna gospodarka, Działanie II.3: Zwiększenie konkurencyjności MŚP, Poddziałanie II.3.1: Innowacje w MŚP:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ wdrożenie lub zakupie i wdrożeniu wyników prac B+R, ✓ wdrożenie innowacyjnych produktów, procesów wytwarzania produktów lub świadczenia usług, w tym ekoinnowacje.
<p>Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014 - 2020</p>	<p style="text-align: center;">Działania</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ wsparcie na rozpoczęcie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, ✓ wsparcie na inwestycje w tworzenie i rozwój działalności pozarolniczej, ✓ podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich ✓ działania rolno- środowiskowo- klimatyczne, ✓ rolnictwo ekologiczne,

Lokalne Grupy Działania „Dolina Pilicy” „BUD-UJ Razem” PROW 2014 – 2020 oś Leader	<p style="text-align: center;">Działania</p> <p>Środki programu Leader - w ramach rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (RLKS):</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ zakładanie działalności gospodarczej i rozwój przedsiębiorczości, ✓ podnoszenie kompetencji osób z obszaru LSR (Lokalnych Strategii Rozwoju) w powiązaniu z zakładaniem działalności gospodarczej, rozwojem przedsiębiorczości lub dywersyfikacją źródeł dochodów, w szczególności rolników i osób długotrwale pozostających bez pracy, ✓ podnoszenie wiedzy społeczności lokalnej w zakresie ochrony środowiska, zmian klimatycznych a także innowacji, ✓ rozwój produktów lokalnych, ✓ zachowanie dziedzictwa lokalnego, ✓ rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej,
Partnerstwo Publiczno - Prywatne	<p style="text-align: center;">Działania</p> <p>Zgodnie z założeniami Programu Rozwoju Turystyki do 2020 roku partnerstwo publiczno-privatne jest jednym z priorytetowych kierunków rozwoju turystyki w ciągu najbliższych lat⁵⁷. Partnerstwo publiczno-privatne jest ważne dla rozwoju infrastruktury turystycznej w poszczególnych regionach i może stanowić źródło finansowania i rozwoju potencjału turystycznego gmin, powiatów i województw. Projekty PPP realizowane w obszarze turystyki powinny służyć realizacji zadań publicznych i zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa.</p> <p>Zgodnie z zapisami Programu Rozwoju Turystyki do 2020 roku Departament Turystyki MSiT pełni funkcję Krajowego Centrum PPP w Turystyce.</p> <p>Planowane zadania Ministerstwa Sportu i Turystyki w obszarze PPP:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ upowszechnianie informacji na temat warunków – prawnych, instytucjonalnych, finansowych czy zarządczych – tworzenia projektów PPP w turystyce, ✓ identyfikacja potrzeb dotyczących projektów PPP w turystyce (np. potrzeb samorządu terytorialnego) oraz przygotowanie katalogu dobrych praktyk w zakresie projektów partnerstwa publiczno-privatnego w obszarze turystyki, ✓ współpraca z organizacjami pozarządowymi, jednostkami samorządu terytorialnego na rzecz wymiany informacji i promocji działań PPP w turystyce, ✓ współpraca międzynarodowa w ramach prac dotyczących turystyki i wymiany dobrych praktyk z obszaru PPP w turystyce, ✓ udział w pracach Ministerstwa Gospodarki oraz Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju na rzecz PPP. <p>Wykaz projektów dot. turystyki, które mogłyby być realizowane w formule PPP:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ inwestycje w infrastrukturę turystyczną (budowa, rozbudowa i modernizacja), ✓ rozwój transportu turystycznego, w tym portów turystycznych, szlaków kolejowych, ✓ zarządzanie trasami i szlakami turystycznymi (w tym poprawa dostępu do atrakcji turystycznych dla osób niepełnosprawnych), ✓ budowa infrastruktury towarzyszącej turystyce kwalifikowanej m.in. punktów rekreacyjnych wzdłuż szlaków, parkingów przy atrakcjach turystycznych, stworzenie punktów widokowych ✓ budowy obiektów sportowo-rekreacyjnych (parki wodne, kompleksy sportowe), ✓ rewitalizacja obiektów zabytkowych na cele turystyczne <p>Projekty hybrydowe:</p> <p>Istnieje możliwość połączenia formuły PPP z możliwościami wsparcia z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności w nowej perspektywie finansowej UE 2014-2020 – są to tzw. projekty hybrydowe. Realizacja takich projektów może umożliwić jednostkom samorządu terytorialnego pozyskanie niezbędnego wsparcia finansowego dla realizacji projektów w formule PPP.</p>

⁵⁷ <http://www.msport.gov.pl/ppp-w-turystyce>, dostęp 16.01.2016 r.

Bibliografia i netografia

1. Marketingowa Strategia Polski w sektorze turystyki na lata 2012 – 2020,
2. Natura 2000 ABC dla turystyki,
3. Program Rozwoju Turystyki do 2020,
4. Program Rozwoju Turystyki na obszarach wiejskich w Polsce,
5. Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020,
6. Strategia Rozwoju Powiatu Piotrkowskiego na lata 2014 – 2020,
7. Strategia Rozwoju Powiatu Radomszczańskiego 2020,
8. Program Rozwoju Turystyki w Województwa Łódzkim na lata 2007 – 2020
9. Pilica. Przewodnik kajakowy,
10. Strategia Rozwoju Turystyki i Kultury w gminie Sulejów na lata 2007 – 2020,
11. Marketing w turystyce, J. Altkorn, Warszawa 2002,
12. Strategia Rozwoju Gminy Aleksandrów na lata 2015 – 2022,
13. Strategia Rozwoju Gminy Sulejów na lata 2015 – 2025,
14. Strategia Rozwoju Gminy i Miasta Przedbórz na lata 2015 – 2023,
15. Strategia Rozwoju Gminy Ręczno na lata 2015 – 2023,
16. Strategia Rozwoju Gminy Wielgomłyny na lata 2015 – 2023 – projekt,
17. Strategia Rozwoju Gminy Żytno na lata 2015 – 2023 – projekt,
18. Strategia Rozwoju Turystyki Obszaru Funkcjonalnego Dolina Rzeki Pilicy - dla obszaru składającego się z 4 gmin (miasto Tomaszów Mazowiecki, gmina Tomaszów Mazowiecki, gmina Inowódz, gmina Rzeczyca) oraz powiatu tomaszowskiego,
19. www.dolinapilicy.pl,
20. www.buduj.eu,
21. www.powiat-piotrkowski.pl,
22. www.radomszczanski.pl,
23. www.lodzkie.pl,
24. www.turystyka.amu.edu.pl,
25. www.nfosigw.gov.pl,
26. www.natura2000.gdos.gov.pl,
27. www.npk.parkilodzie.pl,
28. www.lodzkie.travel.pl,
29. www.gmina-aleksandrow.pl,
30. www.maslowice.pl,
31. www.sulejow.pl,
32. www.umprzedborz.com.pl,
33. www.zytno.pl,
34. www.reczno.pl,
35. www.wielgomlyny.pl,
36. www.turystyka07.fora.pl,
37. www.almamer.pl,
38. www.turyzm.edu.pl,
39. www.pttk.pl,
40. www.kajakiempilicy.pl,
41. www.nadpiliczne.most.org.pl,
42. www.natura2000.fwie.pl,
43. www.sggw.waw.pl,
44. www.bestquest.pl,
45. www.turystykaodpowiedzialnie.pl,
46. www.zarabiajnaturystyce.pl,
47. www.europarl.europa.eu,
48. www.msport.gov.pl.